

13. rész

VESZPRÉM MEGYEI LEVÉLTÁR

(rövidítve: **VeML**)

Központ

Cím: 8200 Veszprém, Török Ignác u. 1.

Levélcím: 8202 Veszprém 2, Pf. 835.

Telefon: (+36) 88/887-200

Fax: (+36) 88/887-200

E-mail: leveltar@veml.hu

Honlap: www.veml.hu

Kutatóterem

E-mail: kutato@veml.hu

Nyitvatartási rend: hétfő–szerda: 8.00–16.00; csütörtök: 8.00–18.00

Veszprém Megyei Levéltár Pápai Levéltára

Cím: 8500 Pápa, Széchenyi I. u. 20.

Levélcím: 8501 Pápa, Pf. 60.

Telefon: (+36) 89/511-140

Fax: (+36) 89/511-143

E-mail: papa@veml.hu

Honlap: www.veml.hu

Kutatóterem

Nyitvatartási rend: kedd–csütörtök: 9.00–16.00

A VESZPRÉM MEGYEI LEVÉLTÁR RÖVID TÖRTÉNETE ÉS A LEVÉLTÁRI ANYAG ÁLTALÁNOS LEÍRÁSA

Az intézmény egy központi és egy fióklevéltárból áll. A megyeszékhelyen, Veszprémben működő központi levéltár őrzi a történeti Veszprém vármegye iratait, a történelmi városok közül Veszprém és a községek levéltárait (a Pápai járáson kívül). Itt nyertek elhelyezést a megye központi közigazgatási és jogszolgáltató szerveinek iratai, valamint a Veszprémi Székeskáptalan hiteleshelyi levéltára, a zirci ciszterci és a bakonybéli, tihanyi bencés rendházak, az egykori uradalmak, mint a nagyvázsonyi Zichy, a pápai Esterházy-, a somlóvásárhelyi közalapítványi uradalmak levéltára, a családi és személyi levéltárak. Veszprémben kutatható a legtöbb gyűjteményes fond, s ezenkívül az intézmény anyagába tartozó minden felekezeti és állami anyakönyvi másodpéldány. A Pápai Levéltár őrzi Pápa város és a volt Pápai járás területén működött és működő intézmények iratait.

Veszprém vármegye (comitatus Vesprimiensis, Wesprimer Gespanschaft) levéltárának (Veszprém Megyei Levéltár) legrégebbi iratai a török időkben elpusztultak, s még a 17. századból is csak igen hiányosan maradtak ránk. Veszprém megye a 16–17. században a török hódoltság peremvidékéhez tartozott, ahol a török hatalom tartósan nem tudott berendezkedni, így a nemesség önkormányzati, politikai szervezete, a nemesi vármegye nem esett szét, ennek ellenére a megye működése időszaki és személyhez kötött maradt. A hivatalserűség bizonyos elemei csak a 18. század közepére mutathatók ki, amikor a vármegyeháza felépülésével (1754–1763) az iratok védelmére is több gondot fordítottak. A szabályozás szerint a tisztviselők az aktákat nem tarthatták maguknál, le kell azokat adniuk a – jegyző által kezelt – archívumba. 1782-ben elkészült az a 144 fiókos levéltári nagyszekrény (ma is megvan), amelyben a vármegyei nemesi közgyűlés iratanyagát tárolták. Az első levéltárost, Ányos Antalt csak 1794-ben nevezték ki. A klasszikus feudális kori iratsorozatok – országgyűlési iratok, nemességi iratok, úrbéri iratok – Balassa Ignác archivarius alakította ki 1820-ban. A 19. század második felétől a II. világháború végéig több jelentős veszteség érte a levéltári iratanyagot, amelynek következtében a vármegyei igazgatás 1849 és 1945 között keletkezett levéltári anyaga csak töredékesen maradt az utókorra.

A levéltárat az 1950. évi 29. számú törvényerejű rendelet alapján szervezték újjá: megyei levéltárból állami közlevéltár lett, Veszprémi Állami Levéltár elnevezéssel. Feladatköre is bővült, mert nemcsak a megye iratainak megőrzése, hanem a megye területén működő szervek történeti forrásértékű anyagának begyűjtése is kötelessége lett. Ezután egészült ki a jogelődnek tekintett régi vármegyei levéltár a megye alsóbb szintű közigazgatási szerveinek iratanyagával és ekkor kerültek gyűjtőkörébe a megye területén működő igazságszolgáltatási szervek. Az 1950–60-as években a nagy iratátvételek történtek. Ekkor vette át az intézmény Veszprém város feudális kori anyagban gazdag levéltárát, a megszűnt egyházi rendek levéltárait. Utóbbiak közül a Zirci Cisztercita Apátság gazdaságtörténetileg nagyon jelentős anyaga külön figyelmet érdemel. Ekkor került a levéltár állományába a Veszprémi Székeskáptalan hiteleshelyi levéltára és számos uradalom, iparvállalat, szövetkezet, testület, valamint nevesebb családok és személyek iratai.

Egy kormányhatározat alapján 1968-ban minisztériumi fenntartású intézményből megyei tanácsi intézménnyé vált a levéltár új elnevezéssel: Veszprém Megyei Levéltár. Az intézmény 1979-ben önálló székházba költözött (a várba), a volt piarista rendház épületébe, raktárkapacitása azonban hamarosan szűknek bizonyult. 2005-ben vette birtokba jelenlegi székházát, majd 2008 őszén

hivatalosan is megnyitotta kapuit a levéltár fiókéntézménye a Pápai Levéltár. A megyei levéltár teljes épületrekonstrukcióját és a fiókéntézmény létrehozását állami céltámogatás tette lehetővé.

A levéltár jelenleg 14 319 ifm. maradandó értékű iratot őriz. (2008. XII. 31-i adat.)

A középkori vármegye iratai legnagyobb részt megsemmisültek, csupán későbbi iratátvételekből (a Veszprémi Káptalan hiteleshelyi levéltárából, családi levéltárakból) sikerült pótolni hiányát. 1526 előtti oklevél jelenleg 341 db található a levéltárban. A pusztulások ellenére is a legjelentősebb irategyüttes a vármegyei levéltár feudális kori anyaga. Veszprém vármegye köz- és kisgyűlési, törvényszéki vegyes jegyzőkönyvei és iratai 1639-től 1848-ig viszonylag épségben megmaradtak, az 1849–1945 közötti polgári kori vármegyei iratanyag viszont teljesen megsemmisült. Pótlására a minisztériumi iratokból válogatott és mikrofilmre másolt dokumentumok segítik a korszak kutatóit.

Veszprém város (Szent István korától püspöki székhely) levéltára a feudális kori levéltár (mindössze 1,2 ifm.) és a polgári és nemesi közösség iratainak 1849-ben egy levéltárrá való egyesítésével alakult ki. A tanácsülési jegyzőkönyvek 1712-vel kezdődnek, de a jegyzőkönyveken kívül keletkezett iratok, és a hozzá tartozó mutató az 1611–1805 közötti időszakot öleli fel. A Bach-korszaktól kezdve nagyon hiányos az iratanyag, a polgári kor pedig teljesen hiányzik.

Pápa mezőváros levéltárának csak töredéke (27 ifm.) maradt az utókora, ugyanis a török kori, majd a II. világháborús hadi események, valamint az iratok felelőtlen kezelése miatt legértékesebb része elpusztult. Levéltári anyagából a legkorábbi jegyzőkönyv az 1761–1781. katonaeveket felölelő „városi bíró és currenek könyve”.

Az egykori kuriális községek archívumai közül is őriz az intézmény néhány nagyon értékes anyagot, többek között Alsóörs (1790-től) Mencshely (1741-től), Szentgál (1701-től) iratait. A német telepesfalvak közül Aszófőnek (1826–), Márkónak (1762–), Zircnek (1830–) van feudális kori iratanyag.

A polgári kor területi szakszerveinek iratai csak töredékében található meg (pénzügyigazgatóság, tanfelügyelőség, adóhivatalok). A jogszolgáltatás területét is hiányos, csonka iratsorozatok reprezentálják. Mégis kiemelésre érdemes a Veszprémi Törvényszék Urbéri Törvényszékének (1854–1900) és a Zirci Járásbíróság telekkönyvi iratainak (1860–1944) viszonylag teljes irategyüttese. Az 1950 előtti intézetek közül kiemelkedő az alsó-, közép-, és felsőfokú tanintézetek fondjainak együttese. Az egyházi szervek iratai közül a levéltárban kutathatók a Veszprémi Káptalan hiteleshelyi levéltára (1527–1873), a Ciszterci Rend Zirc–Pilis–Pásztó és Szentgotthádi Apátságának levéltára (1295–1950), valamint a Szent Benedek Rend Bakonybéli (1825–1950) és Tihanyi Apátságának levéltára (1373–1947), amelyek forrásértéke kiemelkedő jelentőségű. Ugyancsak jelentős értéket képvisel a több mint 100 családi levéltár (pl. a gr. Erdődy, gr. Zichy, Tumler, Woita, Kluge) és a közel 80 személyi fond. A Gyűjtemények közül a Térképgyűjtemény kéziratos térképei 1030 db-ot, a kataszteri térképek gyűjteménye több ezer darabot számlál, a fényképgyűjtemény 68 737 darabból áll, míg az elpusztult iratanyag részbeni pótlásául szolgáló mikrofilmgyűjtemény több mint 1 millió felvételt tartalmaz.

Az 1950 után keletkezett iratanyagok közül fontosabbak a volt megyei tanács és a járási tanácsok iratanyagai, de igen értékesek a magyarországi németek kutatásához a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési és Birtokrendezési Osztályának (1945–1950) iratai is, amelyek a kitelepítés pontos lenyomatát őrzik. Értékes források a jelenkor kutatásához a jogszolgáltatási és pártszervek fondjai is.

A levéltár 26 998 kötetből álló szakkönyvtárral rendelkezik, amely a levéltári központban működik, de a Pápai Levéltárban is van egy kisebb kézikönyvtár.

A levéltár anyagáról megjelent legfontosabb segédletek, kiadványok:

Kéziratos térképek a Veszprém megyei Levéltárban. Budapest, 1972.

A Veszprém megyei Levéltár fondjainak jegyzéke. Budapest, 1973. (A területi levéltárak fondjegyzékei 22. rész)

Veszprém megyei állami anyakönyvi kerületek változásainak jegyzéke (1895. október 1.–1973. április 15.) Veszprém, 1973.

A Veszprém megyei Levéltár ideiglenes fondjegyzéke. Szerk.: Jakab Réka. Veszprém, 2006.
 A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai című sorozat eddig megjelent kötetei:
 Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977.
 Fejes Imre: Veszprém megye közigazgatási beosztásai és tanácsi vezetői (1945–) 1950–1982. Veszprém, 1982.
 Hungler József: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk.: Kredics László. Veszprém, 1984.
 Hungler József: A török kori Veszprém. Veszprém, 1986.
 Hidegkúti Mihály – Hudi József: Hidegkút története. Veszprém, 1987.
 Bél Mátyás: Veszprém megye leírása. Ford.: Takáts Endre. Szerk.: Kredics László. Veszprém, 1989.
 Lichtneckert András: A balatonfüred-csopaki borvidék története. Veszprém, 1990.
 Veress D. Csaba: Felsőörs évszázadai. A község története a kezdetektől napjainkig. Veszprém, 1992.
 Veress D. Csaba: A három Pécsely története. A község története a magyar honfoglalástól napjainkig. Veszprém, 1994.
 Veress D. Csaba: Az évezredes Paloznak. Egy Balaton-melléki falu története a kezdetektől napjainkig. Veszprém, 1993.
 Alsóörs története. Szerk.: Lichtneckert András. Veszprém, 1996.
 Csupak története. Szerk.: Lichtneckert András. Veszprém, 1997.
 A Veszprémi Képtalan számadáskönyve, 1495–1534. Krónika, 1526–1558. Javadalmások és javadalmak, 1550, 1556.
 Közzeeszi: Kredics László, Madarász Lajos, Solymosi László. Veszprém, 1997.
 Balatonfüred és Balatonarács története. Szerk.: Lichtneckert András. Veszprém, 1999.
 Berhida, Kiskovácsi, Peremarton története és néprajza. Szerk.: Lichtneckert András. Veszprém, 2000.
 Hudi József: Lovas község története. Egy Balaton-felvidéki falu múltja és jelene. Veszprém, 2001.
 Veszprém vármegye 1696., 1715. és 1720. évi összeírása. Ford.: Takáts Endre. Szerk.: Boross István. Veszprém, 2002.
 Lichtneckert András: Veszprém vármegye községeinek feleletei az úrbéri kilenc kérdőpontra 1768–1782. Veszprém, 2007.
 Családtörténeti kutatás határon innen és túl. A Veszprém Megyei Levéltár és a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottságának Történeti Szakbizottsága által rendezett nemzetközi konferencia (2007. május 11.) előadásai. Szerk.: Márkusné Vörös Hajnalka. Veszprém, 2009.
 Lichtneckert András: Veszprém vármegye községeinek urbáriumi, úrbéri és telepítési szerződése 1690–1836. Veszprém, 2009.

IV. ÉS XXI. MEGYEI TÖRVÉNYHATÓSÁGOK, SZABAD KIRÁLYI VÁROSOK ÉS TÖRVÉNYHATÓSÁGI JOGÚ VÁROSOK

VESZPRÉM VÁRMEGYE LEVÉLTÁRA

VeML IV. 1. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1602–1849 (1878). 108,06 ifm.

- a) Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek 1639–1848. 12,71 ifm.*
- b) Köz- és kisgyűlési iratok (Acta congregationalia) 1697–1848. 73,88 ifm.*
- c) Különféle tárgyú irományok 1602–1836. 0,7 ifm.*
- e) Nemességi iratok 1639–1846 (1848) 4,35 ifm.*
- f) A nemesi felkelés iratai (Acta insurrectionalia) 1741–1848 (1859). 2,73 ifm.*
- g) Úrbéri iratok (Acta urbarialia) (1760) 1765–1848. 5,01 ifm.*
- aa) Urbáriumok (Urbaria) 1767–1832. 1,37 ifm.*
- bb) Úrbéri külömféle irományok (1760) 1765–1821. 0,78 ifm.*
- cc) Úrbéri jegyzőkönyvek és iratok 1799–1848. 1,95 ifm.*
- dd) Úrbéri vizitációk 1770–1787. 0,91 ifm.*
- h) Összeírások 1715-1848 (-1849). 0,22 ifm.*
- i) Árvaügyi iratok (Acta orphanalia) 1795–1825. 0,13 ifm.*
- j) Végrendeletek (Testamenta) 1615–1848 (1878). 0,52 ifm.*
- k) Osztálylevelek (Divisionales) 1624–1836. 0,26 ifm.*
- l) Tiltakozások (Protestationes) 1611–1786. 0,3 ifm.*
- m) Egyezségek és szerződések 1620–1793. 0,13 ifm.*
- n) Bizonyáglevelek (Testimoniales) 1617–1820. 0,29 ifm.*
- o) Határjárások (Metales) 1637–1848. 1,53 ifm.*
- p) Tanúvallatások (Inquisitiones) 1630–1848. 2,72 ifm.*
- q) Tilalmazások (Inhibitiones) 1627–1786. 0,13 ifm.*

r) Nevelésügyi iratok 1838–1849. 0,15 ifm.

Veszprém megye legújabb kori fejlődését alapján meghatározta az a tény, hogy a 16–17. században a török hódoltság peremvidékéhez tartozott. Veszprém megye 375 középkori falujából 111 maradt meg a török kor végére, és szinte az egész lakosság – a Somló hegy és környékének kivételével – áttért a protestáns hitre. A török kiverése után fellélegzésre alig volt idő, hiszen a Rákóczi-szabadságharc idején Heister tábornok az egész megyét végigdúlta. Valamelyes nyugalmat csak a szatmári béke (1711) hozott.

Veszprém megye újratelepítésének és rekatolizációjának munkáját a visszatérő veszprémi káptalan és püspök, a szerzetesrendek és az új világi birtokosok végezték el. Már a 17. század végétől a 18. század első két évtizedeiben megjelentek a német jövevények – Gyirót, Ihász, Koppány, Oszlop, Péterd, Tevel, Vöröstó, Zirc településeken –, de ebben az időben még az erős fluktuáció volt a jellemző. Az 1720-as évektől a 18. század végéig tart a szervezett földesúri telepítések időszaka. A 67 újratelepített falu közül 40 németekkel, 11 magyarokkal, 7 szlovákokkal és 9 vegyes lakossággal töltődött fel. A német települések a Bakonyban egységes tömbben, a megye egész területén pedig szétszórta helyezkedtek el. A megye 165 települése közül a nemzetiségek aránya megközelítette a 30%-ot. A 18. század végére a megye lakosságának többsége visszatért a katolikus egyházba. A németekkel települt 40 helység közül 34 maradt meg német nyelvűnek a 20. század közepéig: Ajkarendek, Ácsteszer, Aka, Bakonygyirót, Bakonyjákó, Bakonynána, Bakonyoszlop, Bakonypéterd, Bakonyszentiván, Bakonyszücs, Bánd, Béb, Csékút, Esztergár, Hidegkút, Kiszanna, Kislőd, Kolontár, Marcaltó, Márkó, Nagyganna, Nagytevel, Németbarnag, Németpolány, Németszentlászló, Olaszfalu, Pápanyögér, Porva, Románd, Tósokberénd, Városlöd, Veszprémfajsz, Vöröstó és Zirc.

Lásd: BKMÖL IV. 1. Veszprém vármegye (comitatus Vesprimiensis, Wesprimer Gespanschaft) levéltára legrégebbi iratai a török időkben elpusztultak, és még a 17. századból is csak igen hiányosan maradtak ránk. Összefüggő iratsorozatok tulajdonképpen csak a 18. század elejétől kezdve találhatók benne.

a) Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek csak 1713-tól maradtak meg folyamatosan. Az 1639–1713 közötti időszak hiányai: 1663–64, 1679–80, 1684, 1688, 1691–94, 1700–1701. A jegyzőkönyvek nyelve 1815. november 11-ig latin, azt követően tértek át magyar adminisztrációra. A kutatáshoz a 19. század közepén készült, magyar nyelvű mutatók használatát ajánljuk.

b) Köz- és kisgyűlési iratok (Acta congregationalia) tartalmazzák a Veszprém vármegye feudális kori működésére vonatkozó legfontosabb forrásokat. Az 1697–1711 közötti iratok csak töredékesen maradtak meg. 1719-től évenként, 1742–1828-ig félévenként, majd negyedévenként számozták. 1829-től kezdve az iratokat évenként I-gyel kezdve folytatólagos számozással látták el, amely megegyezik a jegyzőkönyvben szereplő számokkal, így a közgyűlési jegyzőkönyv és annak tárgymutatója egyúttal az iratok lajstromául is szolgál. A közgyűlési iratok 1806–1848 közötti sorozatához 2008-ban készült darabszintű lajstrom excel formátumban, ami tartalmazza az iratok jelzetét és tárgyát (rövid regeszta), dátumát, az irat nyelvét és terjedelmét.

c) Különböző tárgyú irományok a vármegyei levéltár 19. századi selejtezése során alkotott, de tárgyilag következetesen nem rendezett, többféle tárgyú iratainak gyűjteménye ez állag. Az iratanyag mintegy négyötöde megsemmisült vagy szétszóródott. A levéltárban mindössze a tárgymutató, s a III. és XIV. kötet maradt egyben. Ekkor kapta a III. kötet a „Királyi rendeletek (Mandata regia)”, a XIV. kötet a „Hitbéli iratok (Acta religionaria)” címet. A III. kötet jórészt királyi, kancelláriai, helytartótanácsi rendeletek, hadi, pénzügyi és közigazgatási intézkedések, de szép számmal találhatók benne megyei, nemesi és peres ügyek is. A XIV. kötetben az újonnan alapítandó plébániák összeírása és vallási tárgyú tanúvallatások találhatók az ellenreformáció idejéből. Tekintve, hogy az állag nagy része elpusztult, a tárgymutató önmagában is értékes forrás.

e) Nemességi iratok: aa) A nemességvizsgálati jegyzőkönyvek és iratok az 1713–1768 között nagy számban – közigazgatási körben – lefolytatott nemességvizsgálati eljárásokból származnak. A

jegyzőkönyvek és az iratok 2 alsorozatát képeznek, külön-külön segédlettel. A jegyzőkönyvek részben időrendben, részben helységenként felsorolva tartalmazzák az egyes nemesekre, ill. családjukra vonatkozó bejegyzéseket. Az iratok alsorozatában a nemességvizsgálati eljáráshoz bemutatott oklevelek, tanúvallatási jegyzőkönyvek találhatóak a családnév betűrendjében. A bb) a vármegyében kihirdetett nemesek névsora a közgyűlésen kihirdetett nemesek, a „publicata nobilitas” neveit tartalmazza a családnév betűrendjében, ill. időrendben. Tulajdonképpen a közgyűlési jegyzőkönyvekhez szolgál mutatóul. Az aa) és bb) sorozatok kutatását (a két világháború között készített) cédulamutató segíti, amely rövid tartalmi összefoglalót is ad. Családonként külön cédulán található a nemességvizsgálati és a közgyűlési jegyzőkönyv bejegyzéseinek regesztája, gyakran a bejegyzésben szereplő családi kapcsolatok családfa-rajza, a pontos jelzet és oldalszám feltüntetésével. A cédulagyűjtemény 0,24 ifm. terjedelmű, adatai jelenleg még nincsenek számítógépen. A cc) a nemesi összeírások sorozat gyűjteményes jellegű. Első részében portaösszeírás, taxaösszeírás, insurrectionális összeírás található az 1660-as évektől 1715-ig. Az 1819–1820 és 1846 közötti összeírások a műfaj kifejezett állapotát mutatják. Járások, azon belül települések szerint veszik számba a megye nemesi lakosságát. Egyes összeírásoknak személynévmutatójuk is van.

Irodalom:

A területi levéltárakban őrzött feudális kori összeírások jegyzéke. Levéltári jegyzékek 2. Budapest, 1965.

f) A nemesi felkelés iratai (Acta insurrectionalia), a nemesi felkelő katonaságra vonatkozó iratok gyűjteménye. Az állag nagyobbik része levelezést – a vezérkar és a felkelő csapatok szervezésével kapcsolatban –, összeírásokat, mustrák (sorozások) jegyzőkönyveit tartalmazza. Az anyag legfigyelemreméltóbb részét az 1809. évi eseményekre vonatkozó iratok képezik. A korabeli mutatókönyv alapján kutatható.

g) Úrbéri iratok (Acta urbarialia): Mária Terézia 1767. január 23-án kiadott úrbéri rendeletének végrehajtása során keletkezett irategyüttes. Veszprém megye 168 települése közül 128-ban hajtották végre az úrbérrendezést, és készítették el az urbáriumot az 1768–1773 közötti években. Nem volt úrbérrendezés a nemesi, kuriális községekben, valamint Koppány, Németbarnag, Vöröstó és Márkó német lakosságú falvakban, ahol szívósan tiltakoztak a rendezés ellen, és 1741. évi szerződésük érvényben hagyását kérték. Az úrbéri iratok között 15 német nyelvű található: Aka, Bánd, Béb, Fenyőfő, Gyirót, Hidegkút, Jákó, Kisganna, Nagyanna, Nána, Németpolány, Nyögér, Szentiván, Szücs és Zirc településekről. Az úrbérrendezés után megtelepített helységekből – Németszentlászló, Németszentkirály, Németszombathely – nem történhetett meg a rendezés és a kilenc kérdőpontra adott feleletek felvétele, mégis keletkezett vallomás 1782-ben az Esterházy Gábor által 1772-ben megtelepített Ácsteszérről. Az úrbérrendezési iratok: a kilenc kérdőpontra adott válaszok, az urbáriumok, az úrbéri és telepítési szerződések, úrbéri tabellák és hegyvámlajstromok pontos képet adnak a települések korabeli jogi, társadalmi és gazdasági viszonyairól, a paraszti vallomások hitelesen adják vissza a korabeli nyelvet, amelyet a lakosság anyanyelvén rögzítettek.

Irodalom:

Lichtneckert András: Veszprém vármegye községeinek feleletei az úrbéri kilenc kérdőpontra 1768–1782. Veszprém, 2007. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 19.)

Lichtneckert András: Urbáriumok és telepítési szerződések. Veszprém, 2009. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 21.)

h) A mesterségesen létrehozott állag országos adóösszeírásokat (1715, 1720, 1780), a Cseszneki járás 1780–81. évi lélekszám-összeírásait, az 1848–1849. évi országos zsidó-összeírás Veszprém megyére vonatkozó részét, ill. néhány jószágösszeírást, többek között Paraick Nepomuki János Ferenc pápai árvái javainak összeírását őrzi 1780-ból. Az összeírások igen szemléletes és részletekbe menő képet adnak a korabeli Veszprém megye – benne a telepített német falvak – lakosságáról, azok életkörülményeiről és a települések gazdaságának állapotáról, teherbíró képességéről.

Irodalom:

Takáts Endre: Veszprém vármegye összeírásai 1696, 1715, 1720. Veszprém, 2002. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 17.)

i) Árvaügyi iratok (Acta orphanalia): az Árvákra Ügyelő Deputáció hiányosan fennmaradt irattörödéke. Panaszok, kérvények, bizonyáglevelék, tanúvallatások, osztályegyezségek, jószágösszeírások, számadások. A kutatást darabszintű jegyzék segíti.

j) A vármegyei levéltárba került közel 500 végrendelet (Testamenta) elsősorban a köz- és kismemesség, a vármegyei elit hagyatékait tartalmazza, de közülük több mint 20 végrendelet a megye német településein élő polgárok német nyelvű testamentumát is megőrizte. Az iratokhoz 2008-ban számítógépes darabszintű, excel formátumú lajstrom készült, amely tartalmazza a végrendelet jelzetét, a kiadás helyét, a végrendelező és (családon kívüli) örökös nevét, a hagyaték típusát, az irat nyelvét és terjedelmét.

k) Osztálylevelék (Divisionales), az állag a vármegye nemesi lakossága jogi természetű ügyeinek egy részét tartalmazza, mindenképp a birtokmegosztási ügyiratokat. Az ingó és ingatlan javak megosztásával kapcsolatban javak összeírásai, móringlevelek, végrendeletek kerültek archiválásra. A kutatást darabszintű jegyzék segíti.

l) Tiltakozások (Protestationes), ellentmondások, óvások gyűjteménye. Az iratok egy sorozatban, időrendben vannak elhelyezve és a korabeli segédlet alapján kutathatók.

m) Egyezségek és szerződések (transactiones et contractus) állag a megyében élt nemesi családok és személyek, közösségek, falvak és városok egészét illető egyezségek és szerződések gyűjteménye. Az iratok között található javak bérbe- és zálogba adása, megosztása, de erdőirtványra, és falutelepítésre utaló irat is. (Többek között Berénd, Marcaltó, Palota és Vöröstó német nyelvű telepítési szerződése.) Az iratokhoz 2008-ban számítógépes darabszintű, excel formátumú lajstrom készült, amely tartalmazza az iratok jelzetét és tárgyát (rövid regesztá), dátumát, a kiadás helyét, az irat nyelvét és terjedelmét.

n) Bizonyáglevelék (Testimoniales), különféle tárgyú hatósági bizonyítványok fogalmazványai. Betűrendes mutató csak az 1790–1820 közötti iratokhoz készült.

o) Határjárások (Metales), falvak, birtoktestek határainak megállapítását, bejárását, határjelek emelését, megújítását, határjárásokkal kapcsolatos tanúvallomásokot rögzítő iratok gyűjteménye. Az állag három sorozatból áll. Az A-sorozat az 1637 és 1787 közt keletkezett iratokat tartalmazza. Összeállítása valószínűleg II. József uralkodása idején kezdődött. A B-sorozat zömmel 1790 és 1828 közötti iratokból áll. A sorozat maga is két párhuzamos időrendi sort alkot. A C-sorozat iratai 1790 és 1848 között keletkeztek. Feltehetőleg az előző sorozat lezárta után fellelt régebbi és időközben keletkezett korabeli iratokat rendezték bele.

p) Tanúvallatások (Inquisitiones), a különféle jogi cselekmények során szükségesé vált tanúvallatások jegyzőkönyveinek gyűjteménye. Az állag három sorozatból áll, amelyek korabeli segédleteik alapján kutathatók.

q) Tilalmazások (Inhibitiones) gyűjteménye. A távolmaradó alperes a tilalmazás beadásával időt nyert és lehetőséget teremtett magának a per kedvezőbb lefolytatására. Az állag csupán töredékesen maradt meg, az eredeti mennyiség huszada. Segédlete alapján kutatható.

r) Nevelésügyi iratok elnevezésű állag Veszprém vármegye nemesi közgyűlése és Veszprém Vármegye Tisztiszéke nevelésügyre vonatkozó iratainak közös állagba való kiemelésével jött létre. Megtalálhatóak benne a nevelésügyi válaszmány részére az iskolák és a nevelés állapotáról – a tanítás nyelvéről – készült kimutatások, és az aljárásonként készült kimutatások az iskolák vizsgálatáról.

VeML IV. 2. Veszprém vármegye II. József-kori közigazgatásának iratai 1786–1789. 0,52 ifm.

Lásd: BaML IV. 2. A II. József-kori közigazgatás megmaradt latin és német nyelvű iratai ügyviteli naplókát (Diarium Comitatus Wesprimiensis) és jegyzőkönyveket (Gestionsprotokoll) és úrbéri jegyzőkönyveket (Gestionsprotokoll in Urbarialibus) tartalmaz. A kutatást korabeli index segíti.

VeML IV. 3. Veszprém Vármegye Törvényszékének (Sedriájának) iratai 1509–1849. 38,13ifm.

a) Polgári perek 1509–1848. 33,86 ifm.

b) Nemesedési perek 1774–1807. 1,32 ifm.

c) Úrbéri perek 1737–1849. 2,48 ifm.

d) Büntető perek (1788) 1811–1849. 0,08 ifm.

e) Tisztviselői perek 1819–1847. 0,39 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 1. A VeML-ban elpusztult a büntetőperek anyagának nagy része, de viszonylag épen megmaradt a) a polgári perek együttese. Az iratokat öt sorozatban, a fel- és alperesek neve szerint csoportosítva helyezték el: I. sorozat (1509) 1612–1700, II. sorozat 1700–1787, III. sorozat 1731–1800, IV. sorozat 1756–1848, V. sorozat a besorolatlan perek és pertörödékek gyűjteménye. A 260 doboznyi peranyag a korabeli személy- és helynévmutatók alapján, valamint a II. sorozathoz 2008-ban készült excel formátumú darabszintű lajstrom segítségével kutatható. Utóbbi tartalmazza az iratok jelzetét, a felperes és az alperes személyét, a per tárgyát és évét.

b) Ez az állag a nemességvitató periratok gyűjteménye. 1768 után közigazgatási úton már nem lehetett nemességet igazolni, csupán peres úton, bírói eljárással. A 10 dobozban nevek szerint elhelyezett perek a korabeli segédlet alapján kutathatók.

c) A lefolytatott úrbéri perek iratai települések szerinti csoportosításban kutathatók.

e) A Cseszneki, Devecseri, Pápai és Veszprémi járás fő- és alszolgabírónak szóbeli bíróságainak, mezei rendőrségeinek jegyzőkönyvei és iratai. A kutatást korabeli segédletek (névjegyzékek) segítik.

VeML IV. 4. Veszprém Vármegye Nemesi Közgyűlési Állandó Bizottságának (Pernamens Deputatio) iratai 1805–1806, 1809–1810. 0,65 ifm.

Lásd: BÉML IV. Vármegyei bizottmányok. A napóleoni háborúk alatt a megyei adminisztráció rendkívüli feladatok elé került. A nádor 1809. május 18-án kiadott utasítására megszervezték a 17 tagú „Állandó Deputációt”, ami azt jelentette, hogy a megyei hivatalok működése folyamatossá vált. Feladatai közé tartozott a nemesi felkelés megszervezése – nemesség összeírása, felszerelése –, Győr és Komárom várának megerősítése – a napszámosok mozgósítása –, a gyors tájékoztatás – figyelőállások, gyorsfutárszolgálat – kiépítése és megszervezése, a közbiztonság fenntartása, katonai kórházak – Nagyvácszony, Pápa, Veszprém – létesítése és ellátása, járványok megakadályozása, a háborús költségek finanszírozása. A Veszprém Vármegyei Állandó Deputáció és az általa létrehozott albizottságok működése 1810. január 4-én szűnt meg. A jegyzőkönyvhöz számítógépes (excel) regesztá készült.

Irodalom:

Hudi József: Közigazgatás és honvédelem 1809-ben. In: Acta Musei Papensis Pápai Múzeumi Értesítő II. 2006. 199–209. p.

VeML IV. 5. „Veszprémi Centrális Deputatio a Cholera dolgában” iratai (1830) 1831–1832. 0,52 ifm.

Az 1831. évi nagy kolerajárvány leküzdésére Veszprém vármegyében is megalakult az egészségügyi választmány, a Kolera-deputáció, amelynek a hivatalos személyeken kívül – táblabírák, fő- és alszolgabírák, esküdtek – a vármegyei és a járási orvosok is tagjai voltak. Vezetője a rendkívüli jogokkal felruházott első alispán volt.

Ez a fond a vármegyei deputáció jegyzőkönyvét és iratait tartalmazza, benne a vármegyei deputációnak az országos szervekkel, más megyék deputációival és a járásbéli – részes – deputációkkal folytatott levelezése, egészségügyi, pénzügyi, szervezési rendelkezések, jelentések, statisztikai kimutatások. Az iratokból megismerhető a kolera terjedése, természete, az ellene való védekezés, a korabeli gyógymódok, a kolerások számának alakulása, a „jótévedők” – adományozók – jegyzéke. Az iktatott iratanyag a jegyzőkönyv alapján kutatható.

Irodalom:

Dávid Zoltán: Az 1831. évi kolera pusztítása Veszprém megyében. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Veszprém, 1984. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3.) 293–313. p.

VeML IV. 101. Veszprém Vármegye Állandó Bizottmányának iratai 1848–1849. 1,95 ifm.

Lásd: BéML IV. Vármegyei bizottmányok. A bizottmány tagjai voltak a vármegye tisztségviselői, a települések bírái, valamint a mezővárosok – Devecser, Enying, Marcaltó, Mezőkomárom, Nagyvázsony, Nagypirit, Somlóvásárhely és Zirc – jegyzői, Veszprém és Pápa előljárói és 76 választott képviselő. Az új megyehatóság feladatai közé tartozott a közbiztonság megszilárdítása, az állandó nemzetőrség felállítása és a törvények, kormányrendeletek végrehajtása.

Az 1848. május 2.–1849. október 9. közötti időszak megyei eseményeinek és társadalmi változásainak legfontosabb dokumentumait őrzi ez a fond. Többek között a nemzetőrség felállításával kapcsolatos összeírásokat, a követválasztás jegyzőkönyveit, a honvédelem céljára tett adakozások lajstromait, az 1849-es sorozási jegyzőkönyveket és az új közigazgatási beosztás táblás kimutatásait.

VeML IV. 103. Veszprém vármegye alispánjának iratai 1848. 0,04 ifm.

Lásd: BéML IV. 104. Az 1848. április 11. és 1848. december 29. között alispánhoz érkező paraszti panaszlevelek gyűjteménye, köztük több német nyelvű kérvény. A kutatást darabszintű lajstrom segíti.

VeML IV. 155. A Veszprémi Cs. Kir. Megyehatóság (Veszpremer k. k. Comitats-behörde) iratai 1850–1861. 2,45 ifm.

Lásd: BaML IV. 152. A szabadságharc bukása után osztrák mintára szervezték át a megyei hivatalokat, katonai és polgári kerületi közigazgatást vezettek be. Veszprém vármegye 1849-1950-ben a székesfehérvári, 1851-től a soproni kerülethez tartozott, amelyet egy-egy császári-királyi főbiztos – későbbi nevén megyefőnök – irányított. Az átszervezett megyehivatal ültette át a gyakorlatba a polgári birtokviszonyokat – földrendezés végrehajtása –, vezette be a telekkönyvi nyilvántartás modern formáját – telekkönyvi nyilvántartások –, s valósította meg a közteherviselést.

A megyehatóság iratai közül a német nyelvű főnöki jegyzőkönyvek maradtak meg, amelyek a korabeli mutatók segítségével kutathatók.

VeML IV. 157. A Cs. Kir. Megyei Törvényszék iratai 1855–1860 (1868). 0,14 ifm.

A kétdoboznyi irategyüttesben Berzsényi Mihály veszprémi lakos hagyatéki ügye (1855–1860) és bakonyi német falusi árvapénztárak adósainak ügyei találhatóak 1859-ből (Bakonybél, Románd, Lókút, Zirc, Súr, Borzavár, Porva, Olaszfalu, Aka, Ácsteszer, Nagyeszetrjár).

VeML IV. 251. Veszprém vármegye főispánjának iratai 1861, 1865–1867. 0,08 ifm.

Lásd: BaML IV. 252. A megye élére az egykori császári királyi biztost, Fiáth Ferenc ajkai birtokost nevezte ki, megbízva a főispáni tisztség ellátásával és a vármegyei önkormányzat újjáalakításával. Az iratoknak csak töredékei maradtak meg.

VeML IV. 253. Veszprém Vármegye Állandó Bizottmányának jegyzőkönyvei 1867–1871. 0,3 ifm.

Veszprém vármegyében az alkotmányosság visszaállítása után 1867. április 30-án alakult meg a vármegyei Állandó Bizottmány, amelynek vezetője – a főispán – immár második alkalommal Fiáth Ferenc lett.

VeML IV. 259. Veszprém Vármegye Nevelésügyi Választmányának iratai 1861–1868. 0,04,ifm.

Az iratok eredetileg a vármegye Állandó Bizottmányának 1462/1861. számához tartoztak. Az iratok I. részében a Veszprém Vármegyei Néptanodai és Nevelési Választmány iratai, valamint a Veszprém Megyei Népművelési Egylettel kapcsolatos iratok találhatóak. A II. rész lajstromos vagy egyenkénti kimutatásai a községekben működő iskolák „mibenlétéről” – az épület állapotáról, a tanító jövedelméről, a tanítás eredményességéről, nyelvről, a tanulók számáról és egyéb körülményeiről – tájékoztatnak, többek között a korabeli német anyanyelvű falvak iskoláiról és tanításáról is.

VeML IV. 401. Veszprém Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai 1872–1944. 3,41 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 417.

VeML IV. 481. Veszprém megye erdészeti üzemterveinek gyűjteménye 1874–1957. 8,02 ifm.

VeML IV. 482. Veszprém vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye 1828–1895. 19,7 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 412. Veszprém megyében római katolikus, református, evangélikus és izraelita felekezetű anyakönyvi másodpéldányok községek és évszámok szerint kutathatók. Külön index az anyaghoz egyelőre nem készült.

VeML XXI. 1. Veszprém vármegye főispánjának iratai 1945–1949. 4,32 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 401. Veszprém vármegye főispánjának hiányosan megmaradt irataiban a németek kitelepítésére vonatkozóan egy alapszámon elhelyezve található iratok (85/1945), ezenkívül a magyar–csehszlovák lakosságcsere végrehajtásának irataiban is érintettként értékes adatok találhatóak a kitelepített németekre vonatkozóan (760/1946). Az iktatott iratok kutatásában a korabeli segédletek – iktató, mutató és sorkönyvek – nyújtanak segítséget.

VeML XXI. 3. Veszprém Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai 1945, 1947, 1949. 4,26 ifm.

A fond az 1945, 1947 és 1949. évi országgyűlési képviseléválasztások iratait tartalmazza. Megtalálhatók benne a pártok jelölő listái, a választási bizottságok jegyzőkönyvei és a hozzájuk fentről érkezett leiratok, a részletes választói névjegyzékek – Pápa és Veszprém város, valamint a

községek járasonként csoportosítva –, egyéb névjegyzékek – internáltak, Volksbund tagok, SS katonák, nyugatosok, B-listázottak, elbocsátottak népjegyzéki vád alá helyezettek – a szavazási jogosultsággal kapcsolatban. A kutatást korabeli iktatókönyv segíti.

VeML XXI. 4. Veszprém vármegye alispánjának iratai 1892–1950. 33,38 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 402 és XXI. 4. Az 1892, 1919–1944 évkörű iratokhoz elenchus készült, mivel az irattári segédletek 1945-ben elpusztultak. Az 1946–1949. évi alkalmazási iratokhoz betűsoros névmutató áll rendelkezésre. A közigazgatási iratok kutatásához a korabeli segédleteket – iktató, mutató, sorkönyv – érdemes használni.

VeML XXI. 102. Veszprém megye községi alapszabályainak és szabályrendeleteinek gyűjteménye 1875–1949. 1,5 ifm.

Községek szerinti csoportosításban kutathatók a történeti Veszprém megye és a Zala megyétől átcsatolt települések szabályrendeletei.

V. MEZŐVÁROSOK, RENDEZETT TANÁCSÚ VÁROSOK, MEGYEI VÁROSOK, KÖZSÉGEK

PÁPA VÁROS LEVÉLTÁRA

Pápa város, bár korában a források civitasként említik, 1872-ig mezőváros (oppidum) volt. Vára és a hozzá tartozó uradalom egymást követően négy nemesi család birtokában volt (Thurzó, Enyingi Török, Nyáry, Esterházy). Az Esterházy család birtokolta legtovább, háromszáz évig. Polgárai a 16–17. században mindazokat a jogokat gyakorolták, amelyek őket régebbi privilégiumaik alapján megillették. (Harmincad alóli mentesség, a városi magisztrátus bíraskodási és közigazgatási joga, birtokszerzési jog, ingatlan adás-vétel, szabad végrendelkezés, végvár lévén a 16. századtól a rovásadó alóli mentesség.) A lakosságnak, amely többségében mesteremberekből és kereskedőkből állt, nem volt semmiféle jobbágyi szolgáltatása, csupán házai után fizetett adót. Az a két úrbérpótló szerződés, amely 1730-ban és 1732-ben kelt, a közösség jogait a földesúrhoz való viszonylatban szabályozta. Hosszas úrbéri harc után a város végül is 1786-ban érte el, jelentős anyagi áldozatokkal, az említett kontraktusokban foglalt jogokat.

A Pápán élő németiségnek két csoportját lehet elkülöníteni. Egyik – a korában – jelentős számú német katonaság, amely 1651 és 1655 között volt jelen a város társadalmában, majd nyomtalanul eltűnt, valamint a német anyanyelvű polgárság. A német reguláris katonaság feltételezhetően a harmincéves háború végétével került a városba, amikor a nyugati hadszíntéren feleslegessé vált haderő egy részét magyarországi erődítményekben helyezték el a Habsburgok. A német polgárság első generációjának Páparra kerülése a várórség létszámának növeléséhez, „fegyvernemei” korszerűsítéséhez köthető, erre utalnak az anyakönyvben megjelölt pattantyús, hajdú foglalkozásnevek. A német polgárság az 1660-as évektől letelepülő második generációjának foglalkozásai között olyan iparágakat találunk, mint kőműves, asztalos, takács, gyertyaöntő, cséplő és fürdős. A német kézművesek mestergenerációja zömmel osztrák eredetű volt, akik beilleszkedtek a város életébe, családi kapcsolatokat létesítettek a helyi polgársággal. A pápai németek harmadik jelentős csoportja az 1730-as években érkezett a városba, földesúri telepítés jóvoltából. Többségük az Alsóvárosban élt. 1787-ben a külvárosi Sörfőző utca, az Újváros és az alsó majorok bírái a teljes városi lakosságnak csaknem a felét képviselték s ezek nagyrészt németek voltak. Míg a belső városnak nem volt terjeszkedési lehetősége, addig a külső város

Borsosgyőr és Kéttornyúlak felé terjeszkedett, s így az ide települő németek száma egyre nőtt. Pápa városa a 17. századtól a Nyugat-Dunántúl egyik legjelentősebb ipari-kereskedelmi központja volt. Az Esterházy-uradalom szisztematikusan fejlesztett és támogatott egyes céheket és foglalkoztatottságukat is biztosította. Ez különösen jelentős volt a kőműves-, kőfaragó- és ácscéhek esetében, amelyekben többségben voltak a német anyanyelvű iparosok. A céhbeliak a település vezetésének is aktív, meghatározó részesei voltak. A 17. században ismert városbírók több mint 83%-a céhbeli iparos volt. Jelentős volt Pápa külkereskedelemben játszott szerepe; különösen Bécs, Graz, Salzburg és Pozsony városaival tartott szoros kapcsolatot. A kézműipar mellett jelentős ipari üzemek létesültek a városban. A 19. század elején alapította Steingut európai porcelángyárat, volt posztó és gyapjúszövet üzem, egy kőedény- és pipagyára, nagy forgalmú szivargyár, papírmalom és enyvgyár. Műtákcásai jeles damasztiszöveteket, a Kluge család kékfestőüzeme pedig évenként 5200 végkelmét gyártott elsősorban a környék német lakosainak. 1895-ben létesítették a dohánygyárat, 1899-ben a Perutz-féle szövőgyárat. 1910-ben létesült a Pápai Húsfeldolgozó Üzem, amely a Pápa környéki német falvak lakosságának is adott munka és felvásárlási lehetőséget. A város nemcsak gazdasági, hanem igazgatási központ is volt. Jelentős járásszékhely, melyhez 8 nagyközség és 42 kisközséget magában foglaló 11 körjegyzőséget tartozott.

A 1941. évi népszámláláskor Pápa 23 736 fős lakosából csak 304 (1,3%) vallotta magát német anyanyelvűnek; a német polgárság nagy része ekkorra elmagyarosodott, de mentalitásukban, kapcsolatrendszerükben jóval többen voltak németek.

A Pápa város levéltárát alkotó iratanyag összerjedelme 46 ifm., ugyanis a török kori, majd a II. világháborús hadi események, valamint az iratok felelőtlen kezelése miatt annak jelentős – legértékesebb része – elpusztult. 1594-ben a török elől Vasvárra szállított iratanyag megsemmisült, az 1751. évi tüzvész a protocollumokat és számadásokat pusztította el, majd az 1793-ban utószor rendezett „városi titkos ládácška” iratanyaga is megsemmisült. Így a feudális kori iratanyagból mindössze 0,75 ifm. maradt meg. Az 1920-as évek elején az akkori polgármester a padláson, pincében felszaporodott iratokat eladta, mivel nem tartotta történeti értékűnek. 1945-ben a városi levéltárat és az irattárat Pápakovácsiba szállították, ahol a háborús események során megsemmisült. A város megmaradt iratanyaga jelenleg a Pápai Levéltárban kutatható.

VeML V. 2–72. Pápa Város Tanácsának és Képviselőtestületének iratai 1732–1950. 2,23 ifm.

a) Jegyzőkönyvek (1761) 1794–1950. 2,11 ifm.

b) Töredékes iratok 1732–1861. 0,05 ifm.

c) Bíraskodási iratok 1837–1848. 0,07 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 1001. Pápa mezőváros magva a Belsőváros, de korán kialakul a városrészt körülzáró sáncon kívül a Külsőváros. Ebből jött létre a 17. században a Felsőújváros és az Alsó-, ill. Újváros, ahol a pápai németység lakott. 1696-ban mind a három részt említik, 1828-ban hármas beosztás volt önálló igazgatással. 1842. április 30-án határozta el a tanácsülés, hogy 1842. június 12-ei hatállyal Pápa Belső-, Alsó- és Felsőváros egyesül.

Pápán tehát mindhárom városrészben önálló tanács működött. Megvolt a külső tanács intézménye is. (Pápa Alsóvárosában két külső tanácsos működött, a Belvárosi tanácsüléseken pedig állandóan jelen volt a külső tanács vezetője és közvetítője, a népszóló.) Mint legjelentősebb városrésznek, Pápa-Belvárosnak volt legteljesebb tisztikara. Pápán 1839-ben létezett nemesi bíróság, tehát nemesi közösség, amely az 1848-as törvények alapján szűnt meg. Az 1848. évi XXIII. tc. értelmében szűnt meg a „választott polgárság” (külső tanács) intézménye, helyette alakult a képviselőtestület a város lakosságának számától függően. Az abszolutizmus korában a közgyűlés intézménye természetesen nem működött, és a kialakított katonai-közigazgatási rendszernek megfelelően Pápa város élére is kinevezés útján kerültek a tisztviselők. A város közigazgatása új arculatot nyert, 1849. november 11-én, majd 1857-ben a tisztikar módosult. 1859-ben állították fel

az Árva Bizottmányt, amelynek hatásköre az egész járás területére kiterjedt. 1861-ben a részben visszaállított 1848-as törvények alapján választották meg a tisztviselőket. A Városi Törvényszéket 1862. május 31-én állították fel, azonban csak 1865. december 2-ig működött, amikor is megszüntették. 1872-ben Királyi Törvényszéket állítottak fel járásbíróssággal, telekkönyvi hatósággal, amelyet 1876-ban ismét megszüntettek.

Miután Pápa városában 1872. július 24-én újjáalakult a városi tanács, a város elnyerte a rendezett tanácsú város címet. Közigazgatási fórumai a következők voltak: I. képviselőtestület, II. a tanács, III. árvaszék, IV. iskolaszék, V. egyes szakszolgálati tisztviselők. A képviselőtestület mellett működött az állandó választmány, a szakbizottságok: jogi, pénzügyi és gazdasági, közegészségi, építészeti és szépészeti. A tanügyi bizottságot a városi iskolaszék képezte. Az 1900-as évek elején kezdődött meg a közigazgatásban a szakszolgálatok államosítása, ennek során bontakozott ki e korban a városi igazgatásra annyira jellemző ügyosztályrendszer.

Az 1929. évi XXX. tc. a rendezett tanácsot megszüntette, s a rendezett tanácsú város neve megyei város lett. A városi tanácsok megszűntével annak feladatkörét a kisgyűlés vette át. Pápa város 1929. évi jegyzőkönyve hiányzik, városi kisgyűlési jegyzőkönyvek pedig nem maradtak fenn, ezért nem tudjuk, hogy Pápán 1929 és 1945 között létezett-e kisgyűlés. Pápa város levéltárának töredékes volta miatt – 1922 és 1941 közötti időszakból egyetlen jegyzőkönyv nem maradt fenn – közigazgatási helyzetére csak következtetni tudunk. Az 1944. április 25-ei közgyűlési jegyzőkönyvben történik említés vízügyi bizottságról és pénztárvizsgáló bizottságról. 1945. május 5-én a következő bizottságok működtek: pénzügyi, jogügyi, üzemi, közéletmelzési, árvaszéki, pénztárvizsgáló, képviselőválasztók névjegyzékét összeíró, mezőgazdasági, kulturális, igazolóválasztmány, kijelölő-választmány, építési és városrendező bizottság. 1945. június 2-án az 1030/1945. ME sz. rendelet visszaállította a városi tanács intézményét az 1886. évi XXII. tc.-ben megállapított hatáskörrel.

a) Pápa Város Tanácsának jegyzőkönyvei két nagyobb sorozatból állnak: a Pápa Belső Város – mint a város magvának –, ill. Pápa Egyesült Város Tanácsának jegyzőkönyveiből, és Pápa Alsóvárosi Tanács jegyzőkönyveiből. Pápa Belső Város legkorábbi jegyzőkönyve az 1761/62–1780/81. katonaeveket felölelő „Városi bíró és currensék könyve”. A könyvben generalis- és particularis ülési jegyzőkönyvek, városi összeírások, végrendeletek, rendeletek, körözüvények szerepelnek dátum szerint, számozás nélkül, s mivel a kötethez mutató nem készült, a benne való kutatás csak átolvasásával lehetséges. A tanácsülési jegyzőkönyvekhez – melyek 1794–1852 között kisebb hiányokkal megvannak – készültek mutatók. Az éveken belül az ülések napirendi pontjai folyamatosan számozottak, így a kutatásnál az évet és a napirendi pont számát kell megnevezni. Az 1853–1859. években a tanácsülési, bizottmányi ülési „tanácskozmányi” – városi bíró, tanácsosok és bizottmányi tagok vesznek részt az ülésen –, jegyzőkönyvek, valamint a városi bíró (1857), majd polgármester (1859) rendeletei, határozatai egybe vannak kötve és folyamatosan számozottak. Mutató szintén készült ezekhez a kötetekhez is. 1866 és 1876 között bizottmányi ülési, tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek szerepelnek – mutatóval –, külön kötetekben. A tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek 1878-tól 1920-ig egy kötetben szerepelnek, külön egységenként, saját mutatóval. 1922–1929, valamint 1945–1950 között csak képviselőtestületi jegyzőkönyvek maradtak fenn. Az állag három korszakra bomlik – feudális, kapitalista, szocialista –, ugyanis a jegyzőkönyvek tárgyi sorozatát külön állagra bontással nem akarták megosztani. Az 1816–1828 közötti időszakból Pápa Alsóvárosi Tanács tanácsülési jegyzőkönyveinek csak három példánya maradt fenn. A kutatást itt is a kötetek végére bekötött mutató könnyíti.

b) A töredékes iratok állaga Gr. Esterházy Ferenc Pápa Belsőváros polgáraival 1732-ben kötött szerződését, az uradalom és a Belsőváros 1782. évi kontraktusát (Status Contractualis Inferioris Oppidi Papa), az 1841–1861 között vezetett kereskedő bejegyzések könyvét, Pápa Belsőváros tisztviselőinek köteletségéről és fizetéséről szóló 1793–1824 között vezetett jegyzőkönyvet és egyéb irattöredékeket tartalmaz az 1800-1836 közötti időszakból.

c) A bíraskodási iratok állaga a csődperek (1841–1844) és a szóbeli bírósági jegyzőkönyveket (1837–1848) foglalja magában.

VeML V. 73. Pápa város polgármesterének iratai 1863–1950. 9,69 ifm.

- a) *Közigazgatási iratok 1869–1950. 6,22 ifm.*
- b) *Iparhatósági nyilvántartások 1863–1957. 0,55 ifm.*
- c) *Hadigondozási iratok 1919–1949. 0,43 ifm.*
- e) *Állítási és összeírási lajstromok 1855–1950. 1,68 ifm.*
- f) *Leventügyi nyilvántartások 1929–1940. 0,08, ifm.*
- h) *Elnöki iratok 1946–1950. 3,16 ifm.*

Lásd: BÉML V. 173. Az a) közigazgatási iratokból csupán egy doboznyi képviseli az 1945 előtti időszakot, a többi az 1945–1950 közötti közigazgatás iratanyaga. 1945-től iktató-, mutató- és sorkönyv segíti a kutatást, a korábbi iratokhoz darabszintű jegyzék készült. Néhány irattípus innen jól használható a pápai németek kutatásához: Pápa város szabályrendeletei, közöttük alkalmazottak és azok özvegyei és árváinak ellátásáról (1917), kocsmákról, sörházakról, pálinkamérésekről, zenélésről és zárórákról (1912), közrendészetéről (1928), piaci rendtartásról (1923), szegényügyi rendezésről (1930); az önkéntes tűzoltó-egyesület alapszabálya (1938); városi alkalmazottak névjegyzékei; környezet tanulmányok segélyek elbírálásához; iparengedélyek (pl. Haidinger László látszerésé, 1936.); leltárak (pl. Schier Lajos volt fonógyári igazgató Bécsbe való visszaköltözésekor felvett bútorleltár, 1938); kimutatások pápai egyesületekről 1945–1946.

b) Az iparhatósági nyilvántartások tartalmazza az A, B, C, D, E, F iparlajstromban elkülönítve, a Pápan engedéllyel dolgozó iparosok adatait (1884–1957). Megmaradt a kereskedő- és iparostanoncok lajstroma (1920–1960), a vándoripar-lajstrom és a tejellátó üzemek kimutatása (1916–1949). Nyilvántartást vezettek a gyári munkások be- és kilépéséről (1934–1944), a cselédkönyvekről (1948–1950). Betűsoros mutató készült a kiadott (1863–1926) és megszűnt (1906–1946) iparigazolványokról.

c) A hadigondozási iratok állaga a hadigondozási díjak megállapítására vonatkozó aktákat gyűjti egybe név szerint, alfabetikus sorrendben csoportosítva (1919–1947). Itt találhatóak a hadirokkantak, hadiözvegyek és árvák egyéni lapjai (1923–1928, 1946–1949), amelyhez betűsoros mutató is készült.

e) Állítási és összeírási lajstromok tartalmazzák a hadkötelesek összeírásait.

f) A nyilvántartások őrzik a „testgyakorlásra kötelezett” 12–21 éves, leventeköteles ifjak adatait.

h) Az elnöki iratokban találhatóak többek között az áttelepülésre kötelezett és az alól kivételezett pápai lakosok névjegyzékei (1948).

VeML V. 74. Pápa Város Árvaszékének iratai 1880–1950. 3,16 ifm.

Lásd: BÉML V. 180. A tanácsülési jegyzőkönyveken kívül (1884, 1910) árvaügyekkel foglalkozó általános iratokat (1919–1949), névjegyzékeket – atyai hatalom és gyámság alatt állókról, valamint a gondnokoltakról –, nyilvántartásokat – elhagyott gyermekekről, hadiárvákról, a törvényes képviselőkről, gyámokról és gondnokokról – és a gyámpénztári főkönyveket tartalmaz az iratanyag. A kutatást korabeli iktató-, mutató- és sorkönyvek segítik.

VeML V. 75. Pápa Város Adóhivatalának iratai 1924–1950. 2,53 ifm.

Lásd: BÉML V. 177. A fondban olyan, a pápai németiséget is érintő irattípusok vannak, mint az iparosokról, kereskedőkről és kulákokról készült adóalap-kimutatások (1949), vagyondézsma naplók és főkönyvek (1947–1950), haszonbérleti szerződések (1930), házadólaajstromok (1945). A kutatást iktató- és mutatókönyvek segítik.

VeML V. 76. Pápa Város Számvevőségének iratai 1873–1950. 3,03 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 1415. Pápa város Számvevőségének iratanyagában négy nagyobb sorozat különül el. I. Az iktatott iratok csak töredékesen az 1948–1950 közötti időszakból kerültek levéltárba. II. A vegyes nyilvántartások között található a város költségvetései (1932–1948), zárszámadásai (1931–1949), bevételi és kiadási főkönyvei (1943–1950), alapítványok főkönyvei (1927–1943), házingatlanok törzskönyvei (1938–1945). III. A városi alkalmazottak és tisztviselők nyilvántartásaiban kutathatók az alkalmazottak törzskönyvei (1883–1948), nyugdíjügyek (1899–1923) és a velük kapcsolatos ügyintéзések. IV. A vegyes, iktatatlan iratokban helyezkednek el a lakáskimutatások (1947–1948), az építési engedélyek (1947–1948), a közúti, vasúti, piaci vám iratai (1873–1934), az iskolákkal, színházzal, a városi szeretetotthonnal kapcsolatos iratok (1947–1948), az ipari üzemek iratai, többek között a Borsosgyőri Téglagyár (1945), a pápai Szövénygyár (1948) leltárai és az Áramszolgáltatási Vállalat (1903–1924) működésével kapcsolatos dokumentumok. Külön figyelmet érdemelnek a Pápan működő alapítványok szaknaplói (1938–1948).

VeML V. 77. Pápa Város Mérnöki Hivatalának iratai 1892–1950. 3,6 ifm.

A hivatal anyagában tizenkét tartalmi egységet különítettek el. I. Az iktatott iratokban az 1920–1950 közötti időszakból elsősorban építési engedélyek találhatóak. A kutatást iktató- és mutatókönyvek segítik. II. A vegyes, iktatatlan iratokban különféle nyilvántartások vannak, benne a helyi németiséget is érintő utcarendezési törzskönyv (1905), telekrendezési tervek (1914–1929), városi házjegyzék (1910), vízjogi ügyek: malmok engedélyei és csatornák tisztogatási tervei (1898–1915), vízmű bővítések (1895–1958). III. A gyárak, vállalatok tervrajzai között található a Pápai (1910) és a Tapolcafői Téglagyár (1912) tervei, a Pápai Vágóhíd (1906–1919), a Pápai Szappangyár és Vegyipari Részvénytársaság (1923) tervrajzai, a Perutz Testvérek Fonógyárának építkezési iratai (1927–1939), a Heller-major építkezésének tervrajzai (1928), a Dohánygyár és a Hungária Műtrágya- Kénsav- és Vegyipari Rt. alaprajzai (1939). IV. A középületek tervrajzai között őrzik többek között a Számvevőségi Hivatal, a Pénzügyi Palota, az Állami Adóhivatal (1926), a Városháza (1927), a várkastély alaprajzait, a piactér és a vasútállomás környékének helyszínrajzait (1926–1932), a városi színház és mozi tervrajzait (1931–32), amelynek munkálataiban tervezőként és építőként több német származású mester részt vett. V. Az iskolai építkezésekre vonatkozó iratokban kutathatók a pápai Iparostanonc-iskola (1909–1910), a Tökerti és Öreghegyi Állami Népiskola felújításának (1941–1946), a Pápai KISOK Sportpályatelep építésének (1943) dokumentumai. VI. A szociális intézmények tervrajzai között olyan közintézmények alaprajzait találjuk, mint a Megyei Kórház (1927), a Járványkórház (1927–1929), a Szeretetház (1929–1946), az alsóvárosi gyermek-menedékház, a Csecsemővédő Intézet (1939), a Római Katolikus Ápolda, az ONCSA-lakóházak építése (1928–1942), bérház- és üzletház építkezések (1947) tervrajzai. VII. A tatározási munkálatok irataiban a városi cédulaház (1920–1922) és az alsóvárosi temető épületeinek felújítási iratai (1938) érdemelnek figyelmet. VIII. A léggóltalmi és katonai létesítmények iratai közül témánk szempontjából figyelmet érdemelnek a léggóltalmi óvóhelyek (1941–1944), s a levente-otthon (1948) építési iratai. IX. Az újjáépítéssel kapcsolatos iratok között kapott helyet az építési engedélyek nyilvántartása (1928–1929), a polgármester által 1935-ben kiadott engedélyekről készült kimutatás, a pápai fakereskedők leltára (1928) és a bombasérült házakról készült kimutatás (1944, 1947). X. A térképek és vázrajzok között található Pápa város 1910-es átnézeti térképe, a Várkert és a város más részeinek térképei az 1940-es évekből. XI. A földrendezéssel kapcsolatos iratokban kutathatók a városi sírhelyek nyilvántartásai (1908–1945), a kincstári földkönyvek (1926–1928), a kiosztott földek földkönyvei (1928), a vagyonváltság összesített birtokívei, valamint a Pápai Földigénylő Bizottság által juttatott ingatlanokról és házhelyekről készített kimutatások (1945–1947). XII. Alakjuk miatt

külön helyezték el Pápa város utcarendezési törzskönyvét (1905), a város házjegyzékét (1910), és az új városháza Graf Ödön által tervezett rajzait.

VeML V. 79. Pápa Város Javadalmi Hivatalának iratai 1931–1950. 0,74 ifm.

A hivatal anyagában kutatható a város behozatali- (1931–1949), beszállítási- (1945–1948), végelszámolási- (1939–1946), vasúti- (1949–1949) és piacnaplója (1942–1944); a házbér- és földhaszonbér-kivetési és lerovási főkönyvek (1945–1948), a vigalmi adó, italmérési illetékek pénztár- és számlakönyvei (1948–1950), a mezőőrdfj-beszedési naplók (1949–1950), a víz- és szemétdíj bevételi naplók (1944–1949). Az iratok egyenkénti átnézéssel kutathatók.

VeML V. 80. Pápa Város Kapitányi Hivatalának iratai 1871–1873. 0,01 ifm.

Egyetlen peres ügyet tartalmaz: özvegy Feigl Sámuelné szításmester és Pap József ügyét.

VeML V. 81. Pápa város orvosának iratai 1929–1951. 0,16 ifm.

A töredékes anyagban figyelmet érdemelnek a városi orvos közegészségügyi havi jelentései (1948–1951), a halottvizsgálati jegyzőkönyvek (1929–1951), az abortuszok nyilvántartásai (1946–1951) valamint a szülész nők által bejelentett halvaszületésekről és vetélésekről készült halottkémi nyilvántartások (1948–1950).

VeML V. 82. Pápa város szociális titkárának iratai 1932–1950. 0,36 ifm.

A rendeletek, jegyzőkönyvek és havi jelentések (1945–1947) iratain kívül értékes források találhatóak a város szegény, segítségre szoruló rétegeiről. Többek között környezettanulmányok és családnnyilvántartó-lapok a közsegélyezettekről és a közgyógyellátásra szoruló családokról és személyekről (1936–1950). Névjegyzékek a házassági kölcsönt igénylőkről (1942–1946), a közétkeztetést igénybe vevőkről (1945–1946), a cipőre szorulókról (1946), a hadifoglyokról (é. n.), a „Honvéd-családokért” mozgalom keretében segélyezettekről (1943), az ONCSA-házjuttatásban részesült családokról (1945), az UNRRA-segélyben részesülőkről. Ebben a fondban kutathatók a város szociális intézményeiről 1945-ben készült kérdőívek.

VeML V. 84. Pápa Város Községi Bíróságának iratai 1926–1951. 0,35 ifm.

Lásd: BÉML V. 185. A községi bíróság töredékes irataiban kutathatók a bírói testület elé érkezett panaszok összefoglalói (1932, 1943, 1949–1951) és a bírósági ügyek 1948–1951 közötti teljes sorozata. Itt őrzik a büntetett előéletű személyek nyilvántartásait (1946–1951). A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VII. 1. b) található Pápa úrbéri birtokrendezésének, tagosításának és elkülönítésének iratai (1803–1876). Benne az Esterházy gróf visszaváltási perének jegyzőkönyvei a város ellen (1803–1916), valamint úrbéri, tagosítási és legelő-elkülönítési perek. A perdokumentumok mellékletei között található: a város urbárium (1768), örökszerződésű lakosok összeírása (1874), a legelőbecsú (1860), a település felmérési és elkülönítési birtokkönyvei. A birtokrendezési és kiosztási térkép mérete miatt a térképgyűjteménybe került (XV. 11.): T-252 Pápa város kéziratos térképe (1793).

Irodalom:

Kubinyi András (főszerk.): Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Pápa, 1994.

Hermann István (szerk.): Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Pápa, 1996.

Hudi József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995.

Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Pápa, 2002.

A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861. Pápa, 2006.

VESZPRÉM VÁROS LEVÉLTÁRA

Veszprém birtoklásán a kora középkortól egészen 1848-ig a veszprémi püspök és a Veszprémi Káptalan osztozott. A veszprémi székesegyháznak és püspökének az alapításkor (1009) adott lehetőségek – királynék koronázásának joga –, valamint az ehhez időközben járult jogok együttese – a 14. század elejétől a püspök a megye főispánja is – olyan tekintélyt jelentett, amelynek hatása Veszprém városára és lakosaira egyaránt kihatott. A város a középkor alatt az ország egyik közigazgatási és kulturális központjává vált. Ezt a fejlődést akasztotta meg a török hódítás. A törökök az 1540-es évektől állandóan veszélyeztették a várost és környezetét; ebben az időben építették át jól védhető végvárrá. A vár 150 év alatt tizenkétszer cserélt gazdát, a török azonban huzamosan nem tudta megvetni benne a lábát. Az őrség mellett mindvégig polgári népség is lakott a városban, s itt a városi közösség a végvári időkben sem szűnt meg. A 18. század első évtizedeiben a veszprémi püspök mint a megye főispánja visszakapta a török és a német katonaságtól megszabadult teljes megyéjét és székhelyét, sőt 1717-ben még azt a palotát is, amelyet addig a várkapitány és katonái használtak. 1702-ben majd 1723-ban egyezséget kötött a veszprémi polgárokkal, amelyben jelentősen szűkítette jogaikat. Az 1720-as évek végétől fokozatosan emelkedett a német lakosság száma a városban. Az 1728. évi összeírásban 383 adózó közül 15 német nevű, az 1747. évi adóalap-összeírásban 81 német polgár, az 1767. évi összeírásban 828 adózó közül 158 német beköltözött szerepelt. A letelepedési kérvények szerint a folyamodók részben külföldről érkeztek: Ausztriából, Bajor- és Szászországból, Morvaországból, Sziléziából és csak kisebb részben belföldről. A 18. század elejétől egymást követő püspökök, főként Acsády Ádám (1725–1744), valamint a Pozsony vármegyei Padányi Bíró Márton (1745–1762) és a tiroli származású Koller Ignác (1762–1773) láttak hozzá az egyházmegye újjászervezéséhez, környezetük újjáépítéséhez. Földbirtokosként sajátos telepítési koncepciót képviseltek. Püspöki birtokaikra Ausztriából, Mainz környékéről, Bajorországból, Regensburg vidékéről és Sziléziából magasan képzett mesterembereket hívtak be: üvegfúvókat, vaskohászokat, fametsző molnárokat és építőmestereket, megteremtve ezzel Veszprém megye későbbi iparának alapjait. A veszprémi vár újjáépítése közel egy évszázadig munkát adott a többségében német építőmesterek egész sorának.

A 18. század második felében megjelentek a városban a kizárólag németek által üzemeltetett iparok, mint a német szabó, német varga, német szíjgyártó, de ilyenek tekinthető a kalapos, a sörfőző, a tímár is. Rajtuk kívül még a következő iparágakban dolgoztak német mesteremberek a városban: asztalos, ács, bábos, bogsnár, csizmadia, esztergályos, fazekas, fésűs, gombkötő, kalmár, kapcakötő, kádár, kávéfőző, kesztyűs, késes, kovács, kőműves, kötélverő, lakatos, mészáros, patikus, pék, posztókészítő, szítás, szűcs, takács, üveges, varga. A Veszprémi Székeskáptalan elsősorban földműveseket hívott és fogadott be veszprémi birtokára, akik többségében a környező német telepesfalvakból érkeztek: Bándról, Herendről, Veszprémfajszról, Rátótról, Barnagról, Vöröstóról, Városlódról, Kislódról. Veszprém paraszti társadalmának 3 rétege alakult ki, és őrződött meg. Az egyik volt az ún. Bauern, akik gyakorlatilag a Veszprémbe való érkezéskor megvásárolt földterületet örökölték tovább osztatlanul az első fiúknak, és 18-20 holdon gazdálkodtak. A másik réteg a Häuslernek nevezett, volt zsellér réteg, akik apró telkekkel, kb. 5-8 holddal rendelkeztek, s földjeiket a jobbágyfelszabadítás után a közös földekből kiosztott vagy erdőmegváltásért kapott területek alkották. Az ún. Keinhäusler, házatlan zsellérek rétege volt a harmadik – bár ezeknek is mindig volt házuk –, akik 2 hold alatti apró fölterülettel, esetleg csak telkekkel rendelkeztek. A Bauern parasztréteg lakott a mai Dózsaváros „fő” utcájában – Csatár, Szilvádi utca – nagyobb telkeken, a ház mellett pajtával, gazdasági épületekkel, és ahol ezekre a pajtákra már nem volt szükség, ott folytatódott a zsellérházak sora. A kisebb kézművesek csak nyolcad vagy nyolcad telket kaptak a mellékutcákban.

Az 1802-es összeírás szerint Veszprém lakossága magyar és német volt. A paraszti termeléssel a káptalan területén élő németek, a püspöki területeken túlnyomó részben a magyarok foglalkoztak. Növekedett a város iparosodó rétegeinek gazdasági, vagyoni helyzete is. 1828-ban 48 cégben 577 fő dolgozott, közülük jelentős számban németek. Veszprém város népességének fejlődése a 19. századra lelassult, fejlődése messze elmaradt a többi városok fejlődési ütemétől. A megye közigazgatási és kulturális központja volt a város, de ipari tekintetben meglehetősen elmaradt és közlekedési viszonyai sem voltak kifogástalanok. Veszprém német lakossága a vármegye német községeiből jövő bevándorlásnak köszönhetette utánpótlását. A 19. században azonban a város asszimilálta a német lakosság egy részét.

1900–1930 között 25%-kal növekedett a város népessége. Ez a növekedés azonban jórészt bevándorlás és nem a természetes szaporodás következménye volt. Az 1946–1947. évi kitelepítések nem érintették olyan érzékenyen a veszprémi németiséget, mint a környező német falvak lakosságát. Menekülési útvonalat jelentett a jelentős munkaerőt felszívó építő- és gépipar, amely a környező települések németiségéből is sokakat elvándorlásra készítetett.

VeML V. 101. Veszprém Város Közönségének iratai 1224–1848. 1,47 ifm.

c) Veszprém város régi oklevelei és jobbiztosító iratai 1224–1735. 0,24 ifm.

d) Veszprém város felségfolyamodványai 18. sz. 0,1 ifm.

e) Veszprém város perei 1723–1848. 1,01 ifm.

f) Veszprém város határára vonatkozó iratok 1743–1839. 0,12 ifm.

c) Az állag tárgyát Veszprém város jobbiztosító iratai képezik, amelyek kiváltság- és adományleveleket, kontraktusokat, nép- és adóösszeírásokat, határleveleket stb. tartalmaznak. A 18. századi iratok többsége adóösszeírás. Tekintve, hogy a tanácsülési iratok 1741-el kezdődnek, feltehetően az ezt megelőző évek tanácsi iratanyagának egy része is itt kapott helyet. A város „régiköveit” Csirke János városi főjegyző gyűjtötte össze az 1820-as években. Rendező munkája során az iratokat időrendbe rakta és lajstromozta, az egyes oklevelekről tartalmi kivonatokat is készített, amelyek ma is segítik a kutatók munkáját.

d) A város 18. századi felségfolyamodványait és egyéb iratait a főjegyző gyűjtötte össze és rendezte időrendbe. Kutatása darabszintű átnézés igényel.

e) A Veszprém város perei állag négy nagyobb per és kisebb periratok együttese. Az első az 1723–1728 között lefolytatott per anyaga, amelyet a veszprémi polgárság a város jogállásának kérdésében indított földesurai, a püspökség és a székeskáptalan ellen. A második Veszprém szkv.-i rangjáért folytatott százéves per mellékletei (1746–1843). A másik két per határviták tisztázását szolgálta. Veszprém városnak a káptalannal Jutas pusztáért (1746–1843) és Szentkirályszabadja községgel az „Alsó-erdő” birtokáért folytatott per anyagai (1749–1833). A város kisebb pereit (1752–1816) kötetbe másolva őrizték meg az utókor számára.

f) Veszprém város határára vonatkozó iratokat a főjegyző gyűjtötte össze és rendezte időrendbe. Kutatása darabszintű átnézés igényel.

VeML V. 102. 142. Veszprém Város Tanácsának iratai 1611–1871. 20,7 ifm.

a) Közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek 1712–1871. 3,33 ifm.

b) Közgyűlési és tanácsülési iratok 1741–1866. 6,24 ifm.

c) Különbféle irományok 1611–1805. 2,76 ifm.

d) Körrendeletek 1716–1848. 0,96 ifm.

h) Összeírások 1696–1857. 3 ifm.

j) Végrendeletek 1675–1881. 0,26 ifm.

k) Városi tisztségviselők iratai (Számadások) 1741–1875. 2,16 ifm.

l) Városi konvenciók díjlevelei 1779–1856. 0,12 ifm.

o) Az 1831. évi kolerajárvány iratai 1831–1834. 0,04 ifm.

q) Veszprémi illetőségű céhlegények szabadulólevelei 1779–1807. 0,12 ifm.

r) Bíraskodási iratok 1760–1869. 0,72 ifm.

Lásd: BKMÖL IV. 1001. Az a) Közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek állaga az 1712–1871 közötti időszak önkormányzati működésének dokumentumai. Veszprém lakóinak egyik része a veszprémi püspök, másik része a Veszprémi Székeskáptalan joghatósága alá tartozott, s bár a földesurak területileg felosztották egymás között a várost, ez nem jelentette az önkormányzat területi alapon való szétválasztását. Az önkormányzati jogokat két község gyakorolta, a mezővárosi polgárságé és a nemességé. A nemesség már a 17. század végén nagy számban élt Veszprémben, s kiváltságaik 1725-ben történt elismerésével a veszprémi püspök elősegítette önkormányzatuk kifejlődését. Önkormányzati testületük a közgyűlés volt. 1829-ig a közgyűléseken a pénztárnok (perceptor) elnökölt. 1829-től egy vármegyei statútum nyomán bírót választottak, aki ettől kezdve a perceptor helyett az elöljáróság feje lett és szóbeli perekben ítéltetett. Míg a nemesség önkormányzatába nem szült bele a földesúr, a polgárság önkormányzati jogait korlátozta. Többek között 1748 óta a városi bírót a földesúri jelöltek közül választották. A polgárság legfontosabb önkormányzati szerve is a közgyűlés volt, amelyen a 18. században a magisztrátus tagjain kívül részt vettek a városi polgárjoggal rendelkezők. A magisztrátus a belső és a külső tanácsból és a hatvanasok testületéből állt. A tanácsüléseken mindhárom testületnek kötelező volt néhány taggal képviseltetnie magát. E három testület kialakulásának időszaka után 1848-ig alig történt változás a polgárság önkormányzatainak belső szervezetében.

A mezőváros önkormányzati irataiban a lakosság felekezeti és nemzetiségi megoszlása is tükröződik. A külső tanács létrehozásakor 1746-ban úgy határoztak, hogy a külső tanácsbeliek fele római katolikus, fele protestáns legyen. Egy-egy római katolikus és protestáns képviselte a felekezeteket a borbírószágban és a vásárbírószágban. A hatvanasok testületének kétharmadát a római katolikusok, egyharmadát a protestánsok adták. A római katolikusok között a magyar polgárság 24, a német polgárság 16 helyet kapott. A német polgárság meghatározó szerepét jelzi, hogy a 19. század első felében hosszú ideig közülük választották meg a városbírót (Treuer József, Tripammer Mátyás). Az 1838–1848 közötti időszakban a belső tanácsba 8, a külső tanácsba 4 német származású polgár került be, többségében céhes mesterek voltak (csapó, szabó, pék, szappanos, csizmadia, asztalos, bábos, festő, szíjártó, tímár).

A feudális kori levéltár a polgári és a nemesi közösségek iratainak 1849-ben egy levéltárrá való egyesítésével alakult ki. A nemesi közösség mindössze 1,2 ifm. iratanyagát a polgárság levéltára úgy fogadta be, hogy ez rendszerében átalakulást nem hozott. A jegyzőkönyvekben a hivatali éven belül (november 1– október 31.) a tárgyalat ügyek sorszámozottak és valamennyi bejegyzésről indexet készítettek a 19. század közepén, amelyek ma is a közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek és iratok egyetlen használható, bár nehézkes segédletét jelentik darabszinten.

A b) állag a köz- és tanácsülési jegyzőkönyvekhez tartozó iratokat foglalja magába. Nem öleli fel azonban az összes jegyzőkönyvekhez tartozó iratokat (külön állagban helyezték el pl. a peres és tisztviselők, intézmények, összeírások, számadások stb. gyűjtött iratait). Segédletként a jegyzőkönyvek és azok indexei használhatók, de célszerű egy-egy év teljes iratanyagát átnézni.

c) A különbözőféle irományok mesterségesen létrehozott állag, amely a peres iratokat és a közgyűlés elé nem került, vagy nem jegyzőkönyvezett iratokat tartalmazza. Ezekon kívül folyamodványok, magánszerződések, egyezségek, javak összeírásai, körlevelek, letelepedési levelek, céhartikulusok, currensek is találhatóak benne. Az iratanyag 29, római számmal jelölt fasciculusból áll, azon belül az egyes iratok arab számos jelzettel viselnek. Az iratok rendszere időrendi. Az iratanyaghoz betűsoros mutató tartozik, amely egyben névmutató is.

d) A körrendeletek állagát Veszprém város tanácsa és közgyűlése irataiból emelték ki. Keletkezését tekintve a Veszprém vármegyei apparátus működésének eredményei. Rendszere is ezt tükrözi: elsőként az országos, majd a megyei, járási, városi és uradalmi iratok követik egymást időrendben. A currensek az 1716–1848 közötti időszakot ölelik fel. Az iratok tartalmuk szerint országos

rendeletek, megyegyűlési jegyzőkönyvek kivonatai, katonaszökevények, adósok megkeresése, katonai és adóbeszedői iratok, de található az anyagban futólevél, tudósítás, hirdetés, árszabás (limitatio), országos, városi és uradalmi leiratok. Az iratokból megállapítható a hivatali tisztségviselők neve, a tisztség elnyerésének és elvesztésének ideje, így rekonstruálható belőle a főszolgabírák és megyei tisztségviselők névsora is. A nyomtatott currensekről darabszintű jegyzék készült, a kéziratos körrendeletek darabszintű átnézéssel kutathatók.

h) Az összeírások állagba kerültek a Veszprém város tanácsi és közgyűlési irataiból kiemelt népösszeírások, a II. József-kori kataszteri felmérések iratai, az úrbéri és városi birtokösszeírások, adó és adóalap összeírások, adókimutatási és beszedési lajstromok, adóhátralék-kimutatások, előfogatlajstromok. A kiemelt iratokhoz konkordancia jegyzék készült. Az állag különösen értékes részei a II. József-kori (1785–1789) népösszeírás és kataszteri felmérés háztartásonként és birtokosonként felvett ívei, amelyből országosan is alig maradt meg néhány. Hasonlóan értékes Veszprém város teljes lakosságának népösszeírása 1848-1849-ből, az iparosok összeírásai (1756, 1768, 1847, 1848, 1851), a koldusok (1808–1818), a pipások (1761–1765) és a helységbeli idegenek tabellái (1857). Az állami adóalap-összeírások (1745–1843), az adókimutatási lajstromok (1712–1849), a kilenced-, tized-, terményadó-lajstromok, a termény-, és állatösszeírások, a vidékiek birtokösszeírásai (1764–1854) kiváló forrásai a gazdaság, társadalom és demográfia kutatói számára.

j) Végrendeleteket a végrendelezők nevének kezdőbetűi szerint fasciculusokba rendezték, s azokon belül leszámolták és mutatót készítettek hozzájuk. A lajstromot 1828-ig vezették, ezt követően az iratokon folytatták a számozást. A kutatóknak a végrendelező polgárok vagyoni állapotáról ad felvilágosítást. Végrendeletek a tanácsi iratanyagban is találhatóak.

k) Városi tisztségviselők iratait ugyancsak Veszprém város tanácsi és közgyűlési irataiból emelték ki. Ennek a jelentős forrásértékű iratanyagnak a teljes kigyűjtését az indokolta, hogy a korabeli segédletekkel szinte lehetetlen volt megtalálni ezt az irattípust. Az így, funkcionális alapon létrehozott állag jól tükrözi a városi hivatalszervezetet is. Az eredeti rend rekonstruálhatóságát konkordancia jegyzék biztosítja. Az állag a következő számadástípusokat tartalmazza: adóvevői porciós könyvecskék (1737–1843), városgazdai, szabadvajdai számadások (1741–1846), a város külső gazdaságáról készített számadások (1813–1843), a város bírójának iratai, benne a purgerpénzt fizetők lajstroma (1734–1847), borbírói számadások (1742–1849), vásárbírói iratok, benne piaci árjegyzékek (1755–1875), erdőinspektori és pásztorgazdai számadások (1798–1857), gyámtyai tudósítások és árvapénztári kimutatások (1791–1844), az iskolák kurátorainak elszámolásai (1784–1851), a tűzi kassza inspektorának számadásai (1806–1833). Itt helyezték el a város malmára vonatkozó iratokat, haszonbérleti szerződéseket és leltárakat (1844–1852), a telek adás-vételi szerződéseket (1845–1846), építési iratokat (tervrajzok, szerződések) és építési megbízottak iratait (1844–1848), s a város temetőire vonatkozó dokumentumokat (1842–1855).

l) A város által fizetett tisztviselők járandóságait és a velük kötött – gyakran német nyelvű – szerződéseket tartalmazza.

o) Az 1831. szeptember 3-án alakult „Kolerajárványi Választmány” üléseinek piszkozati jegyzőkönyveit és választmány működésével kapcsolatos számadásokat tartalmazza. A kolerajárvánnyal kapcsolatos utasítások, hirdetések, rendszabások viszont a tanácsülési jegyzőkönyvekben találhatóak. Az iratanyagot a tanácsülési jegyzőkönyvekkel együtt darabszinten érdemes átnézni.

q) A veszprémi illetőségű céhlegények szabadulólevelei állag 310 szabadulólevelet tartalmaz. A többségében német nyelvű nyomtatott okmányokba kézzel írták be a kibocsátott céhlegény nevét, adatait, személyleírását. Az okiratok tartalmazzák még a céhmesterek nevét, pecsétjét, gyakran a kibocsátó hely grafikus ábrázolását.

r) A bíraskodási iratok állaga két nagyobb egységet tartalmaz: a városi tanács előtt befejezett 24 per iratanyagát (1760–1829) és a szóbeli bíróság jegyzőkönyveit valamint a hozzá tartozó iratokat (1840–1869). Mindkét egységhez betűsoros mutató készült.

VeML V. 103. Veszprém Városi Szegények Intézetére vonatkozó iratok 1800–1867. 0,36 ifm.

Az intézetre vonatkozó irategyűttest Veszprém Város Tanácsának irataiból emelték ki. A korábban „szegényügyi iratok” néven elkülönített fond a Szegények Intézete Felügyelő Választmányának jegyzőkönyveit (1831–1853), a választmány pénztári számadásait (1831–1854), az intézet gondviselőjének számadásait (1800–1867), a segélyekre szorulóknak folyamodványait (1833–1847) és az intézetre vonatkozó tanácsulési határozatokat tartalmazza. Kutatása darabszintű átnézés igényel.

VeML V. 104. Veszprém város Lázárházára vonatkozó iratok 1805–1885. 0,12 ifm.

A városban élő rokkant, munkaképtelen, beteg, egyedül élő emberek befogadására létrejött intézmény volt a Lázárház, amelynek működésével és fenntartásával kapcsolatos iratokat tartalmazza a fond. Az iratok között megtalálható a Lázárház jegyzőkönyve (1805–1844), alapítványok kimutatásai (1807–1885), Veszprém város adóslevelei a lázárházi alapból felvett kölcsönökről (1813–1867), a lázárházi gondviselő számadásai (1807–1855) és az adakozók jegyzékei (1808–1814). Kutatása darabszintű átnézés igényel.

VeML V. 106. Veszprém Város Kórházára vonatkozó iratok 1817–1899. 0,12 ifm.

A Városi Tanács 1805-ben vásárolta meg a Cigánydombon, az akkori pásztorház mellett álló épületet. Elsősorban a napóleoni háborúk során megrokkant veszprémi polgárok ellátására jött létre, de Treuer József városbíró arra is törekedett, hogy a városnak a szegények menhelye mellett egy gyógyítással foglalkozó intézménye, betegháza (ispotály) is legyen. Az iratokban Veszprém város kórházra vonatkozó tanácsulési határozatain kívül megtalálhatók a kórházi alapítványok kimutatásai (1817–1887), Veszprém város adóslevelei a kórházi alapból felvett kölcsönökről (1828–1899), a kórház gondnokának számadásai, kérvényei, jelentései, kimutatásai (1828–1864) és kórház forgalmi naplója (1893). Kutatása darabszintű átnézés igényel.

VeML V. 108. A Veszprém városi német formaruhás polgárságra vonatkozó iratok 1816–1842. 0,02 ifm.

A városba érkező és ott letelepedő személyek kötelesek voltak az előjáróság előtt megjelenni, és az idegenek – főként németek – meghatározott letelepedési díjat, purgerpénzt fizetni. A polgárjog elnyerésével együttjáró kötelesség volt a városi polgárországban való részvétel. Veszprémben két purger szakasz teljesített szolgálatot, a formaruhás magyar és a formaruhás német polgárok csoportja, más-más egyenruhával. Veszprém város közgyűlése 1831-ben döntött úgy, hogy a „magyarosodás előmozdítására” a német formaruhás polgárság csoportját beolvasztja a magyar polgárság csoportjába. Ennek köszönhetően a formaruhás német purgerek csoportja feloszlott, együttműködésük és írásbeli ügyeik intézése a közös javak – egyenruha, zászló, hangszerek, képek – eladására és a befolyó összeg hasznosítására szorítkozott.

A veszprémi formaruhás német polgárság közösségét az 1826–1842 közötti időszakot átfogó német nyelvű jegyzőkönyvük (Hauptprotocoll des Deutsen Bürger Corps) reprezentálja. A jegyzőkönyv tartalmazza a korszak veszprémi német polgárainak névsorát, a tisztviselők rangsorát, a polgárok hangszereit és azok beosztását, a hangszerek és felszerelések pontos leltárát. Itt követhető nyomon a német purgerek feloszlásának dokumentumai, levelezések és az eladott javak elszámolása.

VeML V. 121. Veszprém város nemesi közösségének iratai 1715–1849. 1,08 ifm.

a) Közgyűlési iratok 1729–1849

b) A nemesi tanácsai ítélszéki iratok 1839–1849

Veszprémben a török korban állandó lakossá lett nemesség a 18. században a város és földesurai között lefolyt küzdelemben kedvezőbb jogi helyzetbe került és elkülönült a polgárságtól. (1725-ben a püspök külön szerződést kötött a veszprémi nemesekkel, amely szerint a püspöki telken lakó nemesek házaikat és gazdaságait minden fajta földesúri teher alól mentesítette, s egyben kivette őket a városi bíró hatásköréből.) A veszprémi nemesség létszámában is jelentős közösséget alkotott. Az 1785. évi népszámlálás idején a férfilakosságból 471 fő volt nemes. Ez is indokolta, hogy a polgári közösségtől független nemesi közösségekbe tömörüljenek, és az önkormányzati feladatok ellátására saját hivatali szervezetet hozzanak létre. A két közösség közötti viszonyt szerződések szabályozták. A közösség tagja lehetett minden Veszprém lakó nemes az incorporációs adó befizetése után, ill. a vármegye helyben lakó tisztségviselői. Legfontosabb önkormányzati szervük a közgyűlés (congregatio), amelyet tavasszal tartottak. Leglényegesebb feladata az előző évi tisztségviselők számadásainak megvizsgálása és az új tisztségviselők megválasztása volt. A nemesek peres ügyeit a tanácsbírák intézik az önkormányzat keretein belül. A nemesi önkormányzat az 1848. évi XXIII. és XXIV. tc. nyomán szűnt meg és olvadt össze a polgári önkormányzattal.

a) A közgyűlési iratok állagába kerültek a közgyűlés működése során keletkezett iratok, a veszprémi és Veszprém vidéki nemesség gyűléseinek jegyzőkönyvei (1790–1849) és a nemesség „Leveles-Tára”. A „Leveles-tár” mesterséges rendszer, amelynek első része okleveleket, jogbiztosító iratokat tartalmaz (1780–1846), a második része a „Különbféle egyes tárgyak” azonban már zömében közgyűlési iratokból – számadások, összeírások – áll (1729–1849). A „Leveles-tár” segédlete a lajstromkönyv, amely az első részhez darabszintű segédletként használható.

b) Az ítélszéki iratok a jegyzőkönyveket és a hozzájuk tartozó iratokat tartalmazza.

VeML V. 143. Veszprém város közgyűlésének iratai 1855–1870. 0,1 ifm.

Az árvasági ügyek és vagyon kezelése, a gyámi számadások elsőfokú átvizsgálása a városi tanács felügyelete alá tartozott. Veszprém városában szívesen választottak a precíz és megbízható német polgárok közül gyámtyákaikat. Többek között 1792–1796-ig Tripammer János, 1801–1812 között Treuer József volt a városi „Árvák Tutora”.

Veszprém közgyűlésének iratai egy nagyobb számadást tartalmaz a Czekekkel árvák javairól (1855–1862) és egyéb töredékes gyámpénztári és számadási okmányokat (1869–1870).

VeML V. 145. Veszprém város polgármesterének iratai 1857–1871. 0,12 ifm.

Veszprém város polgármesterének csupán töredékes iktatott iratai maradtak meg az 1857–1871 éveket felölelő korszakból. Kutatása darabszintű átnévezést igényel.

VeML V. 146. Veszprém város bírájának iratai 1856–1869. 0,12 ifm.

Veszprém bírájának polgári kori irataiból ugyancsak töredékes dokumentumok maradtak meg. Városbírói iktatott iratok az 1866–1869 közötti időszakból, az 1862-es év anyaga a törvényszéki iratokból és az 1856–1857-es év dokumentumai a rendészeti iratokból. Kutatása darabszintű átnévezést igényel.

VeML V. 172. Veszprém Város Tanácsának iratai 1872–1950. 4,66 ifm.

a) *Tanácsülési jegyzőkönyvek 1872–1950. 4,47 ifm.*

b) *Tanácsülési iratok 1872–1895. 0,12 ifm.*

c) *A városi Tűztorony iratai 1879, 1891. 0,02 ifm.*

d) *A várost elpusztító tűzvész iratai 1893. 0,05 ifm.*

Lásd: BéML V. 172. Veszprém 1875-ben nyerte el az ún. rendezett tanácsú város rangot. A városi tanács és előljáróság munkáját a szakbizottságok (pénzügyi, jogügyi, az építészeti és szépítészeti, valamint az egészségügyi) segítették. Veszprém rendezett tanácsú városi címét és jogi kategóriáját az 1929. évi XXX. tc. megyei városra változtatta.

a) A tanácsülési jegyzőkönyvek az önkormányzat működésének dokumentumai. Kutatását 1881-től betűrendes mutatók segítik.

b) A tanácsülési iratok csak töredékesen maradtak meg. Viszonylag teljesebb iratsorozat az 1873, 1890 és 1895-ös évekből kutatható.

c) A veszprémi Vigyázó-, más néven Tűztorony középkori alapokon 1810–1814 között épült Tumler György, német származású mérnök tervei szerint és a német polgárság hathatós segítségével. Az állagban a városi tűztorony építésével kapcsolatos tanácsi- és közgyűlési jegyzőkönyvi kivonatok, építészeti-szépészeti bizottsági meghívók, valamint a tűztorony felújítására és órájára vonatkozó iratok találhatóak.

d) A Veszprém városát elpusztító tűzvész irataiban a tűzvész által okozott károkról és károsultakról felvett jegyzőkönyvek, a tűzkárosultak segélyügyei, töredékes számlák és pénztári iratok találhatóak.

VeML V. 173. Veszprém város polgármesterének iratai 1872–1951. 47,19 ifm.

Lásd: BéML V. 173. Veszprém város polgármesterének iratai 1872–1938 közöttől töredékesen, 1939-től viszonylag teljes sorozatban kutatható. A polgármesteri iratokban töredékesen, de tükröződik a város kiegyezést követő gazdasági életének fellendülése, amelyben jelentős arányban részt kért a német polgárság: a Reihardt-féle veszprémi vajgyárat 1900-ban alapították, termékeit elsősorban Bécsbe exportálták, a Hirschfeld és Zollner Cég tűzifatelepe, a Siemens–Schuckert Művek Villamossági Rt. telepe, Nay és Berger Cég sertéshizlaldája, Steiner Jónás Ecet és Szeszgyára. Az ipari, kereskedelmi és közigazgatási területen foglalkoztatott szakemberek közül néhány meghatározó német identitású személyiség (a teljesség igénye nélkül), akik a város gazdasági életében jelentős szerepet játszottak és tevékenységük megjelenik a polgármesteri iratokban: Kesselbauer Ágoston, városi mérnök a városi vízvezeték tervezője (1902), Schölk Károly mérnök, építőmester (1907), Rainprecht Antal püspöki jószágkormányzó (1907), Ackermann Gyula gyógyszerész (1908), Winkler István tűzoltóparancsnok, Schmidt István és Kálmán építőmesterek, stb. A veszprémi németiség történetének kutatásakor külön figyelmet érdemel a Veszprémbe költözött vidéki lakosok Veszprém polgárai közé való felvételének kimutatása 1895–1903 (VII. 1678/1905.), a névváltoztatási kérelmek (1938), s az osztrák, német honos személyek lakhatási engedélyei (1937). Az 1900–1937 közötti iratokhoz darabszintű elenches készült.

VeML V. 174. Veszprém Város Árvaszékének iratai 1875–1949. 5,38 ifm.

Lásd: BéML V. 180. Az árvaszék iratanyaga hiányosan került levéltári őrizetbe. A gyámpénztár nyilvántartásai zömében a 19. század végére vonatkoznak: gyámpénztári naplók (1883–1895) valamint Brenner Lőrinc közgyám számadásai (1876–1883). Hiányosak a gondnokoltakra vonatkozó iratok is, nyilvántartás az elhagyott gyerekekről (1889–1916, majd 1932-től) maradt meg. Az iktatott iratok sorozata 1929-től mondható teljesnek, a korábbi időszakra vonatkozóan csak töredékek kerültek levéltárba. A kutatást korabeli iktató- és sorkönyvek segítik (1915-től).

VeML V. 191. Veszprém város szabályrendeleteinek gyűjteménye 1884–1949. 0,7 ifm.

Veszprém város szabályrendeletei három sorozatban kutathatók. Témánk szempontjából külön figyelmet érdemlő szabályrendeletek: idegenek kötelező bejelentésére és megadóztatására, külföldiek bejelentéséről és nyilvántartásáról alkotott szabályrendeletek, de érdekes lehet valamennyi a város működésével kapcsolatos szabályozás. A községi alapszabályok és szabályrendeletek levéltári gyűjteményében (XXI. 102.) található a Veszprémben működő Római Katolikus Rózsafüzér Temetkezési Egylet (1911) és a Veszprém és Vidéke Kiskereskedők Egyesületének alapszabályai (1949), a város utcáinak és közttereinek tisztítására valamint a piac és vásár rendjére megalkotott szabályrendeletek (1947, 1949).

Irodalom:

Kovács Alajos: Veszprém város lakosságának fejlődése és összetétele. In: Magyar Statisztikai Szemle XIV. (1936) 372–383. p.

Lichtneckert András: Veszprém társadalma és önkormányzati testületei a XIX. század közepén. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. Szerk.: Kredics László. Veszprém, 1984. 313–336. p. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3.)

Mészáros Veronika: Család- és háztörténet egy Temető-hegyi régi német familia tagjának visszaemlékezései alapján. In: Háztörténetek. Német sorsok a Duna mentén. Kiállítás-katalógus. Budapest, 2002. 4–11. p.

Lichtneckert András: A német polgárság betelepítése és beilleszkedése Veszprémben 1711–1767 között. In: Veszprémi Szemle 2007/1–4. 26–48. p.

KÖZSÉGEK

Lásd: BKMÖL V.

VeML V. 305. Az Aszófői Körjegyzőség iratai 1826–1950. 2,45 ifm.

c) Örvényes Kisközség iratai 1902–1950. 0,18 ifm.

aa) Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1902–1950. 0,07 ifm.

bb) Iratok 1934–1949. 0,11 ifm.

Örvényes a Tihanyi Bencés Apátság ősi birtokaihoz tartozott. A török hódoltság alatt a falu életét nagy pusztulások és törések szakították meg, a 17. század közepén elnéptelenedett. 1733-ban telepített ide az akkori tihanyi bencés apát a Rajna melletti Pfalzból katolikus vallású németeket. 1773-ban a 24 családból valamennyi német anyanyelvű volt. Az 1819-es összeírásban 249 lakos szerepel. Örvényes törzslakossága a 19–20. század folyamán nem változott, viszont Fényes Elek említi, hogy „lakosai sok szőlőt bírván borral kereskedvén nagyon tehetősek”. 1920-ban a település 211 lakosából még 165 vallotta magát német anyanyelvűnek, 1941-ben 3. Örvényes 1908-ig körjegyzőségi székhely volt, majd 1945. január 1-től Balatonudvari és Tihany kisközségekkel együtt az Aszófői Körjegyzőséghez osztották be. 1946-ban a községet az Ideiglenes Nemzeti Kormány Zala vármegyétől Veszprém vármegyéhez csatolta.

Örvényes kisközség fondja két állagból áll: aa) Képviselőtestületi jegyzőkönyvek kutatását tárgy- és névmutató segíti.

bb) A községi iratok közül a háztartási iratok – költségvetés, vagyoneleltár, kiadások, bevételek rovatos kimutatása – maradtak meg az 1940-es évekből. A község adóiratai közül adóbeszedési napló 1948, házadó-kivetési lajstromok 1944–1946, fogyasztási adófőkönyv 1947–1949 és terménynaplók 1946, 1948 és töredékes begyűjtési iratok, gazdanyilvántartó lapok és haszonállat-összeírások (1949) kerültek levéltárba.

Örvényes 1888–1942 között alkotott szabályrendeleteinek gyűjteménye, benne községi szabályrendeletek és egyesületi alapszabályok a VeML XXI. 102. fondban kutatható. A Tihanyi Bencés Apátság Veszprém Megyei Levéltárban lévő irataiban kutathatók Örvényes község bírói számadásai 1810–1811 (VeML XII. 4. e), árvaügyei 1839–1846 (XII. 4. f), a település úriszéki iratai (XII. 4. d), az örvényesi felső malom leltára (1858), a templom és a tanítói lakás felújítására

vonatkozó számlák, levelezés 1893–1929, és az istentiszteleti nyelv magyarosítására vonatkozó iratok 1903–1910 (VeML XI. 607.). A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) Örvényes perdokumentumaiban és a mellékletek között található: a helység urbáriumuma és a 9 kérdőpontra adott válasz (1768), rovásos összeírás (1838–39), erdei haszonvételi per kivonata (1857), dülősztályozási jegyzőkönyv (1860), az úrbéri egyezség és az azt követő birtokrendezés iratai (1870–72), valamint a maradványföldek egyéni kimutatásai (1874). A birtokrendezési és kiosztási térkép mérete miatt a térképgyűjteménybe került, (XV. 11.): T-57. Örvényes kéziratos térképe, 1860. A település kataszteri felméréseinek (1858, 1923, 1942) szöveges anyaga (Parzellen Protocoll) az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek a Magyar Országos Levéltár (MOL S 78-79.) és a Zala Megyei Levéltár térképgyűjteményében K-498, 499. elérhetőek. A Veszprémi Törvényszék telekkönyvi irataiban (VeML VII. 1. d) kutathatók az örvényesi ingatlanok tulajdonjogának változását rögzítő telekjegyzőkönyvek és telekkönyvi alapiratok 1900–1945-ig. Örvényes 1897. évi telekjegyzőkönyves térképe a VeML térképgyűjteményében (XV. 11.) a kataszteri térképek között található. Az Örvényesi Legeltetési Társulat 1944–1959 közötti iratait a VeML IX. 268. fond őrzi. Az Örvényesi Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1905–1946) a VeML VIII. 258. fondszám alatt, az Örvényesi Állami Általános Iskola iratai (1946–1980) a VeML XXVI. 146. fondszám alatt, az iskolai iratok között kutatható. A családi iratok között az örvényesi Felker család töredékes telekkönyvi és adóügyi iratai az 1890–1945 közötti időszakból, 0,02 ifm. terjedelemben (VeML XIII. 59.). Örvényes német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1949 (kiosztási birtokívek, földhözjuttatottakról szóló kimutatások, kataszteri birtokívek, leltárak, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Birtokrendezési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. b) kutathatók. Örvényes felekezeti anyakönyvi másodpéldányai (1828–1895) a Zala Megyei Levéltárban; az állami anyakönyvi másodpéldányok (1895-1980) Aszófő állami anyakönyveiben (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

Irodalom:

Péterdi Ottó: A Balaton-felvidék német falvai. (Veszprémfajs, Hidegkút, Németbarnag, Vöröstó, Szentjakabfa, Örvényes In: Századok, 1935. 189–193. p.

Veress D. Csaba: Aszófő évezredei: egy Balaton-melléki falu története. Veszprém, 1998.

VeML V. 308. Bakonyjákó Nagyközség és beosztott kisközségei iratai 1901–1950. 0,52 ifm.

a) Bakonyjákó Nagyközség iratai 1901–1950. 0,17 ifm.

b) Farkasgyepü Kisközség iratai 1946–1950. 0,03 ifm.

c) Iharkút Kisközség iratai 1940–1950. 0,1 ifm.

d) Németbánya Kisközség iratai 1947–1958. 0,2 ifm.

a) Bakonyjákó, amely a középkorban Döbrönte várához tartozott és a Himfi család birtoka volt 1545-től közel két évszázadig puszta. Új birtokosaik, a Vajda, Csuzi, Somogyi, Niczky, Daróczy és Szentgyörgyi Horváth családok csak a 18. század közepétől kezdték betelepíteni. A Vajda család indította el a terület benépesítését katolikus németekkel a régi faluhelyen 1751-ben. 1762-től a birtokostársak is lázas telepítő akcióba kezdtek. Csuzi Gáspár 1762-ben Nyögérről 5 német családot telepített. Szentgyörgyi Horváth Zsigmond 1764-ben Koppányon és Szücsön lakó németeknek szabadított fel házhelyeket; Niczky Terézia, Vajda Ferenc felesége tíz német embernek jelölt ki házhelyet. 1765-ben Hőgyészi András öt telepessel egyezett meg két szabad esztendőre engedélyezve számukra. 1767-ben Megyesi Somogyi Márk nyolc Kiskovácsból érkező német emberrel kötött szerződést. Ennek köszönhetően az 1769-re datált úrbéri tabellában túlnyomórészt német nevekkal találkozunk, de a népesség nagyobb része nem telkes jobbágy volt, hanem zsellér, akik favágásból és a kitermelt fa értékesítéséből, sertés- és juhtenyésztésből éltek. A község lakóinak sorsát a 19–20. században az erdő irtása befolyásolta, birtokállományukat jelentősen megnövelte. Az erdő 1857–1935 között 4200 holdról 417 holdra csökkent (8,5%). A 20. század első felében az amerikai kivándorlás, 1941 után a német nemzetiségű családok kitelepítése

nagymértékben csökkentette a lakosság számát. Az 1941. évi népszámláláskor a falu 1777 lakosából 1578 vallotta magát németnek (89%).

Bakonyjákó közigazgatásilag községi közös tanács székhelye volt a 20. század első felétől. Beosztott kisközségei voltak: Farkasgyepü, Iharkút, Németbánya.

A nagyközség polgári kori iratai közül a képviselőtestületi jegyzőkönyvek nem kerültek levéltárba, csupán egy töredékes előjárósági jegyzőkönyv maradt meg 1947-ből. Háztartási iratai közül számadási főkönyvek (1943–1947) és költségvetések (1949–1950) és egy tulajdon-átruházási jegyzőkönyv (1937–1946) érdemelnek említést. A község anyakönyvi iratai közül figyelemre méltók a bábajelentések (1914–1942) és a házasságok kihirdetésének (1938–1941) nyilvántartásai. Az iratanyag a Pápai Levéltárban kutatható.

Bakonyjákó telepítési szerződésai (1757, 1764, 1765, 1767) a VeML úrbéri iratiban, az úrbéri különféle irományok (VeML IV. 1. g. bb) között a IV. 290, 285-86, 288-89. számon található. A település kataszteri felméréseinek (1858, 1923, 1942) szöveges anyaga (Parzellen Protocoll) az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek a Magyar Országos Levéltár (MOL S 78-79.) és a VeML térképgyűjteményében elérhetők. A községi alapszabályok és szabályrendeletek levéltári gyűjteményében (VeML XXI. 102.) található Bakonyjákó vadásztársasági alapszabálya 1947-ből.

Bakonyjákó német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1949 (kiosztási birtokívek, földhözjuttatottokról kimutatások, kataszteri birtokívek, leltárak, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Birtokrendezési és Telepítési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. b–c) kutathatók. Bakonyjákó anyakönyvi adatai a felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (1828–1895) (VeML IV. 842.) és az állami anyakönyvi másodpéldányokban (1895–1980) (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

b) A veszprémi püspök városi birtokához tartozó erdőszegben Kostajger Mihály pillei „üvegbányász” 1756-ban létesített új üvegfúvó üzemet, amelynek munkásai két telephelyen Németbányán és Farkasgyepüön (Koplalón) telepedtek le. 1785-ben az üveghutában a munka megszűnt, Farkasgyepüről a munkások elszéledtek és csak a 19. század elején telepített ide újra német lakosokat a veszprémi püspök (Hock, Veiland, Frischling, Keller, Leimeister, Weingartner). Új lakói a csárda körüli települést Wirtshäuzl' (Wirtsheizel-nek), kiskocsmának nevezték. A lakosság körében a hármás névhasználat Koplaló, Wirtshäuzl' és Farkasgyepü még a 20. században is visszatér. Az 1828. évi összeírás szerint 12 házas zsellér és 6 háználküli zsellércsalád lakta, akik főleg épületfát és gazdasági eszközöket készítettek. 1863-ban szerepelt először önálló községként. 1935-ben a falu 1731 holdas határából 1463 volt a püspökség birtokában. 1920 után a 390 méter magaslati fekvésű, erdővel körülvett településen gyermek-tüdőszanatórium létesült, amely most tüdőbetegek szakkórháza. 1941-ben a falu 627 lakosából 355 (57%) vallotta magát németnek. A népesség 1941 után a német nemzetiségűek kitelepítése folytán csökkent.

Farkasgyepü töredékesen megmaradt irataiban a kisközség 1947. évi előjárósági jegyzőkönyve, az 1946/1947-es költségvetés és zárszámadás, valamint adóbeszedési naplók, kivetési lajstromok kerültek levéltárba, amelyek Pápán kutathatók.

A település kataszteri felméréseinek (1923, 1942) szöveges anyaga az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b) elérhető. A hozzá tartozó térkép a VeML térképgyűjteményében (VeML XV. 11. b) K-339, 340. számon elérhető. Farkasgyepü német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1945–1950 (kataszteri birtokívek, leltárak, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Birtokrendezési és Telepítési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. b–c) kutathatók. Farkasgyepü anyakönyvi adatai (1828–1895) a bakonyjákói felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1951 közötti időszakban a bakonyjákói állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

Irodalom:

Rácz István: Farkasgyepü község története, 1401–1753. Pápa, 1996. (Jókai füzetek 18.)

c) Iharkút megtelepítését az Esterházy család kezdeményezte ugodi erdőinek jobb kihasználása érdekében. Lakói favágással, építő- és szerszámfa készítéssel foglalkoztak. Községgé alakulása a 19. század közepén történt. Az 1857. évi kataszteri felméréskor Iharkút és Bakonyjákó területét együttesen vették fel, a népszámlálásban azonban már 144 lakossal az önálló községek sorában szerepelt. A település egészen 1945-ig uradalmi község, mert 3278 kat. hold határából (1935-ben) 91%, az Esterházy családé volt. Népeisége a 19. század közepéig gyarapodott, 1890-ben már meghaladta a 200 főt, azóta csökken. 1941-ben 171 lakosból 88 (51%) vallotta magát németnek. 1941 után a lakosság csökkenéséhez az is hozzájárult, hogy a német nemzetiségűek egy részét kitelepítették.

Iharkút Bakonyjákóval együtt alkot közös községi tanácsot. A tanács székhelye Bakonyjákón van.

Bakonyjákó töredékesen megmaradt irataiban megtalálható az előjárósági ülés 1947. évi jegyzőkönyve, költségvetések és zárszámadások (1946–1952), választási névjegyzékek (1950, 1956, 1958), fogyasztási adóról szóló szabályrendelet (1940) és gazda-nyilvántartólapok (1954, 1955). Az iratok a Pápai Levéltárban kutathatók.

A település kataszteri felméréseinek (1858, 1923, 1942) szöveges anyaga (Parzellen Protocoll) az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek a Magyar Országos Levéltár (MOL S 78-79.) és a VeML térképgyűjteményében (VeML XV. 11. b) K-341. számon elérhetők. Iharkút német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1948 (kitelepítettek névjegyzékei, németek által visszahagyott javak leltárai, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. c), az iharkuti Volksbunk és SS tagok névjegyzéke a Veszprém Megyei Földhivatal nagyteveli telepfelügyelőjének irataiban (VeML XXIV. 207.) kutathatók. Iharkút anyakönyvi adatai (1828–1895) a bakonyjákói felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1951 közötti időszakban a bakonyjákói állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

d) Német Öreg-Bánya építője Kostajger Mihály pillei (Városlőd) német „üvegbányász”. 1753. május 6-án nyert engedélyt a földesúrtól, a veszprémi püspöktől, hogy a már meglévő pillei üvegekészítő üzeme mellett újabbat állítson fel, saját és a munkások házait a püspök fájából felépíthesse. Az 1756-ban elkészült üzem 24 évre bérbe vette és engedélyt nyert arra, hogy fehér és zöld táblaüveget állítson elő. A püspök azt is engedélyezte, hogy az üzem működéséhez szükséges fát az erdőben szabadon kitermelhessék, állatokat tarthassanak és Kostajger kocsmát üzemeltessen. A püspök földesúri jogait átengedte a bánya bérlőjének. A huta jelentékeny számú munkást vonzott, akik mindannyian németek voltak és a bánya körül épített házakban telepedtek le. Az üveghuta negyedszázados működése alatt annyira irtották az erdőt, hogy a földesúr 1780-ban megszüntette az üzemet és megparancsolta a munkásoknak, hogy költözzenek át Városlődre, Kislődre vagy Rendekre, de a munkások nem hajtották végre a parancsot. A bánya megszűnése után földet műveltek, igásállatot és rideg marhát tenyésztettek, zsinolyt és faszerszámokat készítettek és tűzifával kereskedtek.

1829-ben lakossága 214 fő volt. A község területe a 19. század közepén még csupán 321 hold erdő. A század végére a szántóterület már 418 holdra emelkedett. A mezőgazdaság intenzívebbé válásával emelkedett a népesség száma. Az 1941-es népszámláláskor 428 fő lakott a településen, amelyből 361 (84%) vallotta magát németnek. 1947-ben a német nemzetiségű lakosságból mintegy 200 főt kitelepítettek. 1949-ben csupán 16%-al volt népesebb, mint a 19. század harmadik évtizedeiben.

Németbánya kisközség közigazgatási iratai: az előjárósági ülés 1947. évi jegyzőkönyve, költségvetések és zárszámadások (1946–1952), vagyonleltárak (1947–1956), adókiivetési és beszédési iratok (1949–1955), választási névjegyzékek (1953–1958), naplók nyilvántartása (1949), gazda-nyilvántartólapok (1953–1955). A 20. századi iratok a Pápai Levéltárban találhatóak.

Németbánya 1781-ben kelt úrbéri szerződése a MOL-ban a Magyar Kamara Archívuma, Conscriptio bonorum episcopatum vacanum iratai között található egy 1802. évi másolatban.

Az üveghuta működésére vonatkozó iratok a Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltárban kutathatók. A település kataszteri felméréseinek (1858, 1923, 1942) szöveges anyaga (Parzellen Protocoll) az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek a Magyar Országos Levéltárban (MOL S 78-79.) és a VeML térképgyűjteményében (VeML XV. 11. b) a K-343. sz. elérhetők. Németbánya Római Katolikus Elemi Népiskolájának iratai (1900–1946) a VeML VIII. 401. fondszám alatt, a Németbányai Állami Általános Iskola iratai (1946–1975) a VeML XXVI. 270. fondszám alatt, az iskolai iratok között kutathatók. Németbánya német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1948 (kitelepítettek névjegyzékei, németek által visszahagyott javak leltárai, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. c). Németbánya anyakönyvi adatai (1828–1895) a bakonyjákói felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1980 közötti időszakban a bakonyjákói állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

Irodalom:

Hudi József: Németbánya története. Egy bakonyi német falu évszázadai. = Geschichte von Deutschhütten. [német fordítás: Gáspár Elke] – Társzerző: Kiss Albertné: Adatok Németbánya néprajzához. Veszprém, Németbánya. 2003. (magyar és német nyelven)

Kiss Albertné: A lakáskultúra változása Németbányán a századfordulótól napjainkig. In: Honismereti Tanulmányok X. Veszprém, 1984. 29–38. p.

VeML V. 309. Bakonyszentiváni Körjegyzőség iratai 1900–1950. 4,21 ifm.

a) Bakonyszentiván Község iratai 1900–1950. 4,08 ifm.

aa) Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1922–1950. 0,08 ifm.

bb) Iratok 1900–1950. 4 ifm.

Az Eszterházy család pápai uradalmához tartozó helységbe 1744 áprilisában telepített a földesúr katolikus németeket, egyben 3 év adómentességet és szabad menetelt adva nekik. A megtelepítés teljes sikerrel járt, a falu határában, az 1750-es években kimért 36 egész telek 278 lakossal 1770-ben mind lakott volt, s a kolonusok mellett szépszámú házaspár és házatlan zsellért is összeírtak. Piacra Pápara jártak és ott volt a falu bírói fóruma is, a pápai úriszék. Az 1785-ben 524 lakost számláló község népessége 1960-ra 497 főre csökkent. A csökkenés fő oka a német lakosság kitelepítése és elköltözése. 1941-ben az 569 lakosú településen 275-en vallották magukat német anyanyelvűnek (48%). Bakonyszentiván kisközség a 20. század első felében körjegyzőségi székhely volt. Beosztott kisközsége Bakonyság.

Az a) állag anyaga betekintést nyújt egy vegyes lakosságú bakonyi falu életébe a 20. század első felében. Levéltárba kerültek a bakonyszentiváni körjegyző bizalmas iratai (1931–1937), a képviselőtestületi jegyzőkönyvek (1922–1950) és a közigazgatási iratok 45 doboznyi sorozata (1924–1949). A jegyzőkönyvekhez és az iktatott iratok sorozatához korabeli mutató áll rendelkezésre. Külön kezelték a hadisegély (1918–1923), a katonai és levente ügyeket. Megmaradtak a település költségvetései és zárszámadásai (1913–1950), az adóügyi iratai közül: az I. sz. nyilvántartási jegyzékek a birtokosok személyében beállott változásokról (1927–1949), a Községi Adóhivatal ellenőrzési könyve (1927–1951), az együttesen kezelt közadók főkönyvei (1945–1949), a község vagyonleltára (1937–1946). A falu lakosságának összetételéről, migrációjáról értékes nyilvántartások maradtak meg a vegyes iratok között. Többek között: az útlevel nélkül kivándoroltak (1900–1914) és a külföldről visszavándoroltak (1928–1934), a politikai jogvesztettek (1924–1948), a hadiárvak, gyámoltak és gondozottak nyilvántartásai. Készült napló a településen történt tüzesetekről (1925–1935) és a körorvosi látogatásokról (1942–1952), a településen kiadott munkásigazolványokról és szolgálati cselédkönyvekről. Összeírták 1946-ban a német nyelvű és nemzetiségű lakosok adatait, megőrizték a Pápai I. Számú Járásai Német Igazolóbizottság határozatait (1947). Megmaradt a település dobolási könyve (1939–1949),

amelyből élénk rajzolódik a falu hétköznapijainak kisebb-nagyobb eseménye, tragikus fordulópontjai. Az iratok a Pápai Levéltárban kutathatók.

Szentiván 1744. évi német nyelvű telepítési szerződése a VeML úrbéri irataiban az urbáriumok (VeML IV. 1. g. aa) között található. Az Esterházy család pápai uradalmának lajstromozott irataiban (VeML XI. 602. b) Bakonyszentiván községre vonatkozóan az 1764–1785 közötti időszakból található töredékes iratok. Veszprémben kutatható a Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irategyűjtése (VeML VII. 1. b), amelyben Bakonyszentiván úrbéri egyezsége (1861) található. A perdokumentumok és a mellékletek között van: a helység felmérési és tagosítási birtokkönyve 1861, 1864, a telektábla (1864), a maradványföldek egyéni kimutatásai 1862, 1864 és a legelőbecsű (1861). A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VII. 1. b) Örvényes perdokumentumaiban és a mellékletek között található: a helység urbáriuma és a 9 kérdőpontra adott válasz (1768), rovásos összeírás (1838–39), erdei haszonvételi per kivonata (1857), dűlőosztályozási jegyzőkönyv (1860), az úrbéri egyezés és az azt követő birtokrendezés iratai (1870–72), valamint a maradványföldek egyéni kimutatásai (1874). A birtokrendezési és kiosztási térkép mérete miatt a térképgyűjteménybe került (XV. 11.): T-57. Örvényes kéziratos térképe, 1860. A település kataszteri felméréseinek (1923, 1942) szöveges anyaga az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b) elérhető. A községi alapszabályok és szabályrendeletek levéltári gyűjteményében (VeML XXI. 102.) található Bakonyszentiván községi szervezési szabályrendelete (1912, 1938), valamint a bor, hús, sör, fogyasztási és vigalmi adóról, húsvizsgálati díjakról szóló szabályrendeletek (1924, 1938). A Bakonyszentiváni Népmozgalmi Nyilvántartó Hivatal (VI. 81.) a településre érkező és onnan eltávozó személyek községben tartózkodásáról nyújt információkat. A Bakonyszentiváni Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1901–1947) a VeML VIII. 459. fondszám alatt, a Bakonyszentiváni Állami Általános Iskola iratai (1946–1974) a VeML XXVI. 310. fondszám alatt, az iskolai iratok között kutathatók. Bakonyszentiván német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1948 (kitelepítettek névjegyzékei, németek által visszahagyott javak leltárai, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. c). Bakonyszentiván anyakönyvi adatai (1828–1895) a pápateszéri felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1924 közötti időszakban a pápateszéri, 1924-től 1966-ig a bakonyszentiváni állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

VeML V. 310. A Bakonyszentkirályi Körjegyzőség iratai 1849–1950. 0,3 ifm.

b) Bakonyoszlop Kisközség iratai 1849–1947. 0,06 ifm.

aa) Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1930–1942. 0,03 ifm.

bb) Iratok 1849–1947. 0,03 ifm.

A falu a cseszneki vár szomszédságában, a Bakony erdejében települt. 1655-ben Cseszneket az Esterházy család szerezte meg, az adománylevélben felsorolták Oszlop pusztát is. A falu helyét és határát a hosszú lakatlanság idején – a török hódoltság alatt – benőtte az erdő. Az 1714-ben érkező új telepesek hamarosan továbbálltak és 1719-ben más katolikus német ajkúak – sziléziaiak, osztrákok stb. – érkeztek. A 18. század végén 600 lakosú település a 19. század végére 1000 főre növekedett. Nagyobb népességet azonban a kedvezőtlen adottságú földek nem tudtak eltartani, a 20. század elején sokan kivándoroltak Amerikába. Az 1941-es népszámláláskor az 1056 lakosból 831 (79%) vallotta magát németnek.

Bakonyoszlop kisközség 1945-ben a Zirci járásban Csesznek kisközséggel együtt a Bakonyszentkirályi Körjegyzőséghez tartozott. 1950-től működött tanácsi és hivatali szervezet a településen.

A Bakonyszentkirályi Körjegyzőség képviselőtestületi jegyzőkönyvei 1937–1950-ig, a bakonyoszlopiak 1930–1942-ig kerültek levéltárba. A körjegyzőség 1945–1946. évi iktatott

irataiban található a kitelepítés végrehajtásának számos dokumentuma: Volksbundisták elkobzott lakóházainak kiutalása (1457/1945.), helyi egyesületek feloszlata (1493/1946.) stb. Az iktatott iratokhoz darabszintű elenchus készült.

Bakonyoszip község iratai töredékesen kerültek levéltárba. Megmaradt a település adókiivetéséhez felvett területfelmérésének (Esterházy László birtokairól) néhány részlete (1849), a váltságkötelezettek összeírása (1871–1874), a szőlőváltsággal tartozók kimutatása (1871, 1921), adófizetési napi jegyzékek (1882–1885), tűzoltásra kötelezett személyek és fogatok összeírásai (1917, 1921, 1923), a Közmunkasegély Alap pénztári naplói (1923–1926) és adófizetési ív 1947-ből.

Oszlop 1767-ban kelt úrbéri szerződése a VeML úrbéri töredékes iratai (VeML IV. 1. g) között található. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Bakonyoszip úrbéri birtokrendezésének, tagosításának és elkülönítésének iratai (1857). A perdokumentumok mellékletei között található: a helység urbáriuma és a 9 kérdőpontra adott válaszok (1769), legelőbecsű (1854, 1857), a település felmérési és elkülönítési földkönyvei (1856–1858), és telektáblája (1859). A település kataszteri felmérésének (1923) szöveges anyaga az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b) elérhető. A Bakonyoszipi Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1907–1946) a VeML VIII. 253. fondszám alatt, a Bakonyoszipi Állami Általános Iskola iratai (1946–1980) a VeML XXVI. 136. fondszám alatt, az Esterházy-kastélyban kialakított Bakonyoszipi Kisegítőiskola és Nevelőotthon iratai (XXVI. 636.) az iskolai iratok között kutathatók. Bakonyoszip német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1948 (kitelepítettek névjegyzékei, németek által visszahagyott javak leltárai, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. c). Bakonyoszip anyakönyvi adatai (1828–1895) a felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1951 közötti időszakban a bakonymagyarszentkirályi állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

Irodalom:

Kneifel Imréné Békefi Erzsébet: Bakonyoszip története. Bakonyoszip, 2001.

VeML V. 311. Bakonyoszipi Körszékhely iratai 1857–1950. 2,43 ifm.

a) Bakonyoszipi Körszékhely iratai 1857–1950. 2,24 ifm.

aa) Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1946–1950. 0,03 ifm.

bb) Iratok 1857–1950. 2,21 ifm.

b) Bakonyoszipi Körszékhely iratai 1898–1950. 0,19 ifm.

a) Bakonyoszipi 1892-ben alakult Magyar- és Németoszipi községek egyesítéséből. Magyaroszipi Csesznek várához tartozó falu volt, amelynek lakossága megfogyatkozva, de átvészelte a török hódoltság 150 évét. Régi jobbágyságából itt maradt családok alkották társadalmának magvát a 18. században is, és amikor Németoszipi betelepült, a középkori eredetű, ősi Szentoszipi lakosairól „Magyar” jelzővel különböztették meg. Németoszipi 1769-ben Esterházy Gábor földesúr telepítette be katolikus vallású németekkel. Az új lakosok nem paraszttelkeken éltek, hanem irtott földön gazdálkodtak. Dézsmaköteles földjeik nem voltak, így nem volt urbáriumuk és nem kaptak úrbéri tabellát sem. Az 1828-as összeírásban csak zsellér lakói szerepeltek, akik saját határukban irtásföldeken gazdálkodtak és eljártak idénymunkára aratni és csépelni távolabbi vidékekre is. Németoszipin 1785-ben 276 német eredetű lakost számláltak, ez 1892-re 399-re növekedett. A két település egyesítése után a németység fokozatosan asszimilálódott.

A Bakonyoszipi Körszékhelyi Körszékhelyi irataiban: I. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek (1946–1950), II. Általános iratok (1928–1950), III. Fontosabb tárgyilag csoportosított iratok (1857–1950), IV. Háztartási iratok (1937–1950), V. Adóiratok (1938–1950), VI. Közellátási iratok (1943–1949), VII. Hadigondozási iratok (1946–1948), VIII. OMBI iratok (1940–1944), IX. Közmunka-

nyilvántartási iratok (1945–1948), X. Kataszteri nyilvántartási iratok (1943–1947), XI. Vegyes iratok, nyilvántartások (1949–1950), XII. Tulajdon átruházási iratok (1937–1950).

Szentlászló 1758-ban kelt telepítési szerződése és a település 1761. évi urbárium a Veszprém Megyei Levéltár úrbéri irataiban az úrbéri különféle irományok (VeML IV. 1. g. bb) között a II. 147. és 166. szám alatt található. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Bakonyszentlászló úrbéri birtokrendezésének iratai (1856). A periratokhoz tartozó mellékletek között található: a helység urbárium (1787–88) a zsellérek jegyzéke, a maradványföldek és irtások egyéni kimutatásai (1856), és a községi telektábla (1858). A birtokrendezési és kiosztási térkép mérete miatt a térképgyűjteménybe került (VeML XV. 11.): T-383. Bakonyszentlászló helység határának kéziratos térképe, 1857. Ezenkívül itt található T-459, 460. számon a Bakonyszentlászlói Uradalom Erdőgondnokságának 1893. és 1907. évi térképei. A Bakonyszentlászlói Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1920–1949) a VeML VIII. 256. fonszám alatt, a Bakonyszentlászlói Állami Általános Iskola iratai (1948–1967) a VeML XXVI. 139. fonszám alatt kutathatók. Bakonyszentlászló német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1948 (kitelepítettek névjegyzékei, németek által visszahagyott javak leltárai, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. c). Bakonyszentlászló anyakönyvi adatai (1828–1895) a felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1980 közötti időszakban az állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

Irodalom:

Fodor Miklós: Bakonyszentlászló helytörténeti olvasókönyve. Bakonyszentlászló, 2000.

b) Gyirót mind a közép-, mind az újkorban Csesznek vár tartozéka, ill. a Cseszneki Uradalom része volt. Az 1660-as években bekövetkező török támadás idején teljesen elnéptelenedett. Az Esterházy család 1714-ben kezdeményezte újratelepítését német anyanyelvű katolikusokkal. A falu 1748-ban már anyaegyház, Románd és Szentlászló filiákkal, anyakönyveit 1717 óta vezették. Német lakossága akkor 426 fő volt. A 19. század közepéig a népesség száma növekedett, de a 600 lelket nem haladta meg. Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint az 567 fős lakosságból 457 (81%) volt német származású. Mivel a településen a Volksbund egyetlen tagot sem tudott szervezni nem történt kitelepítés. Közigazgatásilag Bakonygyirót a 20. század első felében a Bakonyszentlászlói Körjegyzőség beosztott kisközsége volt a Zirci járásban. 1950-től lett önálló tanácsi szervezete.

Bakonygyirót kisközség levéltárba került töredékes, vegyes iratai közül figyelmet érdemelnek a község szervezési szabályrendeletei (1912, 1931), hadigondozási iratok (1941–1947), a templom felújításának iratai és tervrajzai (1948), munkásigazolványok nyilvántartási könyve (1898–1944), háztartási és adóiratok, valamint a falu dobolási könyve.

Bakonygyirót telepítési és úrbéri szerződésai a VeML úrbéri iratiban található: az 1714. évi magyar telepítési és az 1770-ben kelt német nyelvű úrbéri szerződés az úrbéri különféle irományok (VeML IV. 1. g. bb) között IV. 272-273. szám alatt, az 1750, 1765 és 1836-ban kelt úrbéri szerződések az úrbéri töredékes iratok között található. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Bakonygyirót úrbéri birtokrendezésének, tagosításának és elkülönítésének iratai (1861–65), a zsellérek panaszai miatt újra elrendelt birtokrendezés jegyzőkönyvei és a végzése (1890). A perdokumentumok mellékletei között található: a település úrbéri birtokainak összehasonlítása az urbárium, a telekkönyv, a kataszteri felmérés és a birtokkönyv alapján (1866). A település kataszteri felméréseinek (1858, 1923, 1942) szöveges anyaga (Parzellen Protocoll) az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek a MOL (S 78-79.) és a VeML térképgyűjteményében K-76, 77 és K-233. elérhetők. A Bakonygyiróti Római Katolikus Plébánia irattöredéke (VeML XII. 41.) az 1754–1814 közötti időszakból kutatható. A Bakonygyiróti Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1943–1944) a VeML VIII. 473. fonszám alatt, a Bakonygyiróti Állami Általános Iskola iratai (1946–1974) a VeML XXVI. 320. fonszám alatt kutathatók.

Bakonygyirót német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1948 (kitelepítettek névjegyzékei, németek által visszahagyott javak leltárai, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. c) található. Bakonygyirót anyakönyvi adatai (1828–1895) a felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1951 közötti időszakban a bakonyszentlászlói állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

VeML V. 319. A Borzavári Körjegyzőség iratai 1895–1950. 0,35 ifm.

b) Porva Kisközség iratai 1895–1950. 0,18 ifm.

Porva a közép- és újkorban a pálos rend birtokaihoz tartozott, rendházát a 15. században alapították. A barátok az 1540-es években a török elől elmenekültek és javaik a pápai konventre szálltak. A lakatlanság idején a Cseszneki várhoz tartozott, erdeit Koppány lakói bérelték. 1733-ban kelt az a szabadalomlevél, amellyel a pápai pálosok telepítésre kiadták. A konvent romjai körül 14 egész sessiót népesítettek be, amelyhez a jobbágyföldeket is kimérték. A később érkező házas zsellérek házat és hozzá kertet kaptak. A falu megszállása 1768-ra fejeződött be. Az új lakosok római katolikus vallású németek voltak. 1774-ben Bakonyoszip, 1785-től a zirci ciszterek filiája volt. A pálos rend feloszlatása után a Tanulmányi Alap birtokába került, majd a 19. század második felében az Esterházy család, 1935-től Pejachevich Mikó Endre szerzett itt nagyobb birtokot. Porva a rossz megélhetési viszonyok ellenére 1869-ig megháromszorozta népességét. A település lélekszáma 1785-ben 330, 1869-ben 913 fő volt. Az 1941. évi népszámlálás idején a faluban élő 892 főből 619 (69%) vallotta magát német nemzetiségűnek. 1947 után a német nemzetiségűek kitelepítése következtében tovább csökkent a népesség.

Porva közigazgatásilag a Zirci járáshoz tartozott, 1872–1940 között körjegyzőségi székhely volt. 1941-től Borzavár lett a körjegyzőség központja, beosztott kisközsége Porva lett. Önálló tanács és hivatali szervezet 1950-től működött újra a településen.

A település képviselőtestületi jegyzőkönyvei nem kerültek levéltárba. Porva község bizalmas elnöki iratai 1927–1941 közötti időszakból maradtak meg. A tárgyilag csoportosított iratok között többek között nyilvántartások vannak: egyesületek (1937–1950), kereskedők és iparosok (1935–49), szabadság- vagy politikai jogvesztésre ítélték (1926–1949), külföldiek (1948–1950), katonaszökevények (1948–1949), elkobzott és gazdátlan jószágok (1936–1948) stb. nyilvántartásai. Az iratok a raktári jegyzék segítségével kutathatók.

Porva 1733-ban kelt telepítési szerződése és az 1770, 1781, 1784-ben kelt úrbéri szerződesei a Magyar Országos Levéltárban a Magyar Kamara Archívuma, Acta Paulinorum. Acta conventus Pápa iratai között a Fasc. 13. Nr. 8. 67. 81. 83. jelzetten található. Az 1735-ben kiadott úrbéri szerződés a Veszprém Megyei Levéltár úrbéri irataiban az urbáriumok között (VeML IV. 1. g. aa) van. A település kataszteri felméréseinek (1923, 1942) szöveges anyaga az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek térképgyűjteményben (VeML XV. 11. b) K-307. számon elérhető. A Porvai Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1901–1948) a VeML VIII. 242. fondszám alatt, a Porvai Állami Általános Iskola iratai (1946–1976) a VeML XXVI. 129. fondszám alatt kutathatók. A VeML X. 212. fondszám alatt kutatható a Porvai Önkéntes Tűzoltóegyesület 1928–1933 közötti anyaga. Porva német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1948 (kitelepítettek névjegyzékei, németek által visszahagyott javak leltárai, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. c) található. Porva anyakönyvi adatai (1828–1895) a felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1927 közötti időszakban a Zircvidéki Anyakönyvi Kerület, 1927–1980 között pedig a porvai állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXI. 1.) kutathatók.

VeML V. 325. A Csóti Körjegyzőség iratai 1852–1950. 6,62 ifm.

b) Béb Kisközség iratai 1852–1948. 0,23 ifm.

Béb a középkorban az Ugodi, a 18. századtól a Pápai Uradalom része volt. 1544 után a törökök felégették és két évszázadig elhagyott faluhely volt. A pápai Esterházy-uradalomhoz tartozó helységet 1741-ben telepítették meg lotharingiai német lakosokkal. 1773-ban német ajkú, római katolikus lakosság élt itt. Bár a község Pápa város közelében fekszik, fejlődése lassú volt. Évente átlag egy-egy házzal bővült a falu. 1829–1941 között mindössze 19%-al növekedett a népesség. 1829-ben 412, 1941-ben 491 fő lakott a településen, ebből 299 (61%) vallotta magát németnek.

Béb kisközség közigazgatásilag Csót nagyközséghez tartozott 1945 előtt. 1950-től működött a községben önálló tanács és hivatali szervezet.

Béb kisközség iratai a következő nagyobb egységekből állnak: I. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek (1890–1939), II. Általános, iktatott iratok, amelyekhez korabeli iktatókönyvek és mutatók is tartoznak (1888–1948), III. Háztartási iratok (pénztárnaplók) 1946, IV. Adóügyi iratok (1943), V. Tulajdon átruházási iratok (elsősorban marhalevell iktatók), VI. Gyámügyek, VII. Katonai iratok: népfelkelési lajstromok, katonailag kiképzettek összeírása (1858–1946), VIII. Telekkönyvi iratok: kataszteri birtokívek, telekkönyv, mintatervek (1912), IX. Közirtokossági iratok, a legeltetési társulat töredékes iratai (1942–1948).

Béb 1741-ban kelt német nyelvű telepítési szerződése a MOL-ban a Magyar Helytartótanács Levéltárában Dep. Urb. Úrbéri tabellák között található. Kataszteri felméréseinek (1923, 1942) szöveges anyaga az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek térképgyűjteményben (VeML XV. 11. b) K-89, 90. számon elérhetők. A Bébi Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1892–1946) a VeML VIII. 403. fondszám alatt, a Bébi Állami Általános Iskola iratai (1946–1974) a VeML XXVI. 274. fondszám alatt kutathatók. Német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1948 (kitelepítettek névjegyzékei, németek által visszahagyott javak leltárai, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának és a nagyteveli telepfelügyelőjének irataiban (VeML XXIV. 201. c) XXIV. 207.) található.

Irodalom:

Happ József: Béb község német nyelvjárásának hangtana. Budapest, 1915. (Német philológiai dolgozatok 18.)

László Péter: Béb. Pápa, 2002.

VeML V. 331. Dudari Körjegyzőség iratai 1898–1950. 0,58 ifm.

b) Bakonyháza Kisközség iratai 1935–1936. 0,02 ifm.

A 18. század elején a Bottka család hűtlensége miatt elkobzott falut a Nádasdy család szerezte meg. Bakonyháza református magyar lakossága átvészelt a török hódoltság korát. A béke és építés időszaka azonban nem hozott számukra nyugalmat, mert 1732-ben, a terület új földesura nyomására átköltöztek a szomszédos, ugyancsak református magyarok által lakott Dudar községbe. A földesúr helyükre 1744-ben német telepéseket hozott, akik árendások voltak és élvezték a szabadmenetel jogát. A falu a Nádasdyak kiskovácsi, ill. később lepsényi uradalmához tartozott. A falu lakossága még a 20. században is német anyanyelvű. Az 1941-es népszámláláskor a község 1204 fős lakosságából 720 (60%) vallotta magát németnek.

Bakonyháza kisközség közigazgatásilag 1950 előtt a Zirci járásban, Csetény kisközséggel együtt a Dudari Körjegyzőséghez tartozott.

A Dudari Körjegyzőség képviselőtestületi jegyzőkönyvei az 1910–1949 közötti időszakból maradtak meg. A körjegyzőségi iratokban különféle nyilvántartások: a munkásigazolványokról (1898–1950), cselédkönyvekről (1907–1950) valamint tulajdon-átruházási iratok (1942–1948) találhatóak.

Bakonyháza Kisközség iratai között találhatóak a Bakonyháza Szegényalap és a község Munkássegély Alapjának töke kimutatásai (1930–1945), a Legeltetési Társulat adókönyve (1943) és a bányabér kiosztásának jegyzékei (1939–1940).

Nána 1729-ben és 1733-ban kelt telepítési szerződésai a VeML-ban az egyezségek és szerződések állagban (IV. 1. m) a 104 és 121. szám alatt, az 1762-ben kelt német nyelvű úrbéri szerződés az úrbéri különféle irományok (VeML IV. 1. g. bb) között a II. 121. sz. alatt található. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Bakonynána úrbéri birtokrendezésének egyezséglevele (1863). A per dokumentumaiban és a mellékletek között található: a helység úrbéri tabellája (1768), legelő- és erdőbecsű 1860 utáni földkönyv és telektábla 1861-ből. A Nádasdy hitbizomány Nánai erdőbirtokának 1887. évi térképe a térképgyűjteménybe került (VeML XV. 11.): T-434. számon. A település kataszteri felméréseinek (1923, 1942) szöveges anyaga az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b) elérhető. A Bakonynánai Római Katolikus Elemi Népiskolájának iratai (1897–1946) a VeML VIII. 244. fondszám alatt, a Bakonynánához tartozó Felsőperepusztai Iskola iratai (1911–1957) a VIII. 245., a Bakonynánai Állami Általános Iskola iratai (1946–1980) a VeML XXVI. 133. fondszám alatt kutathatók. Bakonynána anyakönyvi adatai (1828–1895) a felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1951 közötti időszakban a dudari állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

Irodalom:

Veress D. Csaba: Bakonynána története: Egy bakonyi község múltja és jelene. = Geschichte von Bakonynána: Vergangenheit und Gegenwart einer Gemeinde im Bakonyer Wald. Veszprém, 2002.

VeML V. 335. A Gannai Körjegyzőség iratai 19–20. sz. 0,4 ifm.

a) Ganna Kisközség iratai 19. sz. vége–1950. 0,18 ifm.

b) Döbrönte Kisközség iratai 19–20. sz. 0,22 ifm.

a) Nagy – és Kisganna az Esterházy család pápai uradalmához tartozott. Nagyannára Esterházy Ferenc 1748-ban telepített dél-bajor, stájer és vasi illetőségű hospeseket. Egy 1750-es feljegyzés szerint 29 jobbágy osztozott a területen. Kisgannát 1752-ben vette birtokba 8, a badeni örgrófságból származó család. Az elzártság – műút és vasút hiánya – gátolták a település fejlődését, a lakosság száma két évszázad alatt alig gyarapodott. A két német lakosságú, az idők folyamán összeépült települést 1940-ben egyesítették Ganna néven. 1941-ben az egyesített település lakosság száma 876 fő volt, amelyből 849 (97%) vallotta magát németnek. A községi iratok a Pápai Levéltárban kutathatók.

Kisganna 1752. évi német nyelvű telepítési szerződése másolatban Veszprém vármegye közgyűlési iratiban maradt meg (VeML IV. 1. b) 531/1830. számon. A szerződés végén táblázatosan megismételték a jobbágyok szolgáltatásait. Nagyanna 1748-ban kelt telepítési szerződése a Veszprém Megyei Levéltár úrbéri irataiban az urbáriumok (VeML IV. 1. g. aa) között található. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Ganna úrbéri birtokrendezésének, tagosításának és elkülönítésének iratai (1857–59). A perdokumentumok mellékletei között található: a helység urbárium és úrbéri tabellája (1768), a legelőbecsű (1859), és a telkesek kezén lévő maradványföldek egyéni kimutatása (1859). A birtokrendezési és kiosztási térkép mérete miatt a térképgyűjteménybe került (VeML XV. 11.): T-535. Gróf Esterházy Móríc nagyannai birtokának 1890-ben felvett térképe T-124. A település kataszteri felméréseinek (1923, 1942) szöveges anyaga az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térkép a térképgyűjteményben (VeML XV. 11. b) K-291. számon elérhető.

Irodalom:

Koller, Josef: Ganna. Heimat am Rande des Bakonyer Waldes. Gannaer Heimatbuch. Leimerschein, Budig, 1982.

Meszlényi Zsolt: Amit a gannai anyakönyvek elárulnak. Ganna, 2003. (Jókai Füzetek 34.)

Meszlényi Zsolt: Részletek a 18. századi gannai források komplex elemzéséből. In: Családtörténeti kutatások határon innen és túl. Veszprém, 2009. 165–206. p. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 20.)

Schleicher Vera: Haza-történet. Egy kitelepített család házzal kapcsolatos életstratégiája. In: Háztörténetek. A dunántúli németek kulturális jellemzői. Szerk.: Márkusné Vörös Hajnalka – Mészáros Veronika. 293–308. p. (német nyelvű kiadásban is!)

b) A falut a középkorban a Himfy család birtokolta. Régi középkori várának falai ma is láthatóak, valóban jelentősebb szerepet a török időben sem játszott. A 17. században a prédiomot több család birtokolta: a Nicky, Vajda, Kisfaludi, Somogyi és Hőgyész família. A 18. században német jövevényeket telepítettek le, a század végén és 1828-ban népes pusztá volt német nyelvű zsellérlakossággal. Területe Ganna és Bakonyjákó községek közé beékelődve szűk, lakossága nem tudott vagyonosodni. 1941-ben 549 fős lakosságából 485 (88%) vallotta német anyanyelvűnek magát.

Döbrönte kisközség levéltárba került anyaga kizárólag kataszteri iratokból áll. Egyrészt a telekjegyzőkönyvek sorozatából (az 1850-60-as évekből), másrészt a kataszteri birtokívek sorozataiból (1880-as, 1900-as évek). Kutatásukat a korabeli segédletek segítik. A Pápai Levéltárban kutatható.

Irodalom:

Rácz István, (szerk.): Döbrönte 1367–1967. Pápa, 1967.

Rácz István: Bakonyalján, erdő szélén... Döbrönte és Ganna életének alakulása a 19. és 20. században. Pápa, 1993. (Jókai füzetek 7.)

VeML V. 339. Gyulafirátót Nagyközség és beosztott kisközsége iratai 1765–1950. 0,9 ifm.

a) Gyulafirátót Nagyközség iratai 1831–1848, 1945–1950. 0,51 ifm.

A Rátót nevét viselő falu mind a közép-, mind az újkorban egyházi birtok volt. A premontrei prépostságot a Rátót nembeli Gyulafi család alapította még a középkorban és itteni birtokrészét teljes egészében a monostornak adományozta. Így birtokán a Veszprémi Káptalannal a premontrei kolostor osztozott. A török hódoltság után a község története újra a helyreállított prépostság és a káptalan történetével és életével forrt össze. A Veszprémi Káptalan rátóti jobbágyaival 1727-ben kötött úrbéri szerződést. A falunak ez a része a veszprémi provizor igazgatása alatt állt, s a Veszprémi Úriszék gyakorolta felette a jogszolgáltatási hatalmat. A Rátóti Prépostság jobbágyaival 1768-ban kötött szerződést. A prépostság jobbágyainak Rátót volt az igazgatási és jogszolgáltatási központja. A tizedet a veszprémi püspöknek szolgáltatták. A szerződés hatására Rátót lakossága ugrásszerűen gyarapodott. Painter Mihály (jezsuita szerzetes), aki 1785 és 1826 között volt rátóti prépost kezdte meg (1791-től) a németek betelepítését Márkó és Herend vidékéről Rátóra.

A 19. századi iratok Hadnagy László gyűjteményével együtt kerültek a levéltárba. A Rátóti Prépostság töredékes iratai a rátóti gazdaság összeírásait, terméseredményeket, szolgáltatások összesítő kimutatásait tartalmazza. A 20. századi iratok a település 1945–1950 közötti iktatott iratait őrzi.

Rátót káptalani részének 1727. évi úrbéri szerződése a VeML úrbéri irataiban az urbáriumok (VeML IV. 1. g. aa) között, Rátót prépostsági részének 1768 és 1772. évi úrbéri szerződésai ugyancsak itt (VeML IV. 1. g. aa) található. A Rátóti Prépostság töredékes iratai (XII. 30.) 1740–1937 közötti időszakból kerültek levéltárba. A prépostság további irategyűjtése a Gyulafirátóti Plébánián található, de nem kutatható. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Gyulafirátót úrbéri birtokrendezésének, tagosításának és elkülönítésének iratai (1856–1859). A perdokumentumok mellékletei között található: a helység bemondási tábla (1853), a település felmérési és elkülönítési földkönyvei és telektáblája (1861–1862), maradékföldök egyéni kimutatásai (1856, 1862). A birtokrendezési és kiosztási térkép mérete miatt a térképgyűjteménybe került (VeML XV. 11.): T-305 Gyulafirátót határának kéziratos térképe (1861). A település kataszteri felméréseinek (1858, 1923, 1942) szöveges anyaga (Parzellen Protocoll) az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek a MOL (S 78-79.) és a VeML térképgyűjteményében (VeML XV. 11. b) K-205, 272. sz. elérhetők. A községi alapszabályok és szabályrendeletek levéltári gyűjteményében (VeML XXI. 102.) található Gyulafirátót vigalmi adóról és a dobolási

díjakról szóló szabályrendeletei (1948). A Gyulafirátóti Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1891–1950) a VeML VIII. 302. fonszám alatt, a Gyulafirátóti Állami Általános Iskola iratai (1945–1992) a VeML XXVI. 181. fonszám alatt kutathatók. Hadnagy László tanár, népművelő (Gyulafirátót–Veszprém) irathagyatékában (XIV. 58.) a gyulafirátóti földrajzi névgyűjtés iratai, a falu népszokásával, egyesületeivel kapcsolatos gyűjtések, fényképek, a hagyaték Bakonyi Múzeumban kerülő részében Gyulafirátót lakosságának teljes portré fotósorozata megtalálható. Gyulafirátót anyakönyvi adatai (1828–1895) a felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1980 közötti időszakban az állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

Irodalom:

Szóllósi Mihály: Rátóti krónika. Veszprém, 1995.

VeML V. 341. A Herendi Körjegyzőség iratai 18. sz. –1950. 3,3 ifm.

a) Herend Kisközség iratai 1881–1950. 2,5 ifm.

b) Bánd Kisközség iratai 1837–1944. 0,16 ifm.

c) Márkó Kisközség iratai 18. sz.–1950. 0,64 ifm.

a) Herend mind a közép-, mind az újkorban Vázsony vár tartozéka volt, így előbb a vázsonyi Horváth, majd a Zichy család birtokolta. Jogot formált egy részére a Veszprémi Káptalan is. Az 1526 után kétszáz évig lakatlan puszta területét Szentgál lakói bérelték. A 18. század második felében kezdték benépesíteni földesurai római katolikus vallású németekkel. A 19. század elején alapított Stingl és Mayer-féle üzemet 1839 után Fischer Mór virágoztatta fel. Az ő nevéhez fűződik a herendi porcelán világhírűvének megteremtése. Jelentős házépítések azonban csak 1910 után indultak meg, a népesség száma is csak ezután kezdett emelkedni. 1941-ben már a lakosság 60%-a iparból élt. A település 1478 fős lakosságából 1087 (74%) vallotta magát németnek.

Herend közigazgatásilag a 19. század végétől 1950-ig körjegyzőségi székhely volt. Beosztott kisközségei: Bánd és Márkó.

Herend község irategyüttese nyolc sorozatot foglal magában: I. A képviselőtestületi jegyzőkönyvek öt kötetben 1881–1944. április1-ig (belső mutatóval) kerültek levéltárba; II. általános iratok 1935–1949-ig, az elnöki iratok 1948–1950-ig; III. nyilvántartások: a kiadott iparigazolványokról (1931–1938), tuberkulitikos, fertőző betegekről, siketnémákról, elmebetegségről (1928–1942), a pásztorokról stb.; IV. háztartási iratokban Herend és Márkó költségvetése (1933–1944); V. adóügyi iktató 1950-ból; VI. közellátási iratok 1945-ből; VII. vegyes iratok, közte Herend, Márkó és Bánd szabályrendeletei, háborús károk összeírása (1945), hivatalvizsgálati jegyzőkönyvek (1947–1951) és dobolási könyv 1948–1953; VIII. a telegkönyvi iratokban Herend kataszteri földkönyve (1907), birtokrészlet lajstroma és birtoklapjai.

A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Herend birtokkönyve (1893). A település kataszteri felméréseinek (1923, 1942) szöveges anyaga az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek térképgyűjteményben K-277, 278, 354. szám alatt elérhetők. A Herendi Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1899–1948) a VeML VIII. 259. fonszám alatt, a Herendi Állami Általános Iskola iratai (1946–1970) a VeML XXVI. 148., a Herendi Porcelánipari Szakmunkásképző Intézet iratai (1948–1969) a XXIV. 607. fonszám alatt kutathatók. A Herendi Porcelángyár irataiban (XI. 46.) Herend község porcelángyárban dolgozó szakmunkásairól, személyes adataikról, szakképzettségükről, életkörülményeikről találunk adatokat, a munkásokról fényképeket. A herendi Eckert-család (VeML XIII. 56.) levéltárba került iratai segítségével bepillantást nyerhetünk birtokviszonyaikba, mindennapi életükbe. Herend német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1948 (kitelepítettek névjegyzékei, németek által visszahagyott javak leltárai, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. c) található. Herend anyakönyvi adatai (1828–1895) a felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1905 közötti

időszakban a Bándi Anyakönyvi Kerülethez, majd 1905-től a herendi állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

Irodalom:

Hudi József: Herend története: egy bakonyi község múltja és jelene [a néprajzi tanulmányok szerzői Arnold Mária és Köller Mónika]. Veszprém, 1998.

b) Bánd tucatnyi magyar kis- és köznemesi család (Tallián, Felsőöri Fábián, Torkos, Illés, Horváth, Peczavicz, Rohonczy, Siskey [Semsey] Oroszi, Abdai Tördös, Medgyesi Somogyi, Thorma és Kazay) birtokában volt, de maguk nem éltek a településen. Az elnéptelenedett faluhelyet birtokosai a 18. század közepén telepítették be németekkel, akik a mai Dél-Németországból, Alsó-Bajorországból, Mainz, Münchenberg környékéről és a Steigerwald középhegység területéről érkeztek. Az 1941-es népszámlálás alkalmával a Bándon lakó 705 személyből 616 (87%) volt német nemzetiségű.

1872-ben az ország közigazgatási rendezése során Márkó Bánddal és Herenddel egy körjegyzőségbe került, a körjegyzőség első központja Bánd volt, de hamarost Herend lett a központ.

Bánd kisközségnek megmaradtak a képviselőtestületi jegyzőkönyvei 3 kötetben (1913–1937) és töredékesen a háztartási iratok közül a település költségvetései (1932–1944).

Bánd 1760-ban kelt telepítési szerződése a VeML úrbéri irataiban (VeML IV. 1. g. aa), az 1761, 1763 és 1764-ben megújított szerződesei az egyezségek és szerződések (VeML IV. 1. m) között, a 212, 218, 220-221. szám alatt. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Bánd közbirtokosai között létrejött tagosítás jegyzőkönyv (1866, 1868) a tagosítás ellen a zsellérváros fellebbezése (1870), és az ügyben meghozott curiai ítélet (1871). A perdokumentumok mellékletei őrzik, Bánd felmérési birtokkönyvét 1868-ból. A birtokrendezési és kiosztási térkép mérete miatt a térképgyűjteménybe került (XV. 11.): T-294. Bánd belterületének és határának térképe, 1867. A Bándi Római Katolikus Elemi Népiskola és iskolaszék iratai (1886–1946) a VeML VIII. 263. fonszám alatt, a Bándi Állami Általános Iskola iratai (1946–1974) a VeML XXVI. 149. fonszám alatt kutathatók

Irodalom:

Krein Péter (szerk.): Bánd, község a Séd völgyében: Fejezetek Bándról. Bánd: Bánd Község Önkormányzata. 1998.

Bánd története I. Egy bakonyi falu múltja és jelene. Írta és szerk.: Hudi József, Bánd története. II. Így éltek és beszéltek őseink. So lebten und sprachen unsere Vorfahren. Írta és szerk.: Mádl Antal. Bánd, 2008.

c) A Veszprémi Káptalan az egymás szomszédságában fekvő három pusztáját: Márkót, Mesterit és Berét 1741-től kezdődően népesítette be. A telepítési szerződést a környéken (Nagytevel, Városlód, Kislód) már korábban letelepedett 9 német család kötötte meg földesurával. Hozzájuk később újabb telepesek érkeztek a mainzi hercegségből (Altenbach, Breitenbach, Eiersheim, Esselbach, Höpfingen, Königshofen, Krombach, Kulsheim, Mönchberg, Seilauf és Steinberg településekről) és Regensburg környékéről. Kapcsolatukat a szülőfölddel megtartották, hazajártak látogatóba, újabb hospeseket hoztak magukkal és német lányokat vettek feleségül. A gyorsan gyarapodó közösség komoly összeütközésbe került földesurával és a szomszédos településekkel, de a 18. század végére a viták elcsendesültek, a márkói német lakosok beilleszkedtek új környezetükbe. Az 1941-es népszámláláskor a falu 801 lakosából 703 (88%) volt német nemzetiségű.

Márkó feudális kori iratainak egy töredékét Migray Emőd polgármester adta át a VeML-nak. Az iratok között értékes tanúkihallgatási jegyzőkönyvek találhatóak a betelepülés időszakából, házassági szerződések és házbecsük a 18. századból. A település 20. századi iratai közül levéltárba kerültek a képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1924-től 1942-ig három kötetben (mutatóval ellátva). A háztartási iratok közül megmaradtak a község vagyonleltárai (1938–1950), költségvetések, számadási főkönyvek (1938–1950). Az adóügyi iratokban illetmény-kimutatások, ház-, föld-, vagyonadó lajstromok (1932–1950). A vegyes fontosabb iratok közül külön figyelmet érdemelnek a ki- és betelepítési iratok (1946–1948), benne a községből kitelepített német anyanyelvű lakosság névjegyzéke, a községbe betelepültek leltári törzslapjai. Márkó kataszteri iratai között találhatóak a

birtokosok személyében bekövetkezett változásokról (tehát a kitelepítésről és a lakosságcseréről) vezetett nyilvántartási jegyzékek (1927–1950).

Márkó 1741-ban kelt telepítési szerződése a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban, a Veszprémi Káptalan Magánlevéltárában a Protocolla oeconomica 2. 213–216. található. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) Márkóra vonatkozóan megtalálhatók: az úrbéri birtokrendezés során keletkezett földesúri folyamodványok (1848, 1856), a helység felterjesztése (1858), tárgyalási jegyzőkönyv (1856), felperesi fellebbezés (1858), alperesi ellenészrevétel (1857), felperesi viszontválasz (1857); a tagosítás során létrejött perkivonat (1856–57), a helység felterjesztése (1856) és folyamodványa (1857). Márkó perdokumentumai és a mellékletek között kutatható: a település urbárium (1769), földkönyve (1840), a falu regnicolaris összeírása (1828), adóösszeírásai (1787, 1794, 1808–9, 1819, 1829–30), márkói jobbágyok birtokának földkönyve (1847), összehasonlító irományok (1847, 1857), foglalásrétek és irtások egyénenkénti kimutatása (1842), erdőbecsű (1856), mérnöki szabályozási tervek (1857, 1860). A birtokrendezési és kiosztási határtérképek (1847, 1860) méretük miatt a térképgyűjteménybe kerültek. A település kataszteri felméréseinek (1923, 1942) szöveges anyaga az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térkép a térképgyűjteményben VeML XV. 11. b) K-356. számon elérhető. A Márkói Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1904–1946) a VeML VIII. 287. fondszám alatt, a Márkói Állami Általános Iskola iratai (1946–1969) a VeML XXVI. 165. fondszám alatt kutathatók. Német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1948 (kitelepítettek névjegyzékei, németek által visszahagyott javak leltárai, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. c) található. Anyakönyvi adatai (1828–1895) a felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1980 közötti időszakban az állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

Irodalom:

Bakonyi János: Márkó telepítése és nyelvjárása. Budapest, 1940. Palaestra Calasantiana 32.

Somhegyi (Heiser) Mihály: Márkó néphagyományai. Kézirat a Piarista Rend Levéltárában. [megjelenés előtt]

VeML V. 350. A Kislódi Körjegyzőség iratai 1944–1950. 0,31 ifm.

a) Kislőd Kisközség iratai 1945–1949. 0,1 ifm.

b) Ajkarendek Kisközség iratai 1946. 0,01 ifm.

c) Bakonygyepes Kisközség iratai 1944–1950. 0,2 ifm.

a) Kislőd a középkorban gazdagon adózó mezőváros, a karthauziak birtoka volt. A „néma” barátok látták el Kis-Leweld – később Kislőd – lelki gondozását, de a török megszállás elől elmenekültek. A 17. századtól a veszprémi püspök birtoka lett, amelynek területét Koller Ignác veszprémi püspök engedélyével az 1730-as években a Rajna-vidéki Aschaffenburg környékéről érkező telepesek szállták meg. Megélhetési forrásaik sokrétűek voltak: a népességnek a földművelésen kívül jól jövedelmez a faszerszámok, edények és épületfák, különösen a zszindely előállítás. Kereseti lehetőséget nyújtott a határban lévő vas- és üvegbánya. Téglát és meszet is égettek. Gulden István kislódi plébános nevéhez fűződik 1868-ban a kislódiek német családnevének magyarosítása. Tiltakozásul a lakosság évtizedekig kettős neveket használt és még ma is tudják az eredeti családneveket. Kislőd népessége a 19. század végéig gyarapodik. Az 1941-es népszámláláskor 1652 lakosából 1368 (83%) vallotta magát németnek.

Kislőd 1872 után közigazgatási körjegyzőségi székhely lett. Beosztott kisközségek: Ajkarendek és Bakonygyepes.

A Kislódi Körjegyzőség iratai közül csak töredék került a VeML-ba. A képviselőtestületi jegyzőkönyvek megsemmisültek. A körjegyzőség 1945-1946-ból megmaradt iktatott irataiból figyelmet érdemelnek a helyi németiség II. világháború utáni sorsával kapcsolatban a járási főjegyzőnek küldött jelentések: a német állampolgárok, SS-katonák és volksbundisták elszállításáról (376/1945.), a sváb birtokok felkutatására és felszámolására létesített bizottságok

munkájáról (734/1945.), valamint több kislódi és ajkarendeki lakos hagyatéki kimutatásai, iparosok és kereskedők összeírásai, pártok névjegyzékei. Az iratokhoz darabszintű segédlet készült.

Kislőd úrbéri szerződése közül az 1746, 1749, 1752, 1758. évi a Veszprémi Püspöki Levéltárban, a *Conscriptio et acta bonorum episcopatus Vespremiensis 1745–1762.* állagban őrzik. Az 1765, 1770, 1772. évi – német nyelvű – szerződés a VeML úrbéri irataiban az úrbéri különféle irományok (VeML IV. 1. g. bb) között IV. 316, 321-322. szám alatt található. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Kislőd úrbéri birtokrendezésének, tagosításának és elkülönítésének iratai (1856–58). A perdokumentumok mellékletei között található: a helység urbáriuma és a 9 kérdőpontra adott válasz (1768), dűlőosztályzati jegyzőkönyv (1856), az erdőbecsű (1856), felmérési, kiosztási és tagosítási birtokkönyvek (1856–1866) és a maradványföldek egyéni kimutatásai (1857). A birtokrendezési és kiosztási térkép mérete miatt a térképgyűjteménybe került (XV. 11.): T-262. Kislőd tagosított határának kéziratos térképe, 1866. A település kataszteri felméréseinek (1858, 1923, 1942) szöveges anyaga (Parzellen Protocoll) az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek a MOL (S 78-79.) és a VeML térképgyűjteményében (VeML XV. 11. b) elérhetők. A Kislódi Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1932–1946) a VeML VIII. 376. fonszám alatt, a Kislódi Állami Általános Iskola iratai (1949–1969) a VeML XXVI. 246. fonszám alatt kutathatók

Irodalom:

Gulden István: A kislódi plébánia története. In: Magyar Sion 1865. 671–691. p.

Szilágyiné Kósa Anikó: Egy tömeges névváltoztatás története és tanulságai: Kislőd, 1868. In: Farkas Tamás – Kozma István: Névváltoztatás – társadalom – történelem. A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban. Budapest, 2008. 225–237. p.

b) Ajkarendek a leveldi kartauzi monostor birtoka volt 1554-ig, amikor bérlet formájában a veszprémi püspök kezére jutott majd örökös domíniuma lett. Kiszámú magyar, református népesség vészelte át a török hódoltság időszakát. A földesúr 1752-ben, majd nagyobb számban 1754-ben a Győr megyei Gyarmatról németeket hívott ide. A magyar lakosság telepítés elleni tiltakozása miatt külön falurészben adott házhelyet a német jövevényeknek. A 18. század közepén a közigazgatásilag is elkülönülő Magyar- és Németrendeken közel azonos számú német és magyar lakosság élt. A 19. század elejére a két rész összeépült, a közigazgatási különállás megszűnt és többségbe került a német anyanyelvű lakosság. Népessége 1890-ig jelentős mértékben szaporodott. Az 1941-es népszámláláskor 1001 fős lakosságából 955 (95%) vallotta magát német nemzetiségűnek.

A levéltárba került töredékes iratokban (1946) a faluban megalakult Nemzeti Parasztpárt tagnévsora, Bóhm Mihály olajmalmára vonatkozó adatok és ajkarendeki lakosok hagyatéki kimutatásai találhatóak.

Rendek 1746, 1749 és 1752. évi úrbéri szerződéseit a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár Püspöki Levéltárban, a *Conscriptio et acta bonorum episcopatus Vespremiensis 1745–1762.* állagban őrzik. Az 1765. évi szerződés a VeML úrbéri irataiban az urbáriumok (VeML IV. 1. g. bb) között van.

Irodalom:

Heffler László: Az ajkarendeki németajkúak be és kitelepítése. In: Ajkai Századok, IV. évf., 4. sz. 2007. november 44–58. p.

c) Bakonygyepes a középkorban a Csoron család birtoka volt és a Devecseri vár tartozéka. Az 1536-tól több mint kétszáz évig pusztán lévő helyet új birtokosaik a Hosszútótiak és a Mezőlaki Zámboék 1746-ban telepítették újra német, majd később magyar jövevényekkel. A kishatárú falu népessége alig növekedett a századok alatt. 1941-ben 356 fős lakosságából 53 (15%) volt német nemzetiségű.

Bakonygyepes kisközség iratai csak a 20. század közepétől, töredékesen kerültek a VeML-ba. Fontosabb iratai közül összeírások maradtak meg közmunkákról, tenyészállatdíjakról,

kéménysepréről (1945–1948). A falu költségvetései és számadásai az 1947–1950 közötti időszakból, az adóügyi iratok (föld-, illeték-, eb-, jövedelem-, búzaföld- és társulati adó) 1946–1949-ből, a tulajdon-átruházási jegyzőkönyv 1944–1950-ből adnak képet a település életéről.

Bakonygyepes 1746. évi német nyelvű telepítési szerződése a VeML úrbéri iratiban az úrbéri különféle irományok (VeML IV. 1. g. bb) között IV. 269. szám alatt található. A település kataszteri felméréseinek (1923, 1942) szöveges anyaga az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b) elérhető.

VeML V. 361. Magyarpolány Nagyközség iratai 1902–1950. 1,26 ifm.

Polány a Bakonybéli Bencés Apátság birtoka volt, majd a 17. század közepétől a Zirci Ciszter Apátság birtokaihoz tartozott. A török hódoltság alatt megmaradt kisszámú magyar lakosság mellé a Zirci Apátság 1752-ben Sziléziából (Heinrichau, ma: Henrykow, Lengyelország) és Felső-Ausztriából németeket telepített le a falu egy addig lakatlan, elkülönülő részébe. Ekkor kapta megkülönböztető jelzőként a Németpolány nevet. Csak 1899-ben történt meg a két falu egyesítése. A létrejött két ikerközséget az eltérő származáson, kultúrán, mentalitáson és nyelven kívül elválasztotta a valláskülönbség is. A helyben maradt magyarok a reformáció helvét irányzatának hívei, a német betelepülők pedig katolikusok voltak. A földesúr érdekes döntést hozott, amikor úgy határozott, hogy a svábok számára felépítendő katolikus templom helyét nem Németpolányban, hanem a két község határán jelöli ki. Gyaníthatóan ezzel a magyarpolányi református magyarok vallási, valamint a német telepesek nyelvi-nemzeti asszimilációját kívánta elősegíteni. A kísérlet csak részleges eredményeket hozott, hiszen a protestáns magyarok maradéka inkább elköltözött Pápára, Inotára, Tapolcafőre, Szentantalfára és helyükre a természetes szaporodása révén erősödő svábok települtek, ezzel pedig a régebbi község is fokozatosan elnémetesedett. A lelkipásztori tevékenység német nyelven folyt, főként a szentmisék nyelve igazodott a lakosság egyre nagyobb részét kitevő svábok anyanyelvéhez. 1941-ben a falu 1656 fős lakosságából 1418 (76%) volt német nemzetiségű.

Magyarpolány nagyközség 20. századi iratai közül megsemmisültek a képviselőtestületi jegyzőkönyvek, de levéltárba kerültek a település iktatott iratai 1928-tól 1949-ig. Az iratok közül figyelmet érdemelnek a községi hivatal vizsgálati naplói (1928–1950), a bábanaplók, a születések jegyzőkönyvei (1929–1949), a hagyatéki leltárak, a németek kitelepítésével kapcsolatos iratok: sváb házak bejelentése, a kitelepítettek névjegyzékei, s ingatlanaik leltára (1948).

Magyarpolány 1696-ban kelt telepítési szerződése és az 1702-ben kiadott úrbéri szerződés a Veszprém Megyei Levéltár úrbéri irataiban az urbáriumok (VeML IV. 1. g. aa) között található. Németpolány 1752-ben kelt német nyelvű telepítési szerződése a VeML úrbéri irataiban (VeML IV. 1. g. aa) és a Zirci Apátság levéltárában Archivum Vetus (VeML XII. 2. a) C 379. szám alatt található. A Cisztercita Rend Zirci Apátságának Történeti Levéltárában (Archivum Vetus) (VeML XII. 2. a) található Polány németekkel való betelepítésének dokumentumai: telepítési névsorok, úrbéri szerződések, szerződések, tanúkihallgatási jegyzőkönyvek, határjárások, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, polányi jobbágyság birtokainak, s állatállományuk összeírása stb. A Cisztercita Rend Zirci Apátságának gazdasági irataiban az Erdőmesteri Hivatal anyagában (VeML XI. 601. b) található a Polányi Uradalom erdőrendezési iratai (1804–1843), erdészeti számadások (1812–1876). A vegyes gazdasági iratokban (VeML XI. 601. c) kutathatók a plébánia elszámolásai. A régi gazdasági levéltárban (VeML XI. 601. e) az uradalom személyi állományára vonatkozó összeírások (1805–1844), konvenciók táblák (1825–1851), dézsmajegyzékek (1812–1841); bírószámadások (1812–1847) a polányi gazdaság pénzügyi elszámolásai és leltárai (1813–1771); a polányi jobbágyság ház adás-vételi szerződése, hagyatéki leltárai, házassági szerződése (19. század első fele) kutathatók. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Magyarpolány úrbéri pere (1846–48), a település birtokrendezésének, tagosításának és elkülönítésének iratai (1856–58). A perdokumentumok mellékletei között található: a helység

funduális könyve (1830, 1832), a tagosítandó birtokokról készült kimutatás. A birtokrendezési és kiosztási térkép mérete miatt a térképgyűjteménybe került (VeML XV. 11.): T-207. Magyarpolány határának kéziratos térképe (1829), T-225 erdőtérképe (1850 körül), és T-300-301 Magyar- és Németpolány határtérképei (1855 körül). A település kataszteri felméréseinek (1923, 1942) szöveges anyaga az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek a térképgyűjteményben (VeML XV. 11. b) K-119, 120, 121, 287. számon kutathatók. A Magyarpolányi Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1913–1946) a VeML VIII. 377. fondszám alatt, a Magyarpolányi Állami Általános Iskola iratai (1946–1966) a VeML XXVI. 247. fondszám alatt, az iskolai iratok között kutatható. A német lakosság kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1949 (kiosztási birtokívek, földhözjuttatottakról kimutatások, kataszteri birtokívek, leltárak, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Birtokrendezési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. b), a kitelepítettek névjegyzékai, németek által visszahagyott javak leltárai, jegyzőkönyvek és határozatok a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának és nagyteveli telepfelügyelőjének irataiban (VeML XXIV. 201. c), XXIV. 207.) található.

Irodalom:

Gulden István: A magyar-németpolányi plébánia története. In: Magyar Sion, 1866. 667–676. p.

Rainer Pál: Magyarpolány község története. Veszprém, 1990.

Ebele Ferenc: A magyarpolányi németek és a szentek tisztelete. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében II. Veszprém–Debrecen, 1997. 255–263. p.

„Mint oldott kéve...” A magyarpolányi svábok kitelepítésének története. Magyarpolányi helytörténeti füzetek 1. (Szerk.: Polt Rita.) Magyarpolány, 2008.

VeML V. 363. A Mencshelyi Körjegyzőség iratai 1741–1950. 4,06 ifm.

d) Németbarnag Kisközség iratai 1903–1947. 0,16 ifm.

e) Vöröstó Kisközség iratai 1903–1950. 0,16 ifm.

d) Barnag a közép- és újkorban Vázsonykő vára mindenkori urának – a Kinizsi, a Horváth, majd a 17. századtól a Zichy család – birtokához tartozott és osztozott a vár sorsában. A török hódoltság alatt lakossága megfogyatkozott, ezért a Zichy család már a század elején kísérletet tett német jövevények befogadására. Barnagi birtokukra 1714-ben telepítették le a dél-németországi Katzentalból érkező Czipff Sebestyént és háznépét. Az 1720-as évek közepén érkeztek újra, nagyobb számban német nyelvű jövevények a faluba, akik az 1724-ben kelt telepítési szerződés szerint Billigheim környékéről a francia–svájci–német háromszögből, Elzász déli részéről, a hagyomány szerint Svájcban és Schwarzwaldból jöttek. Számuk pár évtized alatt jelentősen növekedett. 1757-ben már 66 német családot 302 fővel és 17 magyar háztartást 102 családtaggal írtak össze. 1785-ben 467 fő volt a falu lakossága. Az 1820-as évek végéig még növekedett a népesség, majd az 1850-es évek úrbérrendezését követően a lakosság száma egyre csökkent (1869-ben 359, 1890-ben 326, 1930-ban 272), jelenleg csupán 120-an élnek a faluban. A telepítést követő időszakban Barnagon még egy ideig egymás mellett éltek magyarok és németek, a nyelvi, etnikai, vallási ellentétek miatt aztán külön falurészbe tömörültek belső vándorlás útján a különböző etnikumok, állandósult a Magyarbarnag és Németbarnag elnevezés, s az 1947-es egyesítésig közigazgatásilag is különállt a két falurész. Jóllehet 1946 után a falu német lakosságából senkit sem telepítettek ki, a mezőgazdálkodás erőszakos államosítása, ill. az ezzel járó gazdasági átalakulás nyomában a lakosság drasztikus méretű elvándorlása következett be. Az 1941-es népszámlálás adatai, miszerint a település 284 lakosából 55 (15%) német nemzetiségű, nem tükrözi az akkori valóságot. Az 1930-as népszámlálás alkalmával a 272 lakosból 173 német anyanyelvű volt.

Közigazgatásilag Németbarnag kisközség 1872 után a Mencshelyi Körjegyzőséghez tartozott Magyarbarnag és Vöröstó kisközségekkel együtt. Az állandóan fogyó Magyarbarnagot 1947-ben egyesítették a nagyobb Németbarnaggal Barnag néven.

Mencshely és azon belül Németbarnag feudális kori iratai 1981-ben kerültek be ajándékozás révén a levéltárba. Az iratok többségét a mencshelyi nemesi közösség levéltára alkotja, de mellette megőrizték Magyar- és Németbarnag úrbéri iratait és 19. századi kontraktusait (1818–1821). A polgári kori iratok közül kutatható a mencshelyi körjegyzőség képviselőtestületi jegyzőkönyvei (1857–1950), a közigazgatási iktatott iratok (1939–1949), a háztartási iratokban a települések költségvetései és háztartási főkönyvei (1938–1949), az adóügyi iratok (1935–1950). A körjegyzőséghez tartozó falvak társadalmi összetételéről sok adatot tartalmaznak a községben vezetett nyilvántartások (1898–1947): a cselédekről, a munkásigazolványokról, a orvosok és bábák működéséről, a hadiárvról, a büntetett személyekről, a kivándorlókról, a külföldről visszavándoroltokról, a betegekről, a pásztorokról, mezőőrökről, iparosokról.

Németbarnag 1714-ben és 1724-ben kelt német nyelvű telepítési szerződésai a MOL-ban a Zichy család levéltárában (MOL P 707) 70 et A. nr. 1–2. található. A község kilenc kérdőpontra adott válaszai ugyanitt a 70 et A nr. 5. jelzett alatt. Az 1746-ban kelt úrbéri szerződés a VeML-ban az úrbéri különféle irományok (VeML IV. 1. g. bb) között II. 115. sz. alatt található. A Zichy család Nagyvázsonyi Uradalmának irataiban (VeML XI. 608.) Németbarnagra vonatkozóan bírósámadások (1822–1831), úriszéki iratok (1791–1845), napi gazdasági (munkaelosztási) jegyzékek (1824–1828), kilenced-, tized- és robotlajstromok (1801–1855), napszámber-jegyzékek (1798–1882), szegődménykönyvek (1877–1881) található. A jobbágyháztartások vizsgálatát teszik lehetővé a barnagi jobbágynépességére vonatkozó hagyatéki leltárak (1789–1838), árvasámadások (1795–1830). A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Barnag úrbéri birtokrendezésének, tagosításának és legelőelkülönítésének iratai (1845, 1858). A perdokumentumok mellékletei között található: a helység urbáriuma (1770), az úrbéri jobbágytelkek és zsellérhelyek kimutatása (1854), a legelő- és erdőbecsű, szántók és rétek osztályozási jegyzőkönyve (1856), a maradványföldek egyéni kimutatásai (1857), a település felmérési birtokkönyve és telektáblája (1858, 1860, 1896). A birtokrendezési és kiosztási térkép mérete miatt a térképgyűjteménybe került (VeML XV. 11.): T-310. Németbarnag volt úrbéresek erdejének 1886. évi gazdasági térképe T-429. A községi alapszabályok és szabályrendeletek levéltári gyűjteményében (VeML XXI. 102.) található Barnag községi szervezési szabályrendelete (1947), valamint a bor, hús, sör, fogyasztási és fedeztetési díjakról szóló szabályrendeletek (1948).

A település kataszteri felméréseinek (1858, 1923, 1942) szöveges anyaga (Parzellen Protocoll) az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek a MOL (MOL S 78-79.) és a VeML térképgyűjteményében (VeML XV. 11. b) K-360. számon elérhetők.

Irodalom:

Mákusné Vörös Hajnalka: A barnagi kálvária. Veszprém, 2005. (magyar–német nyelven)

Szilágyi-Kósa Anikó: Ungardeutsche Personennamen im Plattenseeoberland. Eine anthroponomastische Langzeitstudie in Deutschbarnag und Werstuh [Német személynevek a Balaton-felvidéken. Történeti személynév kutatás a németbarnagi és vöröstói németek körében]. Budapest, 2008.

e) Vöröstó, a középkori falu a török hódoltság alatt elnéptelenedett, 1671-től pusztá, lakói Vázsonyba költöztek. 1696-ban hat régi, ide való jobbágyot Vázsony városban írtak össze, ott már saját házuk volt, de még használták vöröstói földjeiket. A Zichy család – 1652-ben birtokadományként megkapta Vöröstó területét is – 1714-ben szlovák családokat telepített ide, de miután azok egy éven belül megszöktek 1722-ben németeket, a Honbachból származó Höckl Ádámot és társait telepítették Vöröstóra. 1780 után tömegesen jöttek németek erre a vidékre. A vöröstóiak egy része 1803-ban Nagyvázsonyba költözött át, ahol a Neustift (Újsor) néven ismert falurészt építették fel. Bár a faluhoz tartozó földterület nem a legjobb minőségű, Rómer Flóris 1860-ban a környék leggazdagabb falujaként jellemezte. A pécselyi bor jó minőségét ismerték a megyében. A falu jómódját a Stájerországba irányuló borkereskedelem alapozta meg. Az 1850-es évektől az 1940-es évekig működött a „cseregyerek” kapcsolat is, amelynek keretében legényeket vittek Stájerországba iparos szakmát tanulni. Cserébe az onnan ékezt legények a szőlőtermesztés és borkezelés fortélyait sajátították el. Vöröstó 318 főnyi lakosságából 1941-ben 57 (18%) vallotta

magát németnek, de hasonlóan a szomszédos Németbarnaghoz ez az arány nem tükrözi a valóságot. (1930-ban a falu 300 fős lakosságából 208 volt német anyanyelvű.)

A Mencshelyi Körjegyzőség feudális kori iratai között Vöröstóhoz köthető iratok: egy felségfolyamodvány, elkülönözési ügyek és a település urbáriuma érdemel figyelmet (1774-1870). A körjegyzőségi iratok ismertetését lásd Németbarnag ismertetésénél. Vöröstó kisközségből ezenkívül kevés vegyes irat (1926–1949) került a levéltárba.

Vöröstó 1718-ban és 1723-ban kelt német nyelvű telepítési szerződesei a VeML-ban a Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) és az egyezségek és szerződések állagban (VeML IV. 1. m) a 95. szám alatt található. Az 1746-ban kelt úrbéri szerződés a VeML-ban az úrbéri különféle irományok (VeML IV. 1. g. bb) között II. 208. sz. alatt van. A Zichy család nagyvászonyi uradalmának irataiban (VeML XI. 608.) Vöröstóra vonatkozóan bírósámadások (1822–1831), úriszéki iratok (1831–1832), napi gazdasági (munkaelosztási) jegyzékek (1824–1828), kilenced-, tized- és robotlajstromok (1801–1855), napszámbér-jegyzékek (1798–1882), adókönyvek (1832–1835), szegődménykönyvek (1877–1881) található. A jobbágyháztartások vizsgálatát teszik lehetővé a vöröstói jobbágynépességére vonatkozó hagyatéki leltárak (1789–1838), árvaszámadások (1795–1830) és 19. századi vegyes iratok. A községi alapszabályok és szabályrendeletek levéltári gyűjteményében (VeML XXI. 102.) található Vöröstó község bor, hús, sör, fogyasztási és vigalmi adójáról, a fedeztetési díjakról szóló szabályrendeletei (1948) és a vadásztársaság alapszabálya (1946).

Irodalom:

H. Csukás Györgyi: Pula, Márkó és Vöröstó német falvak építkezése. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményi 18. (1986) Veszprém, 1987. 647–657. p.

Pálfyné Zsiray Adrienne: A Balaton-felvidék németsege a két világháború között. In: Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok XIX. Veszprém, 2000. 133–144. p.

Molnár László: Purgerek, purgerek a Vázsonyi-medencében. Háztörténetek. A dunántúli németek kulturális jellemzői. Szerk.: Márkusné Vörös Hajnalka és Mészáros Veronika 203–218. (német nyelvű kiadásban is!)

VeML V. 373. Nagytevel Község iratai 1854–1946. 1,74 ifm.

Nagytevel földesura a Zirci Ciszter Apátság 1718-ban sziléziai, frank, morva iparosokkal és parasztokkal telepítette be a puszta faluhelyet. Az új népesség német ajkú és római katolikus vallású volt. 1718-ban kelt, majd 1719-ben megújított telepítési szerződésük szerint szabadmenetelű jobbágyok voltak, akik a gabona mellett káposztát és répát termesztettek, tűzifával kereskedtek, takácsmesterséget űztek. A lakosság száma csak kis mértékben növekedett a 19. században, majd a 20. században csökkent az Amerikába való kivándorlással. 1941-ben a 909 fős lakosságából 716 (79%) volt német nemzetiségű. 1947-ben 85 német családot telepítettek ki, akiknek helyére 56 szlovákiai család érkezett.

Nagytevel község képviselőtestületi jegyzőkönyvei 1885-től 1946-ig kerültek a Veszprém Megyei Levéltárba. Érdekes kortörténeti dokumentum a falu currens könyve, amely a településre érkezett és ott kihirdetett vármegyei, szolgabírói utasításokat a „híryanagot” tartalmazza (1854–1865). A község bizalmas iratai 1927-28-ból, az általános iktatott iratok 1923–1944-ig kutathatók korabeli segédletek segítségével. A település költségvetései, pénztári főkönyvei és vagyoneleltárai az 1924–1945 közötti időszakból, az adóügyi iratok 1923–1942, a település kataszteri birtokívei 1912-ből maradtak meg.

A nagyteveli jobbágyok 1718-ban kelt és a nagyteveli zsellérek 1719-ben kötött telepítési szerződése a VeML úrbéri irataiban az urbáriumok (VeML IV. 1. g. aa) között, az 1769-ben kelt úrbéri szerződés (valamennyi német nyelvű) az úrbéri különféle irományok (VeML IV. 1. g. bb) között II. 119. sz. alatt található. Némettevel 1795. évi német nyelvű úrbéri szerződése a Zirci Apátság irataiban Archivum Vetus (VeML XII. 2. a) C 1443. szám alatt kutatható. A Cisztercita Rend Zirci Apátságának Történeti Levéltárában (Archivum Vetus) (VeML XII. 2. a) található Nagytevel németekkel való betelepítésének dokumentumai: telepítési névsorok, úrbéri

szerződések, szerződések, tanúkihallgatási jegyzőkönyvek, határjárások, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, polányi jobbágyok birtokainak, állatállományuk összeírása, plébánialeltárak, iskolai iratok stb. A Cisztercita Rend Zirci Apátságának gazdasági irataiban a vegyes gazdasági iratokban (VeML XI. 601. c) kutathatók a plébánia elszámolásai (1852–1875). A régi gazdasági levéltárban (VeML XI. 601. e) az uradalom személyi állományára vonatkozó összeírások (1818–1849), konvenciók táblák (1818–1849), dézsmajegyzékek (1807–1841); gabonatermesre vonatkozó kimutatások (1805–1812), bírósámadások (1807–1844), malomépítkezésre vonatkozó iratok (1907), a polányi gazdaság pénzügyi elszámolásai és leltárai (1812–1871) találhatóak. A polányi jobbágyok ház adás-vételi szerződésai, hagyatéki leltárai, házassági szerződésai (19. század első fele) is fellelhetők. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) találhatóak Nagytevel úrbéri birtokrendezésének, tagosításának és elkülönítésének iratai (1857–1864). A perdokumentumok mellékletei között található: a helység urbárium (1770), bemozdási tábla (1854), a legelő- és erdőbecsű (1854, 1857), a település felmérési és elkülönítési birtokkönyvei (1860–1868). A birtokrendezési és kiosztási térképek méretük miatt a térképgyűjteménybe kerültek (VeML XV. 11.): T-164, 165 és 106 Nagytevel határának kéziratos térképei (1860, 1868, 1870), T-126 Nagytevel beltelkeinek térképe (1858); T-114 Nagytevel és Uzsál uradalmi birtokainak térképe (1850 körül). A település kataszteri felméréseinek (1923, 1942) szöveges anyaga az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzátartozó térképek a térképgyűjteményében K-132. számon elérhetők.

Irodalom:

Schweighofer, Julius Gottfried: Siedlungsgeschichte und Mundart von Deutschtevel. Nagytevel in westlichen Buchenwald in Mittelungarn. / Nagytevel község településtörténete és nyelvjárása. Budapest, 1990.

**VeML V. 374. Nagyvázsöny Nagyközség és beosztott kisközségei iratai 1854–1946. 1,74 ifm.
c) Úrkút Kisközség iratai 1912–1950. 0,4 ifm.**

Úrkút települést legkorábban 1785-ben említik a források Úrkútbánya (Glasschmölze) néven mint gr. Zichy Károly birtokát. Lakói – 13 házban 118 fő – az itt működő üveggyárban dolgoztak. 1828-ban 325 főnyi német ajkú népességet írtak össze. Bár az 1869. évi népszámláláskor már önálló hely, területe Nagyvázsöny kataszterében szerepelt. Az ajka-csinger-völgyi bánya (1868) és a mangánérc-bányászat megindítása folytán indul a hely fejlődésnek. 1910-ben lakosainak száma már elérte a 900-at. 1917-ben szénbányát nyitott a falu földesura, de amikor mangánércet találtak, áttért a jobban jövedelmező mangánérc-bányászatra. A bányászat fejlődésével összefüggő munkásvándorlás folytán főleg német anyanyelvű munkások kerültek a faluba. 1941-ben 506 magyar és 1176 német anyanyelvű lakosát írták össze. 1945-ben 95 német családot telepítettek ki. 1949. július 1-jén alakult nagyközséggé. 1909-től 1933-ig Városlódhöz, 1933-tól Nagyvázsönyhoz tartozott közigazgatásilag.

Úrkút kisközség képviselőtestületi jegyzőkönyve 1949–1950, iktatott iratai 1947–1949 közötti időszakból kerültek a VeML-ba. Vegyes iratai között kutathatók a település szervezési szabályrendeletei (1912, 1934, 1937), a község költségvetése és pénztárkönyve (1947–1948), vizsgálati jegyzőkönyvek (1948–1950).

Irodalom:

Rostási József: Úrkút története. Úrkút, 2008.

**VeML V. 381. A Nemesvámosi Körjegyzőség iratai 18. sz.–1950. 1,93 ifm.
b) Veszprémfajsz Kisközség iratai 18. sz. –1950. 0,39 ifm.**

Veszprémfajsz újkori birtoklása megoszlott a Veszprémi Káptalan és az Ányos család között. A török hódoltság alatt közel 150 évig lakatlan területté vált. A hosszú pusztaság alatt a világi birtokosok területe nemesi kúria lett, ezért nevezték újratelepítése után Nemesfajsznak. Mellette

egy kisebb terület, a Veszprémi Káptalan része, továbbra is paraszti jogú prédiüm maradt, ezt hívták a 18. század közepétől Pórfajsznak. A nemesi jogú Fajsz pusztát 1757-ben telepítették meg németekkel. Lakossága a 18. század végétől – akkor 393 fő – alig gyarapodott. 1784–1869 között egyetlen ház sem épült a községben, a 19. század második felében pedig fogyott. Az 1941-es népszámlálás alkalmával a teljesen német falu 321 fős lakosságából a tanító tanácsára csupán 52-en (16%) vallották magukat németnek, elkerülve ezzel a lakosság kitelepítését.

Közigazgatásilag az intézmény – posta, iskola, orvos, szülésznő – nélküli, vasúttól távol eső falu igazgatásilag a szomszédos Nemesvámosi Körjegyzőséghez beosztott község volt.

Veszprémfajsz kisközség képviselőtestületi jegyzőkönyvei 1865-től 1949-ig kerültek a VeML-ba. Háztartási iratai közül megmaradtak a költségvetések, számadások (1946–1950), a szegényalap számadásai (1938), az adóügyi iratokból a községi-, megyei-, pót-, út- és ebadó főkönyvei (1910–1950), a körjegyzőségi iratokban a földhöz és házhelyhez juttatott iratai (1926–1931), s Veszprémfajsz választótagjainak névjegyzéke.

Nemesfajsz 1752-ben kelt német nyelvű telepítési szerződése a VeML úrbéri irataiban az urbáriumok (VeML IV. 1. g. aa) között található. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Veszprémfajsz úrbéri birtokrendezésének, tagosításának és elkülönítésének iratai (1864–65). A perdokumentumok mellékletei között található: a helység urbárium (1769), az úrbéri jobbágytelkek és zsellérhelyek kimutatása (1855), az erdőbecsű (1862), a felmérési telekkönyvek és a maradványföldek egyéni kimutatásai 1859 és 1863. Veszprémfajsz 1886. évi közbirtokossági erdők és 1908. évi volt úrbéres erdők gazdasági térképei méretük miatt a térképgyűjteménybe kerültek (VeML XV. 11.): T-392-393.

Irodalom:

Veress D. Csaba: Veszprémfajsz története: A kezdetektől napjainkig. Veszprém, 1994.

VeML V. 382. A Noszlopi Körjegyzőség iratai 1925–1950. 0,61 ifm.

b) Bakonypölöske Kisközség iratai 1941–1950. 0,02 ifm.

Bakonypölöske község alapját a mai pityói és felső pölöskei puszták képezték, amelyek vagy örökösödés, vagy vétel útján a Csuzy család kezébe kerültek. Pölöske Csuzy Pálé volt, akinek további uradalmi Besehelyen (Zala m.) és Nagyatádon (Somogy) voltak. Ő telepítette be a község lakosait 1825-ben. A betelepített családok a szomszédos, és a távolabbi német falvakból érkeztek (a falvak anyakönyveinek adatai alapján), pl. Ganna (Brunner, Kaiser, Kauker, Müller, Leszkovics, Roller, Reizer, Pincz, Kurali), Polány (Resch, Mits, Reperger), Jákó (Grieszbacher, Randstaller) Döbrönte (Feger), Béb (Primusz, Stark), Szücs (Galler, Scheibelhoffer), Kolontár (Kneisz). Még a Győr megyei Gyarmatról is érkeztek családok (más falvakon keresztül) Pölöskére (pl. Szautner, Meilinger). Az anyakönyvek adatai alapján feltételezhető, hogy az idők folyamán nagyon sok Veszprém megyei német faluból került legalább egy család Pölöskére. 1828-ban népes pusztaként tartják számon. A falu szűk határa miatt a népesség száma nem növekedett. 1941-ben a falu 773 fős lakosságából 666 (86%) vallotta magát német nemzetiségűnek.

A körjegyzőségi iratok között megmaradt az 1925. évi képviselőtestületi jegyzőkönyv, a nyilvántartások közül házjegyzékek (1941–1944), gazdalajstromok (1947–1950), bábák feljegyzései (1931–1943), munkaerő nyilvántartó lapok (1946–1948).

A Bakonypölöskei Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1933–1946) a VeML VIII. 366. fondszám alatt, a Bakonypölöskei Állami Általános Iskola iratai (1947–1969) a VeML XXVI. 236. fondszám alatt kutathatók. Német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok 1946–1948 (kitelepítettek névjegyzékei, németek által visszahagyott javak leltárai, jegyzőkönyvek és határozatok) a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. c). Bakonyoszlop anyakönyvi adatai (1828–1895) a noszlopi felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1951 közötti időszakban az ugyancsak a noszlopi állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

VeML V. 384. Az Olaszfalui Körjegyzőség iratai 1886–1950. 0,24 ifm.

a) Olaszfalu Kisközség iratai 1886–1950. 0,17 ifm.

b) Lókút Kisközség iratai 1933–1950. 0,07 ifm.

a) Olaszfalu a zirci apátság régi birtoka, majorságainak egyike volt. Első vallon (francia) telepesei a török hódoltság alatt – a ciszterekkel együtt – elhagyták lakóhelyüket. A ciszterci rend visszatéréseivel egy időben Szilézia, Westfalia és Passau vidékéről érkeztek német ajkú és katolikus vallású telepések, de nem a régi faluhelyet szállták meg, hanem attól északnyugatra, a mai település területét. 1732-ben köt szerződést az uraság a helybeliekkel, akik magas pénzáddal, robottal és természetbeni szolgáltatásokkal tartoztak uruknak. Az 1941-es népszámláláskor a település 1659 lakosából 650 fő vallotta magát német nemzetiségűnek.

Olaszfalu község polgári kori iratai: a képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1886–1950 négy kötetben. A tárgyilag csoportosított iratok közül különféle nyilvántartások (1900–1950): gyámság alatt állók, munkásigazolványok, mezőgazdasági cselédkönyvek, tanítók nyilvántartásai, körorvosok ellenőrzési könyve (1948-1949) található.

Olaszfalu 1732-ban kelt telepítési szerződése a VeML úrbéri irataiban az urbáriumok (VeML IV. 1. g. aa) között található. A Cisztercita Rend Zirci Apátságának Történeti Levéltárában (Archivum Vetus) (VeML XII. 2. a) található Bakonyoszlop németekkel való betelepítésének (1752 után) dokumentumai: telepítési névsorok, úrbéri szerződések, szerződések, tanúkihallgatási jegyzőkönyvek, határjárások, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, olaszfalui jobbágyság birtokainak, állatállományának összeírása, plébánialeltárak, iskolai iratok stb. A Cisztercita Rend Zirci Apátságának gazdasági irataiban a vegyes gazdasági iratokban (VeML XI. 601. c) kutathatók a plébánia elszámolásai (1865–1875). A régi gazdasági levéltárban (VeML XI. 601. e) úrbéri kontraktuális jövedelmek (1805–1842), erdészeti számadások (1816–1819), konvenciók táblák (1818–1849), dézsmajegyzékek (18067–1841); gabonatermesre vonatkozó kimutatások (1805–1848), bírószámadások (1812–1844); az olaszfalui gazdaság pénzügyi elszámolásai és leltárai (1811–1871); az olaszfalui jobbágyság ház adás-vételi szerződésai, hagyatéki leltárai, házassági szerződésai (19. század első fele) kutathatók. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Olaszfalu úrbéri birtokrendezésének, tagosításának és elkülönítésének iratai (1859–1860). A perdokumentumok mellékletei között található: a helység urbárium (1770), bemozdási tábla (1854), dűlőosztályozási jegyzőkönyv (1856), a legelő- és erdőbecsű (1859), a település felmérési és elkülönítési birtokkönyvei (1859-1896), maradványföldek egyéni kimutatásai (1859, 1863). A birtokrendezési és kiosztási térképek méretük miatt a térképgyűjteménybe kerültek (VeML XV. 11.): T-85, 84/1-2 és 86 Olaszfalu határának kézíratos térképei (1818, 1862, 1896), T-198 Olaszfalu külsőségek térképe (1784). A községi alapszabályok és szabályrendeletek levéltári gyűjteményében (VeML XXI. 102.) található Olaszfalu községi szervezési szabályrendelete (1948), valamint a bor, hús, sör, fogyasztási adóról, valamint a húsvizsgálati díjakról szóló szabályrendeletek (1948).

Irodalom:

Hudi József: Olaszfalu története. Egy magas-bakonyi község múltja és jelene. Olaszfalu, 2005.

b) Lókút középkori előzmények nélkül, a 18. század közepén települt be. Eszterházy Dániel földesúr 1759-ben szlovák nemzetiségű, katolikus jobbágysággal kötött szerződést. Tíz esztendő múlva a cseszneki Eszterházy-uradalom újabb családok letelepedését engedélyezte Lókúton. Az újonnan érkező telepések között egyre több volt a német nemzetiségű és a magyar. A bevándorló német lakosság zöme Bajorország északnyugati körzetéből, a Tauber folyó melletti Rothenburg környékéről érkezett. A 18. század utolsó évtizedeiben bevándorló német telepések a 19. századra uralkodó népszerűségé vált Lókúton.

1762-től az 1790-es évekig üveghuta működött a faluban, de annyira irtották, pusztították az erdőt, hogy a kár nagyobb volt, mint a haszon. A szénégetés, hamuzsírkészítés, üvegfűvás ipara a 18. század végére lehanyaglott. A sovány föld és a famunkára alkalmas erdők fogyása miatt a lakosság

elszegényedett, sokan kivándoroltak Amerikába. 1941-ben a település 2217 lakosából 1610 (73%) volt német nemzetiségű.

Lókút kisközség polgári kori iratai közül csak töredékes anyagok kerültek levéltárba. Az Olaszfalui Körjegyzőség iratain kívül a kisközség képviselőtestületi jegyzőkönyvei (1926–1935), számadási főkönyve és terménynaplója (1941–1947) kutatható.

Lókút 1758-ban kelt telepítési szerződése és az 1774, 1779 kelt úrbéri szerződések a Veszprém Megyei Levéltár úrbéri irataiban az urbáriumok (VeML IV. 1. g. aa) között található. A település kataszteri felméréseinek (1858, 1923, 1942) szöveges anyaga (Parzellen Protocoll) az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek a MOL (MOL S 78-79.) és a VeML térképgyűjteményében K-201, 285. számon elérhetők. A községi alapszabályok és szabályrendeletek levéltári gyűjteményében (VeML XXI. 102.) található Lókút községi szervezési szabályrendelete (1948), valamint a bor, hús, sör, fogyasztási és húsvizsgálati díjakról szóló szabályrendeletek (1948).

Irodalom:

Veress D. Csaba: Lókút története. Egy bakonyi község múltja és jelene. Veszprém, 1996.

VeML V. 394. A Romándi Körjegyzőség iratai 1839–1950. 1,51 ifm.

a) Románd Kisközség iratai 1839–1950. 1,35 ifm.

b) Bakonypéterd Kisközség iratai 1909–1950. 0,09 ifm.

a) Románd a török hódoltság alatt teljesen elnéptelenedett pusztát birtokosa, a győri püspökség 1721-ben telepítette be szabadmenetelű, német jobbágyokkal. Népeisége 1829–1941 között mindössze 10%-kal növekedett. 1941-ben lakosságának 57%-a, 311 fő volt német nemzetiségű.

Románd feudális kori irataiból a templom javítási költségeinek 1839. évi kimutatása került a Veszprém Megyei Levéltárba. A Romándi Körjegyzőség iratai öt sorozatban tartalmazza a települések megmaradt polgári kori iratait. (A képviselőtestületi jegyzőkönyvek nem kerültek levéltárba.) I. Általános iktatott iratok (1945–1949), II. háztartási iratok: költségvetések, pénztárnaplók, vagyonleltárak (1930–1950), III. hadigondozási iratok (1926–1946), IV. népmozgalmi nyilvántartások (1940–1947), V. adófőkönyvek (1909–1947).

Románd 1721. évi német nyelvű telepítési szerződése a Győri Püspöki Levéltárban Capsa C. Fasc. 31. Nr. 4. jelzet alatt; az 1744-ben kelt úrbéri szerződése a Veszprém Megyei Levéltár úrbéri irataiban az urbáriumok (VeML IV. 1. g. aa) között található.

b) A Pannonhalmi Apátság péterdi pusztabirtokát több 17. század végi sikertelen próbálkozás után 1715-ben telepítette be. Az új colonusok Moson megyéből és Alsó-Ausztriából érkezett németek voltak. A 19. század második felétől a lakosság gyarapodása megállt. Távol az ipari kereseti lehetőségektől, a városoktól beszűkültek a megélhetési források. 1941-ben az 522 fős lakosságból 373 (71%) vallotta magát német anyanyelvűnek.

Bakonypéterd kisközség polgári kori iratai közül levéltárba többnyire a község háztartási és adóiratai kerültek. Többek között a község költségvetései (1930, 1944, 1949–1950), számadási és pénztári főkönyvek (1929–1930), földhasznóbér-főkönyv (1937, 1941), alapítványok elszámolásai: Községi Közmunka, Testnevelési, Tűzoltó, Szegény, Napköziotthon Alap számadásai és vagyonleltárai (1929–1944). Az adóiratok közül az adókötelezettek összeírása (1909), földadó lajstromok (1940, 1942), bor-, sör-, szesz- és húsfogyasztás beszedési lajstromai (1947–1948).

A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Bakonypéterd úrbéri birtokrendezésének, tagosításának és elkülönítésének iratai (1856–1858). A perdokumentumok mellékletei között található: a helység urbárium (1768), tagosítási és úrbéri egyezséglevél (1856), mérnöki szabályozási terv és összehasonlító tábla (1857–58), a település felmérési és elkülönítési birtokkönyvei (1857–1858). A birtokrendezési és kiosztási térképek méretük miatt a térképgyűjteménybe kerültek (XV. 11.): T-314 Bakonypéterd beltelkeinek

kézírtas térképe (1856), T-315 Bakonypéterd részletes birtoktérképe (1856), T-316 Nagytevel határkiosztási térképe (1856).

Irodalom:

Péterdi Ottó: A féltelkes jobbágy életszínvonala Bakonypéterden 1800 körül. In: Ethnographia 1965. 3. sz. 341–358. p.

Péterdi-Hahn, Otto: Die landwirtschaftliche Lage eines Fronbauern um 1800 im deutschen Dorf Bakonypéterd in Ungarn. München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1970.

Péterdi-Hahn, Otto: Die kapitalistische Landwirtschaft von 1848 bis 1945 im Dorf Bakonypéterd in Ungarn. München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1974.

VeML V. 400. A Szentantalfai Körjegyzőség iratai 1930–1950. 0,08 ifm.

c) Szentjakabfa Kisközség iratai 1949–1950. 0,01 ifm.

Szentjakabfa 1318-tól a Veszprémi Püspökség sümegei uradalmához tartozott. A település a török hódoltság alatt elnéptelenedett és csak 1738 után kezdték újra megtelepíteni, de a század második feléig az állandó mozgás a jellemző. Az 1770-es évektől a német anyanyelvű lakosság került többségbe, az 1773-as Lexicon Locorum már német ajkú falunak mondja a helyet. A település elnéptelenedő kis falvak – Balatoncsicsó, Óbudavár, Tagyon, Kapolcs, Mencshely – gyűréjében fekszik. Közel 200 év alatt 20%-al csökkent a falu népessége. 1941-ben 216 fős lakosságából 96 (44%) vallotta magát német anyanyelvűnek.

Szentjakabfa polgári kori iratai közül csak töredék került levéltárba: általános jövedelemadó kivetési lajstromok (1949–1950) és mezőgazdaság-fejlesztési járadékról kimutatások (1950–1951).

Irodalom:

Péterdi Ottó: A Balaton-felvidék német falvai. In: Századok 1935. 341–358. p.

VeML V. 402. Szentgál Nagyközség és Jegyzői Kirendeltsége iratai 1701–1950. 9,86 ifm.

e) Hárságy-Kőrígyőri Jegyzői Kirendeltség iratai 1900–1950. 0,18 ifm.

Szentgál Árpád-kori faluban kezdettől fogva királyi vadászok laktak és partikuláris nemesi jogot élveztek (nem gyakorolhatták az országos nemesség kiváltásait, helyzetük az egyházi prédiálistákéhoz volt hasonlatos). Egyetlen feladatuk volt kezdettől fogva – a 19. század közepéig – a vadászat a Bakonyban; vadbőrök és szőrmeék beszolgáltatása a királyi udvarba. Mint prédiálisták, nem tartoztak a vármegye, az országos nemesek e fóruma alá, hanem megvolt a maguk külön széke, amelytől a megyéhez fellebbezhettek. Szentgál a megye legnagyobb területű községe volt. Védett fekvése a 16–17. századok háborús korszakában is bizonyos védelmet nyújtott. A 18. század végén a Bakonytól északra levő határrészekre indult meg a szomszédos német községekből a bevándorlás. Határából alakult a kiegyezés után községgé Herend. Északi, észak-nyugati határában – az anyaközségtől 16–19 km távolságra – keletkezett a 19. század végén a javarészt német ajkú zárt település, Hárságypuszta és Kőrígyőr. Szentgál fejlődése a nemesi kiváltságok megszűntével megállt. Az 1930. évi népszámlálás szerint Szentgál külterületén lakott a község valamennyi német ajkú lakosa (akkor 1593 fő). A település egy század alatti gyarapódása majdnem kizárólag a külterületre esett, míg a belterületi őslakosság, a református nemesi őslakosság 1836-tól 1941-ig megfogyatkozott. Az 1941. évi népszámláláskor Szentgál 4579 fős lakosságából 641 (14%) vallotta magát német anyanyelvűnek.

Szentgál nemesi község feudális kori iratai a Veszprémi Bakonyi Múzeumtól átvett történelmi iratgyűjteményből és Lőrincze Lajos nyelvészprofesszor hagyatékából került a VeML-ba. Az iratok a nemesi közösség működésén túl betekintést nyújtanak a külterületekre beköltöző német lakosság életébe. A fontosabb tárgykörök: Szentgál és Veszprém vármegye közgyűlése közötti hivatali kapcsolatra vonatkozó iratok (1765–1822); határjárások Szentgál-Menyéke, Herend és Tótvázsony között (1785–1820); öreg-, törvény-, erdő-, vadász- és borbírói számadások (1760–1843); tanúvallomások bűn- és polgári ügyekben készült és lopásokról szóló feljegyzések (1798–1812); községi haszonvételek bérbeadásáról szerződések, kontraktusok (1759–1818); végrendeletek (1756–1829); árvák javainak összeírásai (1799–1829); hagyatékfelvételek, leltárak

(1814–1832); nemtelenek lélek- és vagyonkimutatásai, zsellérvévsorok (19. század). Szentgál (7,28 ifm.) polgári kori iratai ugyancsak gazdag forrásai a község bel- és külterületein élő lakosság életének. A közigazgatási iratok fontosabb csoportjai: I. képviselőtestületi jegyzőkönyvek (1863–1932), II. iktatott iratok (1872–1949) korabeli segédletekkel, III. háztartási iratok, közte a település költségvetései, a községi alapok pénztári naplói, számadási főkönyvek, iskolaszámadások és zárszámadások (1900–1950), IV. választási iratok az 1916, 1939 és 1949-es országgyűlési képviselőválasztások névjegyzékeivel, V. hadigondozási iratok: a településen élő hadirokkantak, hadiözvegyek, árvák és hadisegélyben részesülőkkel kapcsolatos nyilvántartások és levelezések (1943–1948), VI. tárgyilag csoportosított iratok, benne egyesületi alapszabályok, közösségi épületek tervrajzai, a községhez tartozó külterületi lakott helyekről térképek, kimutatások, az 1941 és 1948-as népszámlálás iratai, VII. nyilvántartások elhaltakról, örökösökről és hagyatékokról készült kimutatások (1883–1902), útlevel-, külföldiek ki- és bejelentkezésének nyilvántartásai (1922–1943), VIII. kataszteri iratok, benne a település birtokkönyvei (1866–1900) és kataszteri birtokívei (20. század eleje); Szentgál község bírósági (1876–1913) és árvaszéki iratai (1897–1905) korabeli segédletek segítségével kutatható.

e) A Hárság–Körisgyőri Jegyzői Kirendeltség iratsorozatai: I. az általános iratok 1947-1948-ból töredékesen kerültek levéltárba; II. a korabeli segédletek (iktató és mutatókönyvek) tájékoztatnak a valamikor teljes irategyüttesről. III. A fontosabb iratok között nyilvántartások, kimutatások találhatók: kiskorúak (1900–1948), büntetett előéletűek (1920–1948), illetőségi bizonyítványok (1922–1948), munkásigazolványok és cselédkönyvek (1922–1944) nyilvántartásai, a hárságypusztai lakosok birtokviszonyairól szóló kimutatás (1927). IV. A háztartási iratokban a két külterületi település pénztári naplója és vagyonleltára (1926–1948). V. Az adóügyi iratokban adóbeszedési naplókivonatokat (1936–1941) kutathatók.

Irodalom:

Maksay Ferenc: Szentgál népesedési viszonyai a feudalizmus korának végén. In: Történeti Statisztikai Évkönyv, Budapest 1961–1962. 22–42. p.

Vajkay Aurél: Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza. Budapest, 1959.

Szilágyi Eszter: Hárskút története. Hárskút, 2004.

VeML V. 404. A Szücsi Körjegyzőség iratai 1922–1946. 0,07 ifm.

a) Bakonyszücs Kisközség iratai 1944–1946. 0,05 ifm.

b) Bakonykoppány Kisközség iratai 1946. 0,01 ifm.

c) Fenyőfő Kisközség iratai 1922. 0,01 ifm.

a) Az Esterházy család 1736-ban kötött telepítő szerződést az ide érkező katolikus németekkel. Ők népesítették be a falut 1736-37-ben német ajkú, bajor, württembergi, osztrák, morva és cseh területről származó telepésekkel. Az 1941. évi népszámláláskor a 871 főnyi összlakosából 567 vallotta magát német anyanyelvűnek. A II. világháború után a lakosság több mint egyharmadát kitelepítették Németországba. A kitelepítettek helyett pedig ugyancsak szülőföldjüket veszített Garam-vidéki magyarok találtak itt otthonra.

Jegyzőkönyv a körjegyzőség egyik községéből sem maradt meg. Bakonyszücs kisközség irataiból egy iktatókönyv és néhány pénzügyi irattöredék maradt fenn. Az iktatókönyvet: 1944 végéig, 1945. január 24-ig, 1946 januártól-májusig vezették. A töredékes pénzügyi iratokban községi költségvetés, számadás, készpénzkezelési főnapló és egyéb szórványok (1944–1948) található. Az iratok a Pápai Levéltárban kutathatók.

Szücs 1736. évi német nyelvű telepítési szerződése a VeML úrbéri irataiban az urbáriumok (VeML IV. 1. g. aa) között található.

b) Bakonykoppány török hódoltság alatt pusztává lett területét birtokosa, a pannonhalmi főapát az 1710-es években telepítette be német, morva és horvát telepésekkel. A kis határú, kevés szántóterülettel rendelkező, vasúttól, piactól távol eső település nem tudott fejlődni. Lakossága az

ötszáz főt sosem haladta meg. 1941-ben 477 főből 327 (68%) vallotta magát német nemzetiségűnek.

Bakonykoppány kisközség községi irataiban készpénzkezelési főnapló (1946. január–júliusig, tehát a forint bevezetéséig) került levéltárba, amely a Pápai Levéltárban kutatható.

Koppány 1749-ben kelt német nyelvű úrbéri szerződése a VeML úrbéri iratiban az urbáriumok között (VeML IV. 1. g. aa) található. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) Bakonykoppány birtokrendezési iratai találhatók: a község tárgyalási jegyzőkönyve 1856, a földesúri keresetlevél (1856), a község válaszai (1864–65), az alispáni bírósági végirat (1865) és a törvényszéki ítéleti jegyzőkönyv (1866). A perdokumentumok és mellékletek közé került elhelyezésre a község úrbéri tabellája (1769), a helység dominális összeírása (1836), maradékföldek egyéni kimutatása (1857, 1870), felmérési birtokkönyv (1857), telektábla és elkülönítési birtokkönyv (1869). A birtokrendezési és kiosztási térképek méretük miatt a térképgyűjteménybe kerültek (XV. 11.): Bakonykoppány helység határának kéziratos térképei T-379 (1854), T-77 (1857), T-263 (1869); a település úrbérendezési és szabályozási térképei T-264 (1876), T 76 (1879).

c) Fenyőfő község a Pápai Uradalomhoz tartozott, területét Eszterházy Ferenc 1737-ben telepítette be németekkel. Közlekedési nehézségei miatt (vasút és műút híján) zárt, elszigetelt közösség maradt. 1941-ben 504 fős lakosságából 294-en (58%) vallotta magát német anyanyelvűnek.

Fenyőfő kisközségből közmunka-összeírási-, kivetési-, lerovási főkönyv (1922) került levéltárba. A Pápai Levéltárban kutatható.

Fenyőfő 1737. évi német nyelvű telepítési szerződése a VeML-ban őrzött úrbéri töredékes iratok (VeML IV. 1. g.) között található. Veszprémben kutathatók a Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki iratai (VeML VII. 1. b). Itt található Fenyőfő úrbéri birtokrendezésének, tagosításának és elkülönítésének iratai (1860–68). A perdokumentumok mellékletei között található: a helység úrbéri tabellája (1770), az elkülönítési birtokkönyv (1872) és földkönyv (1913), az erdőbecsű (1860), és a maradványföldek egyéni kimutatásai (1860). A birtokrendezési és kiosztási térkép mérete miatt a térképgyűjteménybe került (XV. 11.): T-278. Fenyőfő határának kéziratos térképe 1850 körül. A település 1921. évi kataszteri térképe K-270, 271.

VeML V. 410. A Tósokberendi Körjegyzőség iratai 1890–1950. 1,42 ifm.

c) Kolontár Kisközség iratai 1898–1949. 0,12 ifm.

Kolontár-pusztát a 17. században szerezte meg az Esterházy család pápai ága, devecseri uradalmukhoz csatolták és Devecser városa használta. A településre 1743-ban telepítettek német anyanyelvű, szabadmenetelű hospeseket, akik földműveléssel foglalkoztak. A falu lakossága kisebb ingadozással 1930-ig növekedett. 1941-ben 769 fős lakosából 156 (20%) vallotta magát német anyanyelvűnek.

Kolontár kisközség polgári kori iratainak többségét az 1898–1950 közti időszakot átfogó képviselőtestületi jegyzőkönyvek (0,11 ifm.) képezik. Töredékes (0,01 ifm.) iktatott iratai az 1906–1941 közötti évek kutatásához adnak némi segítséget.

Az Esterházy család devecseri uradalmának lajstromozott irataiban (VeML XI. 602. a) Kolontár 1720–1747, 1813 közötti összeírásai, birtoklevelei találhatóak. Nagykolontár 1743-ban kelt német nyelvű telepítési szerződése és az 1769-ben kelt úrbéri szerződés a Veszprém Megyei Levéltár úrbéri irataiban az urbáriumok (VeML IV. 1. g. aa) között található. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Kolontár úrbéri birtokrendezésének, erdő és legelő tagosításának és elkülönítésének iratai (1863–64). A perdokumentumok mellékletei között található: a helység felmérési birtokkönyve (1860), az erdőbecsű (1860), az új telektábla (1867) és a tagosítási birtokkönyv (1893). A II. József-féle kataszteri felmérés térképe (1787) a térképgyűjteménybe került (VeML XV. 11. a): T-487/1-2.

VeML V. 411. Tótvázsony Nagyközség iratai 1827–1950. 1,06 ifm.

Tótvázsony magyar lakossága átvészelt a másfél évszázados török háborúk pusztításait. Nemes és jobbágy lakossága református hitre tért és csupán a német telepesek beáramlása emelkedett meg a katolikusok száma a faluban. A német lakosság valamikor az 1720–40-es évek között Rothenburg ob der Tauber környékéről, az alsó-frank nyelvjárású területről érkezett, és a mai római katolikus templom, valamint a Kereszt utca, Iskola utca környékén telepedett le. A maguk német nyelvjárásán ezt az új falurészt „Terefle”-nek (Dörflein=falucska) nevezték. Ugyancsak német telepesek lakták a Terefle-től északra kiépülő falurészt – a „Sötény”-nek nevezett házcsoportot. A későbbi, 19. századi térképen azt a két falurészt – Terefle-t és Sötény-t – „Német falunak” jelölték. Egy részük Vöröstó falu népfellegéből települt át ide. A 18–19. század fordulóján kialakult másik falurész – az ún. „Lóduj faluban”, mai nevén „Lódó”-ban – ugyancsak letelepedtek német parasztok. A vasút hiánya, s a veszprémi piactól való távolsága miatt azonban 1836 óta a népesség száma stagnál. Az 1941. évi népszámláláskor a faluban 1492 fő vallotta magát magyar, 194 személy német nemzetiségűnek, de ez nem tükrözi az akkori valóságot.

Tótvázsony feudális kori iratai közül a borbírói számadások (1827–1829) kerültek a VeML-ba. A nagyközség polgári kori irataiból sajnos a képviselőtestületi jegyzőkönyvek nem maradtak meg. A település iktatott irataiból csak néhány év, az 1947–1949-es tükrözi a közigazgatás működését. A tárgyilag csoportosított iratokból figyelmet érdemel Tótvázsony és Hidegkút községi szabályrendeleteinek nyilvántartása, kimutatások az egyházi birtokok bérlőiről, adóhátralékairól, a sportegyesület tagjairól, földosztással kapcsolatos iratok, a falvak költségvetései 1947–1950, a település összesített naplója (1949, 1950), közmunka-nyilvántartási lapok (1947–1949), adásvételi és ajándékozási szerződések (1940–1947) és a község jegyzőjének magánmunkálati sorkönyve és a hozzá tartozó iratok. Külön sorozatot alkotnak a település 1925–1926. évi kataszteri felmérésének iratai: felvételi birtokívek összesítése (1925), kiosztási földkönyv és birtokívek (1926), összehasonlító okirat (1926).

Tótvázsony 1773. évi úrbéri szerződése a VeML-ban az egyezségek és szerződések állagban (IV. 1. m) a 235. szám alatt található. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Tótvázsony úrbéri tagosításának és elkülönítésének iratai (1840–1844). A perdokumentumok mellékletei között található: a helység urbáriuma (1787), a település felmérési birtokkönyve és földkönyve (1837, 1841, 1862), bemondási tábla (1855), a maradékföld egyéni kimutatása (1866–67), az irtások egyéni kimutatása (1862), tagosítás előtti legelő- és erdőbecsű (1865–1866), a település felmérési és elkülönítési birtokkönyvei (1867). A birtokrendezési és kiosztási térkép mérete miatt a térképgyűjteménybe került (XV. 11.): T-282. Tótvázsony elkülönített birtokainak kéziratos térképe (1865). A település kataszteri felméréseinek (1858, 1923, 1942) szöveges anyaga (Parzellen Protocoll) az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal Veszprém megyei anyagában (VeML VI. 103. b), a hozzá tartozó térképek a MOL (MOL S 78-79.) és a VeML térképgyűjteményében (VeML XV. 11. b) K-26, 31, 317-318. számon elérhető.

Irodalom:

Veress D. Csaba: Tótvázsony múltja és jelene – Tótvázsony község német származású lakóinak néprajza [Schönwald Mária]. Veszprém, 1994.

VeML V. 418. Városlőd Nagyközség és beosztott kisközsége iratai 1910–1950. 1,3 ifm.

a) Városlőd Nagyközség iratai 1910–1950. 1,28 ifm.

b) Csehbánya Kisközség iratai 1928–1950. 0,02 ifm.

a) Városlőd a középkorban Lövöld néven város (oppidum), a karthauzi monostor birtokközpontja, a korabeli megyei közigazgatás járási székhelye, megyegyűlések és törvényszékek színhelye. A mai Városlőd területén működött a középkorban Veszprém megye legnagyobb kolostora, az 1364 táján Szent Mihály tiszteletére alapított karthauzi kolostor. A 15. században 150 szerzetes élt a

kolostor területén. 1527-ben itt szólalt meg a kiváló tudós, a „pönitencia tartó néma barát, Karthauzi Névtelen” tollából a terjedelemben legnagyobb kódexünk, az Érdy kódex. Veszprém 1552-es eleste után a törökök teljesen feldúlták. A kartauziak és az őket kiszolgáló népesség elmenekült. A konvent elhagyott birtokait a Veszprémi Püspökség szerezte meg, központi szerepe megszűnt, városi jellege is eltűnt. A kipusztult magyar népesség helyére 1728-ban Acsády Ádám veszprémi püspök német anyanyelvű, katolikus vallású családokat telepített, akik a század végére számban és gazdaságukban megszorodtak. A település a 19. század második feléig fejlődött (1890-ben 2248 lakosa volt), majd az Ajka Herend környéki iparosítás hatására jelentős elvándorlás történt. Az 1941. évi népszámláláskor a falu 1885 fős lakosságából 1614 (86%) vallotta magát német anyanyelvűnek.

Városlőd nagyközség polgári kori iratainak fontosabb csoportjai: I. a képviselőtestületi jegyzőkönyvek két kötete az 1874–1894 és az 1929–1939 közötti időszakból került a Veszprém Megyei Levéltárba. II. Az iktatott iratok sorozata 1910–1949-ig maradt meg, benne az egyedi ügyeken kívül számos összeírás, többek között 1938-ból Városlőd szociális és munkaerőhelyzetére, 1942-ben az iparosokra és kereskedőkre vonatkozóan. Itt találjuk a német lakosság 1945–1947 közötti kitelepítésének dokumentumait is. III. A népmozgalmi és közigazgatási iktató az 1944–1949-es iratok kutatásához jelent segítséget. IV. A háztartási iratokban megtalálható Városlőd község vagyonelejtára (1928, 1948), a község számadáskönyve (1947–1949), a körorvos számadási főkönyve (1947), a községi alapok pénztárának összesített naplója (1948). V. A nyilvántartások között kutathatók a községi épületek (kocsmá, malom) és területek bérleti szerződésai (1921–1949), a kötelezett tűzoltók névjegyzékei (1911–1934), házjegyzékek (1947–1949), népmozgalmi nyilvántartások (1941–1944) és a hadigondozottak iratai (1946–1950). VI. Közellátási iratok (1942–1943). VII. Városlőd 1926–27. évi kataszteri felméréséből a birtokívek és az erdei mintatermek kimutatásai kerültek levéltárba. VIII. Kiváló kortörténeti dokumentum a falu dobolási könyve (1931–1949).

Pille 1749-ben, ill. 1752-ben, Városlőd 1749-ben és 1752-ben kelt úrbéri szerződésai a Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltárban, a Veszprémi Püspökség Levéltárában a *conscriptio et acta bonorum episcopatus Vespremiensis* 1745–1762. állagban a 380–386. számon található. Városlőd 1765, és a német nyelvű 1770, 1772, és 1778. évi úrbéri szerződésai a VeML-ban az úrbéri különféle irományok között (VeML IV. 1. g. bb) a III. 204–205. szám alatt található. A községi alapszabályok és szabályrendeletek levéltári gyűjteményében (VeML XXI. 102.) található Városlőd hirdetési (1947), valamint a bor, hús, sör, fogyasztási és vigalmi adóról szóló szabályrendeletei (1948).

Irodalom:

S. Lackovits Emőke: A városlódi Noé-ház. In: Honismereti Tanulmányok X. Veszprém, 1984. 141–146. p.

Roth, Michael: Zur Geschichte von Waschludt / Városlőd: was war bevor die Schwaben kamen?: das unruhige Leben des 1. Pfarrers von Waschludt / Városlőd Johann Bagermann. Bad Kreuznach: Verlag Fr. Friedler. 1990.

Koppányi István: Városlőd története. Városlőd, 1991.

b) Csehbányát az 1760-as években csehországi üvegfüvők alapították, Pille és Németbánya után a harmadikként, amely Városlőd határában épült. 1771-ben már népesebb volt Németbányánál, de az üzemet 1796-ban itt is megszüntették. A munkások helyben maradtak, áttértek a földművelésre, állattenyésztésre, valamint fa építőanyag és szerszámok előállítására. Csehbánya az 1857-es népszámláláskor még Városlőd pusztája, 1869-ben már önálló hely volt 25 házzal és 237 lakossal. A 19. század utolsó évtizedeitől kezdve az erőteljes természetes szaporodás következtében gyorsan fejlődött. Az 1941-es népszámláláskor a falu 402 lakosából 299 (74%) volt német nemzetiségű.

Csehbánya töredékes irataiban megtalálható a település szociális helyzetéről 1932-ben lefolytatott vizsgálat (összefoglaló, statisztika).

A Csehbányai Római Katolikus Elemi Népiskola iratai (1917–1947) a VeML VIII. 232. fondszám alatt, a Csehbányai Állami Általános Iskola iratai (1946–1975) a VeML XXVI. 115. fondszám alatt, az iskolai iratok között kutathatók. Csehbánya német lakosságának kitelepítésével kapcsolatos iratok (1946–1948) – kitelepítettek névjegyzékei, németek által visszahagyott javak

leltárai, jegyzőkönyvek és határozatok – a Veszprém Megyei Földhivatal Telepítési Osztályának irataiban (VeML XXIV. 201. c) lelhetők fel. Anyakönyvi adatai (1828–1895) a városlödi felekezeti anyakönyvi másodpéldányokban (VeML IV. 842.), az 1895–1951 közötti időszakban ugyancsak a városlödi állami anyakönyvi másodpéldányokban (VeML XXXIII. 1.) kutathatók.

Irodalom:

Mészáros Veronika: Háztörténetek. Adalékok a csehbányai Temetőhegy házainak építkezés-történetéhez. In: Háztörténetek. A dunántúli németek kulturális jellemzői. Szerk: Márkusné Vörös Hajnalka – Mészáros Veronika. 81–94. p. (német nyelvű kiadásban is!)

VeML V. 425. Zirc Nagyközség és beosztott kisközsége iratai 1830–1950. 4,24 ifm.

a) Zirc Nagyközség iratai 1830–1950. 4,03 ifm.

b) Nagysztergár Kisközség iratai 1898–1949. 0,21 ifm.

a) Zirc katolikus lakosságát a 17. század végén visszatérő cisztercita szerzetesek telepítették le. Az anyakönyvek tanúsága szerint az új lakosok az 1710-es évektől különböző helyről érkező, német anyanyelvű családok voltak. Jöttek Zircre Brandenburgból, Hartkirchenből, mások Heinrichauból, Hitzingből, Hollenbachból, Iglából, Koburgból, Landshutból, Linzből, Röchendorfól. Több nyelvjárást beszélő, különböző szaktudású – építőmesterek, iparosok, földművesek – és kultúrájú népesség alkotta Zirc társadalmát a 18. század első felében. A település fejlődése akkor indult meg igazán, amikor I. Ferenc király 1814-ben az addig külföldi apátságoktól függő cisztercita rendet függetlenítette, s egyesítette a Pilisi, Pásztói és Zirci Apátságot, egyben a hazai cisztercita rend központjává tette Zircet. Zircre került a múlt század folyamán az addigi Cseszneki járás székhelye is s ezzel a Bakony közepén fekvő település az egész Bakony-vidék igazgatási, gazdasági és kulturális központja lett. Zirc népessége a 19. század végére megkétszereződött. 1941-ben 3062 fős lakosságából 158 vallotta magát német anyanyelvűnek, de ez jóval kevesebb a német nemzetiségű lakosság valóságos számánál.

Zirc mezőváros feudális kori irataiból számadások (1830–31, 1848–49) és adókimutatói táblázatok (1846–47) találhatóak ebben a fondban. A település polgári kori irataiban háztartási és adókimutatói iratok (1853–1878), tanítói szerződések (1855, 1858), az 1875. évi választásokkal kapcsolatos iratok, valamint egy 1877-ben zirci árvákról készült kimutató képviseli a kor közigazgatási munkáját. Zirc nagyközség 20. század első felében keletkezett közigazgatási iratainak nagyobb csoportjai: I. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek és mutatók (1925–1945), II. általános iktató iratok (1937–1949), iktató- és mutatókönyvek (1924–1946), III. fontosabb iratok, benne szabályrendeletek (1909–36), földhasználati szerződések (1923–1940), községi létesítmények tervrajzai, választói névjegyzékek (1940), IV. háztartási iratok, benne a település költségvetése (1941–1947), számadási főkönyvei (1927–1947), személyi járandóságok számlakönyvei (1927–1946), V. adóügyi iratok: föld-, jövedelem-, vagyon- és házasodó kimutatói lapok (1944–1947), adóbeszedési napi jegyzékek a szesz, sör és húsfogyasztásról (1941–42) és ellenőrzési könyvek (1939, 1947), VI. közmunkák megváltásának iratai (1942–1946), VII. nyilvántartások munkásigazolványokról (1898–1950), személyazonossági bizonyítványokról (1927–1943), árvákról és elhagyott gyerekekről (1916–1939), hadigondozottakról (1916–1930), büntetettekről (1926–1944), anarchistákról (1911–1941), lefoglalt sajtótermékekről (1933–1939), házszámok változásáról (1948) és a földhözjuttatott személyekről (1930–31).

A Cisztercita Rend Zirci Apátságának Történeti Levéltárában (Archívum Vetus) (VeML XII. 2. a) található Polány németekkel való betelepítésének dokumentumai: telepítési szerződés (1718), névsorok, úrbéri szerződések és egyéb, szerződések, tanúkihallgatási jegyzőkönyvek, határjárások, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, a zirci jobbágyság birtokainak, állatállományuknak összeírásai, s a rend építkezéseivel kapcsolatos iratok. A Cisztercita Rend Zirci Apátságának gazdasági irataiban az Erdőmesteri Hivatal anyagában (VeML XI. 601. b) található a Zirci Uradalom erdőrendezési iratai (1804–1843), faeladási és erdészeti számadások (1812–1876). A vegyes gazdasági iratokban (VeML XI. 601c) kutathatók a plébánia elszámolásai (1848–1913), a Zirci Uradalom számadásai

(20. század). A régi gazdasági levéltárban (VeML XI. 601. e) az uradalom személyi állományára vonatkozó összeírások (1805–1844), konvenciók táblák (1805–1844), dézsmajegyzékek (1812–1841); bírószámadások (1812–1847), zirci építkezések: monostor, templom, iskola (19–20. század), a polányi gazdaság pénzügyi elszámolásai és leltárai (1813–1771), a polányi jobbágyok ház adás-vételi szerződésai, hagyatéki leltárai, házassági szerződésai (18–19. század első fele) kutathatók. A Veszprémi Törvényszék úrbéri törvényszéki irataiban (VeML VII. 1. b) található Zirc úrbéri birtokrendezésének, tagosításának és elkülönítésének iratai (1856–1859). A perdokumentumok mellékletei között fellelhető: a helység urbárium (1768), bemondási tábla (1854), a legelő- és erdőbecsű (1859, 1858), a település telektáblája (1862) és a maradékföldek egyéni kimutatásai (1852, 1862). A birtokrendezési és kiosztási térképek méretük miatt a térképgyűjteménybe kerültek (XV. 11.): T-209-210, T-255-256, T-186 Zirc beltelkeinek és határának kéziratot térképei (1850, 1862). T-152 Kisházások legelőkiosztási földek térképe (1850 körül), T-123 Bükkös erdő térképe (1860). A zirci iskolák iratai közül a Zirci Állami Polgári Fiúiskola iratai (VeML VIII. 108.) kerültek levéltárba, amely az 1927–1929 közötti időszakból az anyakönyveket tartalmazza 0,06 ifm. terjedelemben. A Zirci Községi Iparostanonciskola iratai (VeML VIII. 606.) 0,29 ifm. terjedelemben (1891–1950), a Zirci Katolikus Népiskola iratai (VeML VIII. 28.) 0,88 ifm. terjedelemben (1835–1948) kutatható a VeML-ban. Ez utóbbi négy állagra tagolódik: a) az elemi népiskola (1882–1902), b) az elemi fiúiskola (1902–1948), c) az elemi leányiskola (1902–1948) és d) az iskolaszék (1835–1946) irataira.

Irodalom:

Neuhauser Frigyes: A zirci német nyelvjárás hangtana. Budapest, 1927.

Horváth Konstantin: Zirc története. Zirc, 1930.

Tamás Ivett-Ladányi Lingl József: A zirci régió németisége = Das Deuschtum der Sirtzer Region. Zirc, 2000.

b) Nagyesztergár török hódoltság alatt elpusztult faluhelyét a 18. század közepén szerezte vissza az Esterházy családtól régi tulajdonosa, az Ányos család. A mai falu területét Ányos Ferenc telepítette meg. Az 1710-es évektől a környező településekről, belső migrációval, majd az 1751-ben kelt telepítőlevél kiadása után szervezettebben, nagyobb számban érkeztek német telepesek. 1770 és 1790 között az anyakönyvekben több mint 120 német családnév bukkant fel, s csak kis számban érkeztek szlovák és magyar betelepülők. A 19. század elején válik szét az Ányos család tagjainak birtokosztása következtében Nagy- és Kisesztergár – később Kardosrét – településrészzé. A 19. század közepére tehetjük a település etnikailag egységes – német –, és immár állandóságot mutató népességének kialakulását. Nagyesztergáron a lakosság többsége mezőgazdaságból, közel negyede bányászatból és iparból élt, ezen belül is Nagyesztergáron inkább gazdálkodók, míg Kardosréten iparosok, kőművesek, ácsok, tetőfedők laktak. Az 1941-es népszámláláskor az 1241 lakosból 600 (48%) volt német nemzetiségű. A falu 20. századi történetében a legnagyobb változást a felülről irányított ki- és betelepítés jelentette. A hivatalos összeírások szerint a falu 18%-át, 44 családot, 215 személyt, többségében a falu legmódosabb famíliáit telepítették ki.

Nagyesztergár kisközség polgári kori irataiból csak töredékes mennyiség került levéltárba. A községi iratok között található Nagyesztergár képviselőtestületi jegyzőkönyve (1898–1949), a község háztartási és adóügyi iratai közül a számadási főkönyv (1927), a testnevelési-, tűzoltó- és szegényalap pénztári naplója és számadása (1927), a község vagyonszámláltára (1938–1947), illetmény- föld- és ebadó főkönyvek (1941–1948); néhány kimutatás és névsor: többek között a mezőöri kihágások iktatókönyve (1927–1939), tűzoltók és választók névjegyzéke. Itt őrizték meg a német lakosság kitelepítésének néhány dokumentumát, egy jelentést a nemzetiségi helyzetképről, az 1945-ben kitelepített lakosok névsorát és az 1947-ben áttelepítésre kötelezettek vagyonszámláltára készült leltárakat.

Nagyesztergár 1751. évi német nyelvű telepítési szerződése a VeML úrbéri iratiban, az urbáriumok (VeML IV. 1. g. aa) között található.

Irodalom:

Irányi László: Nagyesztergár a XVIII. században. Nagyesztergár, 2000. (magyar és német nyelven)

Irányi László: Nagyesztergár a XIX. században. Nagyesztergár, 2001. (magyar és német nyelven)

Irányi László: Nagyesztergár a XX. században. Nagyesztergár, 2002. (magyar és német nyelven)

Irányi László – Márkusné Vörös Hajnalka: Nagyesztergár a XVIII. századig. Nagyesztergár, 2003. (magyar és német nyelven)

Márkusné Vörös Hajnalka: Nagyesztergár társadalom-néprajza. Nagyesztergár, 2005. (magyar és német nyelven)

VeML V. 429. A Taliándörögdi Körjegyzőség iratai 1803–1949. 0,12 ifm.

b) Pula Kisközség iratai 1803–1949. 0,12 ifm.

Pula kisközség a középkorban a Rátót-, a 15. századtól a Gyulaffy család, 1542-től Csoron András, majd a 17. századtól évszázadokon keresztül az Esterházy család devecseri birtokaihoz tartozott. A török hódoltság alatt lakatlan birtokot 1751-ben telepítették be az Esterházyak német jövevényekkel. A község 1950-ig a Tapolcai járáshoz, s azzal együtt Zala vármegyéhez tartozott. Határa ékszerűen nyúlt be „zalaiságával” Veszprém megyébe, s a Veszprémi járás e déli részén csak a Zala vármegyei Pulán át lehetett eljutni a Devecseri járásba. Az 1941-es népszámláláskor Pula 465 fős lakosságából 378 (81%) vallotta magát német anyanyelvűnek.

Pula kisközség iratai csak töredékesen kerültek levéltárba. Feudális kori, német nyelvű iratainak megmentését Reményi Antal tanítónak köszönhetjük. Közvetítésével került levéltárba Pula 1803. évi határjárása, német nyelvű házleltárak (1804), az úrbéresek földjei 1838. évi elkülönítésének dokumentumai, a jobbágyfelszabadítást követő felmérések során készült kimutatások a dűlőkről a szántóföldek birtokosairól (1850-es évek), Parzellen Protocoll (1858), a község német nyelvű birtokkönyve az 1860-as évekből és a volt úrbéresek közötti egyezség 1866-ból. Pula polgári kori iratai között községi számlák (1868–1913), pénztárbizonylatok (1869–1900, 1933–1940), katonabeszállásolási póttadó főkönyv (1883), adófizetési napi jegyzékek (1887), búzakötvény-jegyzés (1942) található. Az anyagot egyenkénti átnézéssel javasolt kutatni.

Az Esterházy család pápai uradalmának lajstromozott irataiban (VeML XI. 602. b) Pula községre vonatkozóan az 1833–1858 közötti időszakból található iratok. A Zichy család nagyvázsonyi uradalmának iratiban (VeML XI. 608.) Pulára vonatkozóan bírószámadások (1822–1831), úriszéki iratok (1791–1845), bérleti szerződések (1752–1819) található. A községi alapszabályok és szabályrendeletek levéltári gyűjteményében (XXI. 102.) található Pula községi szervezési szabályrendelete (1930), a húsvizsgálati díjakról szóló szabályrendelet (1935), a közbirtokosság legelőrendtartása (1907) és a Levente Egyesület alakuló jegyzőkönyve (1925).

Irodalom:

Reményi Antal – Szauer István (szerk.) (Írták Reményi Antal et al.): Pula története. Pula, 1996.

Reményi Antal: Az újkori Pula településszerkezetének kialakulása s változásai (1745–2000). In: Háztörténetek. A dunántúli németek kulturális jellemzői. Szerk.: Márkusné Vörös Hajnalka – Mészáros Veronika 57–80. p. (német nyelvű kiadásban is!)

VI. AZ ÁLLAMIGAZGATÁS TERÜLETI SZERVEI

VeML VI. 81. A Bakonyszentiváni Népmozgalmi Nyilvántartó Hivatal iratai 1945–1946. 0,09 ifm.

A hivatal iratai iktatott rendben, de mutató nélkül vezetett nyilvántartás a településre érkező és onnan eltávozó személyek községbe érkezéséről és távozásáról, a tartózkodás indítékáról. Kiváló forrás a cselédség, az aratómunkások, s az iparosok kutatásához.

VeML VI. 103. A Veszprém Megyei Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal iratai 1858–1950. 32,27 ifm.

Lásd: BKMÖL VI. 106. Az iratanyag az Állami Földmérési és Térképészeti Hivataltól került a VeML őrizetébe. Elsősorban az 1920-as években lezajlott kataszteri felmérés során keletkezett

iratscsoport: térképek, határleírási jegyzőkönyvek, birtokkönyvek, házjegyzékek, bel- és külterületi földrészleti jegyzőkönyvek, dűlőjegyzékek – gyakran német dűlőnevek feltüntetésével –, változási jegyzékek, felmérési vázlatok. Esetenként a községek anyagához csatolták az előző, 1850-es években lezajlott kataszteri felmérés településekre vonatkozó szöveges részeit. Az iratok nem csupán a volt történeti Veszprém megye településeit, hanem az 1947-ben Zala megyétől átszatolt községek iratait is tartalmazzák. A települések birtokállományára vonatkozó kiváló forrást településenként csoportosítva helyezték el. A felmérésekhez tartozó térképeket alakjuk miatt kiemelték és a térképgyűjteményben – XV. 11. b. –, a kataszteri térképek állagában helyezték el. A térképek darabszintű jegyzék, az iratok raktári jegyzék alapján kutathatók.

VeML VI. 401. A Veszprémi Államépítészeti Hivatal iratai 1917–1950. 8,86 ifm.

Az államépítészeti hivatalok felállítását az 1877. évi XXIV. tc. rendelte el azzal, hogy egyúttal megszüntette a megyei mérnöki állásokat. Az ÁÉH-k a Minisztertanács 143/1950. (V. 18.) sz. rendeletével szűntek meg. A Veszprémi ÁÉH feladatát is az Útfenntartó NV, az Útépítő Beruházó NV, az Útígépjavító és kölcsönző NV, valamint az MTVB Építési és Közlekedési Osztálya vette át. Az ÁÉH feladata a megye területén folyó közlekedés-építési és építőipari tevékenység szakigazgatása volt, vagyis a közutak és műtárgyak építése, fenntartása, kezelése és a középítések szervezése és műszaki felügyelete. Az ÁÉH-k a Közlekedés- és Közmunkaiügyi Minisztérium kerületi felügyelőinek voltak alárendelve, ugyanakkor a megye kötelekébe is tartoztak. Az ÁÉH főnöke alárendelt szolgálati viszonyban állt a főispánnal és az alispánnal, tagja volt a törvényhatósági közigazgatási bizottságnak. Az ÁÉH vezetője a hivatalfőnök – főmérnök –, alárendeltje a műszaki személyzet – beosztott mérnökök – és az irodai személyzet, valamint az állami útmesterek és a törvényhatósági útbiztosok. Az útmesterek és útbiztosok alantaszai az állami és törvényhatósági útorok és napszámosok. A magasépítési és a ritkábban adódó egyéb mélyépítési (nem útépítési) munkákat az ÁÉH központilag felügyelte. Az ÁÉH tevékenységében a II. világháború alatt a katonai ügyek, a háború után a kárfelmérési és helyreállítási munkálatok kaptak nagyobb hangsúlyt.

A Veszprémi Államépítészeti Hivatal (továbbiakban: ÁÉH) 1917 és 1950 között levéltárba került iktatott iratait központilag, sorszámosan iktatták. Az iktatókönyveket pontosan vezették, a tárgymutatót azonban eléggé szűkszavúan. Az általános iratokat alapszám szerint rakták le. Külön kezelték a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium körrendeleteit (1921–1944) és a személyzeti anyagot, amelyek különféle névjegyzékeket: mérnökök, irodatisztek, útbiztosok, útorok személyére vonatkozó iratait és törzslapokat tartalmaznak (1933–1950). Ez utóbbi két tételhez betűsoros névmutató szolgál segédletként. A gazdasági iratok nagyon hiányosan maradtak fenn. Az ÁÉH ingatlan és ingó javait – útmesteri és útbiztosi – szakleltárak tartották nyilván, a pénzgazdálkodást gyűjtőnaplóban vezették, egyes rovatainak változásait pénztári naplókban rögzítették. (Az ÁÉH kettős függésének megfelelően állami és törvényhatósági pénzügyi alapokból gazdálkodott.) Az ÁÉH út- és műtárgyépítési és fenntartási tevékenységéből a következő iratfajták származtak: építési programok, a tervműveletek iratai – helyszínrajzok, hosszszelvények, keresztaszelvények, tömegszámítások –, a kivitelezés, egyes fázisainak dokumentációi – építési naplók, naplómellékletek –, hengerlési programok, útkorrekciók, vízelvezetési és hővédelmi munkák iratai. A magasépítési ügyek irataiban elsősorban középületek tervrajzai, építési iratai találhatók, például (kiemelve az érintett településeket): római katolikus elemi iskola és tanítólakás tervei Bakonygyepes, Bakonyjákó, Lókút, Románd, Tótvázsony, Veszprémvarsány; községháza és jegyzőlakás Bakonyszentlászlón, Herend, Vöröstó; tűzoltószertár Romádon, gyerekszanatórium Farkasgyepűn. Az iratanyag tárgyi alapon, középszinten rendezett, selejtezett anyag.

VeML VI. 501. Veszprém vármegye tanfelügyelőjének iratai (1877) 1884–1950. 15,02 ifm.

Lásd: BKMÖL VI. 502. Veszprém vármegye tanfelügyelőjének iratai csak töredékesen kerültek levéltárba. Az iktatott iratok sorozata 1934-ig elpusztult és csak az 1940-es évektől mondható teljesnek az iratsorozat. Az 1884–1934 közötti iratokról csupán a megmaradt iktatókönyvek tudósítanak. Az iratanyagban a helyi németek kutatásához érdekes forrástípus lehet az iparostanonc-iskolákról készült éves statisztikai jelentések, az egyházi iskolákról készített kimutatások, valamint a megyében működő óvodák kimutatása (1940). Többek között római katolikus óvoda működött Kislődön, Pápán, Városlődön, Zircen, Bakonybélben. A tárgyilag csoportosított iratok között található a megye iskoláiról vezetett két törzskönyv, amely az 1884–1887 közötti időszak több mint 300 megyei elemi iskolájának állapotát rögzíti. Az I. törzskönyv adataiban megtalálható az iskola alapításának éve, fenntartója, a tanító adatai, a tanulók száma, az iskola épületének és taneszközeinek pontos leírása. A II. törzskönyv az iskolák vagyoni állapotát és kiadásait rögzítette. A vármegyei tanfelügyelő irataiban témánk szempontjából további nyilvántartások találhatóak: a településenként csoportosított tanítói díjlevelek és javadalmak gyűjteménye, tanítói állások és javadalmak jegyzőkönyvei, óvodák és óvónők törzslapjai. Az iratanyag raktári jegyzék alapján kutatható.

Irodalom:

V. Fodor Zsuzsa: Adalékok Veszprém megye falusi elemi oktatásához a dualizmus és az ellenforradalmi korszak idejéből. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16. Veszprém, 1983. 245–270. p.

VII. A JOGSZOLGÁLTATÁS TERÜLETI SZERVEI

Lásd: BFL VII.

VeML VII. 1. A Veszprémi Törvényszék iratai (1730) 1788–1953. 51,77 ifm.

a) Polgári és büntetőperek (1870) 1920–1949. 10,43 ifm.

b) Úrbéri törvényszéki iratok 1854–1900. 11,07 ifm.

c) Cégbírósági iratok 1876–1953. 17,2 ifm.

d) Telekkönyvi iratok (Balatonfüredi és Veszprémi járás) (1885) 1900–1913. 13,4 ifm.

e) Hitbizományi bírósági iratok 1872–1949. 1,7 ifm.

(A gr. Esterházy-család Pápa–Ugod–Devecseri Hitbizományi Uradalmára von. iratok)

f) Kisajátítási iratok 1872–1945 (1950). 1,32 ifm.

g) Tagosítási és úrbérrendezési iratok (1730) 1788–1953. 6,26 ifm.

A királyi minisztérium az 1871. évi XXXII. tc. 1–3.§-aiban Veszprém megyében két törvényszéket hozott létre, és ezek alá járásbírókat rendelt. A Veszprémi Törvényszékhez tartozott a Veszprémi, az Enyingi, a Zirci és a Balatonfüredi Járásbíró (noha ez utóbbi terület közigazgatásilag nagyrészt akkor Zala megyéhez tartozott); a Pápai Törvényszék alá került a Pápai és a Devecseri Járásbíró. A törvényszék hatáskörébe tartoztak a váltó- és kereskedelmi ügyek, a kártérítési keresetek, az úrbéri, tagosítási és arányosítási ügyek, a bányabírói hatáskörrel felruházott törvényszéki ügyek, a föld-tehermentesítések, a cím- (cég-) bejegyzések, a bírói letétek, a sajtóügyek. A törvényszék foglalkozott a csődeljárásra, a halászati kártalanításra vonatkozó perekkel. Hatáskörében tárgyalták a hitbizományi, a tisztviselők okozta károk miatt indított kereseteket és az állam ellen indított polgári pereket.

a) A polgári és büntetőperek iratai csak 1920-tól maradtak meg folyamatosan, de évenként ott is jelentős hiányokkal. Az 1870 és 1920 közötti időszakból csupán két doboz polgári peres – elsősorban adóssági és hagyatéki – irat, egyetlen büntetőügy és egy doboz cégügyek képviselik a kor törvénykezési gyakorlatát. A megmaradt 1920 előtti perekhez darabszintű segédlet készült. Az 1920 utáni polgári perek a korabeli segédletek, a följástromkönyvek és mutatóik alapján kutathatók.

b) Az Úrbéri Törvényszéki iratok állaga a jobbágyfelszabadítás végrehajtása és az úrbéri perek körüli eljárások során létrejött pertesteket és azok mellékleteit tartalmazza. A jobbágyfelszabadítás gyakorlati végrehajtását 1853 tavaszán szabályozó „úrbéri pátenz” létrehozta az úrbéri bíróságokat amelyekre fontos és összetett feladat hárult: meg kellett állapítani az egykori úrbéres birtok törvényes terjedelmét és helyét (birtokrendezések), a volt földesuraknak járó állami kárpótlás alapját és összegét (kármentesítés), fel kellett mérni, és el kellett különíteni egymástól az eddig közösen használt legelő és erdőterületet (elkülönítés), egy tagba kellett összevonni a helység határában szétszórtan fekvő birtokrészeket (tagosítások), és ha a felek nem tudtak egyezség útján megállapodni, akkor úrbéri perek útján rendezni a vitás kérdéseket.

A Veszprém Megyei Császári Királyi Úrbéri Törvényszék iratai között – amely 1856 és 1860 között működött – nemcsak az úrbéri pertestek, hanem részben az előző, részben az azt követő időszakban működő egyéb bírósági szervezetek irat- és dokumentumanyagai is szerepelnek. 1848 előtti iratokat az Úrbéri Törvényszék megkeresésére a szolgabíró emelt ki a megyei levéltár feudális kori gyűjteményéből, többek között: a 9 kérdőpontra adott válaszokat, a helység urbáriumát és úrbéri tabelláját, kontraktusokat vagy ezek hitelesített másolatait, adóösszeírásokat, a rendezési-elkülönítési perekről készült úriszéki jegyzőkönyveket. 1861 után pedig az alispáni bírósághoz benyújtott keresetlevelek és válaszok, s végül az 1872 utáni évekre is elhúzódó tagosítási és legelő elkülönítési perekkel kapcsolatos iratok is gyakorta előfordulnak a pertestekben. Az iratanyag 146 – Veszprém és Zala megyei – település anyagát tartalmazza. Az úrbéri törvényszéki iratok forrásfajtáira vonatkozó példaként a Veszprém melletti, többségében német lakosságú Márkó település anyagának mintáját közöljük. Márkó perirataiban megtalálhatók: az úrbéri birtokrendezés során keletkezett földesúri folyamodványok (1848, 1856), a helység felterjesztése (1858), tárgyalási jegyzőkönyv (1856), felperesi fellebbezés (1858), alperesi ellenészrevétel (1857), felperesi viszontválasz (1857); a tagosítás során létrejött perkivonat (1856-57), a helység felterjesztése (1856) és folyamodványa (1857). Márkó perdokumentumai és a mellékletek között megtalálható: a település urbárium (1769), földkönyv (1840), a falu regnicolaris összeírása (1828), adóösszeírásai (1787, 1794, 1808-09, 1819, 1829-30), márkói jobbágyok birtokának földkönyve (1847), összehasonlító irományok (1847, 1857), foglalásrétek és írtások egyénenkénti kimutatása (1842), erdőbecsű (1856), mérnöki szabályozási tervek (1857, 1860). A birtokrendezési és kiosztási határterképek (1847, 1860) méretük miatt a térképgyűjteménybe kerültek. A források használatának szempontjából külön jelentősége van annak, hogy a mellékletek nem csak községi, de a háztartások szintjéig bontott adatokat tartalmaznak. Az úrbéri törvényszéki iratok értékes forrásai a magyarországi német települések helytörténeti- és családkutatóinak, valamint a parasztbirtok 1848 utáni történeti statisztikai vizsgálatával foglalkozó kutatóknak.

c) A cégbírósági iratok ugyancsak jelentős forrásértéket képviselnek. Az 1876. január 1-jén hatályba lépett kereskedelmi törvény (1875. évi XXXVII. tc.) értelmében a bejegyzési kötelezettség kiterjedt az egyéni és társas cégekre. A Veszprém Megyei Bíróságtól 1962-ben és 1973-ban átvett cégbírósági iratanyag viszontagságos utat tett meg, míg a levéltárba került. A megye határait jelentősen módosító 1946-os és 1949-es rendeletek következtében a jogutód Veszprém megyéhez kerültek a zalaegerszegi és nagykanizsai cégbíróságok iratai, a korábban Zala megyéhez tartozott Tapolcai, Sümegi és Keszthelyi járások területén működött cégek vonatkozásában. A volt Balatonfüredi járás fellebbviteli bírósága korábban is a Veszprémi Törvényszék volt, így ezen járás cégiratai eredetileg is a Veszprémi Törvényszék iratai között őrizték. Ugyanakkor a volt Veszprém vármegyétől nagy részben elcsatolt Enyingi járás cégiratait a jogutód Fejér Megyei Bíróság kapta meg. Az iratanyag többszöri szállítása annak keveredésével és részbeni pusztulásával járt együtt. Eltűnt a veszprémi egyéni cégjegyzék harmadik kötete, nem kerültek levéltárba az okmánytári iratok nyilvántartókönyvei, s egy sor egyéni és társas cég egész iratanyaga. A cégbíróságok iratai a hiányok ellenére is jelentős történeti forrásértéket képviselnek. Különösen jelentősek a Pápai járás területén működött kereskedelmi, szövetkezeti cégek, takarékpénztárak – különösen a Pápai Hitelbank Rt. – iratai. A régi Veszprém vármegye területén

itt működtek a modern gyáripár első üzemei, mint például a volt Perutz pápai Pamutfonógyár Rt., a pápai Mechanikai Fonó- és Szövőgyár (Mika), a Kossuch János Betéti Társaság (az Ajkai Üveggyár), Wittmann Ignác Borsosgyőri Téglagyára stb. Mindezen cégek és az egész megye 1945 előtti ipartörténetére nézve pótolhatatlan történeti értéket képviselnek a cégbíróági iratok. A rendezés során készült új mutatókönyvek és a régi segédletek alapján az iratanyag tökéletesen kutatható. Minden cég két helyre van mutatózva: a cégszerű elnevezéshez és a telephelyhez. A cégjegyzékbe be nem vezetett iratok az új egyéni mutatók „W” betűje alatt szerepelnek.

d) A telekkönyvi iratok vezetése (az 1868. évi LIV. tc. 19. §-a szerint) a törvényszékek hatáskörébe tartoztak, s a kezelést a telekkönyvi hivatal végezte. E jogszabályi rendelkezések jelentettek kiindulópontot az 1855-ben keletkezett a magyar igazságszolgáltatásra épülő telekkönyvezésnek. Így alakult ki a telekkönyv és lett az ingatlanok tulajdonjogának és az ehhez kapcsolódó egyes jogoknak (például jelzálog, haszonélvezet stb.) az adminisztrálására szolgáló dokumentum. Az 1871. évi XXXI. tc. alapján csak a Veszprémi és Pápai Törvényszéknél volt telekkönyvi hivatal, később a járásbíróóságok is kaptak telekkönyvi hatósági jogokat. A Veszprémi Törvényszékhez tartozott a Balatonfüredi és Veszprémi járás telekkönyvi ügyeinek intézése 1900 és 1913 között. Az ide tartozó 37 település közül jelentős német anyanyelvű népesség lakott Csicsón, Kis- és Nagyhidegkúton, Németbarnagon, Örvényesen, Szentjakabfán, Veszprémben, Vöröstón és Zánkán, de más településeken is szereztek birtokrészeket német gazdák. Az 1900–1913 közötti időszakból a telekkönyvi alapíratok (például adás-vételi szerződések, hagyatéki határozatok, jelzálog kivetések) maradtak meg, amelyeket településenként és azon belül évenként rendeztek. A 111 doboz irathoz csupán a korabeli irattári sorkönyvek maradtak meg. Az iratokat településenként átnézve ajánlott kutatni.

e) Hitbizományi bírósági iratok a gr. Esterházy család Pápa–Ugod–Devecseri Hitbizományi Uradalmára vonatkozóan maradtak meg az 1872–1949 közötti évekből. Hitbizomány alapítása királyi privilégiumlevél alapján, csak szerzeményi birtokra, a fennálló öröklési jog alóli kivételként jöhetett létre a család „fényének” biztosítása érdekében. A tulajdonos a birtokot nem idegeníthette el, legfeljebb az értékének egyharmadáig terhelhette meg, a hitbizományi bíróság hozzájárulásával. A hitbizományokat szabályozó 1868. évi LIV. tc. 21. és 53. §-a a Veszprémi Törvényszéken Hitbizományi Bíróságot hozott létre, amely a vármegyében lévő hitbizományi birtokok ügyeit intézte. Az Esterházy család grófi ága 1872-ben alapított hitbizományt a Pápa–Ugod–Devecseri Uradalomra. Az uradalomhoz ebben az időben a következő települések, ill. településrészek tartoztak: Adásztevel, Bakonybél, Bakonykoppány, Bakonyszentiván, Béb, Borsosgyőr, Csót, Doba, Fenyőfő, Homokbödöge, Iharkút, Kisganna, Kup, Mihályháza, Nagyanna, Nagygyimót, Pápa és Pálháza jelentős német anyanyelvű lakossággal. A Hitbizományi Bíróság irataiban a hitbizomány leltárai, gazdálkodására vonatkozó dokumentumai: főkönyv, pénztárnapló, folyószámlák, lakbérkönyvek; az uradalom birtokrészeinek birtokívei, térképei, haszonbérbe-adási jegyzőkönyvek, káresetek leírásai, a hitbizományhoz tartozó ingatlanok eladásával összefüggő jogviták iratai találhatóak. Az irategyüttes darabszintű raktári jegyzék segítségével kutatható.

f) A Veszprémi Törvényszék kisajátítási iratai az 1872–1945 közötti időszakból kerültek levéltárba. A kisajátítások ipari és hadi célokra, közutak és vasutak építésére szolgáltak. A magyarországi németek történetének kutatása szempontjából figyelmet érdemel a Bakonyi Bauxit Rt. részére iparvasút kiépítéséhez szükséges, Kolontár és Devecser községek határában fekvő területrészek kisajátítása (1943), a 82. sz. állami közút Csesznek–Bakonyszentkirály községeken átvezető szakaszának ingatlan kisajátítása (1940), Várpalota határában „Ludovika-tábor” létesítéséhez szükséges területek (1944), és Balatoncsicsó községben levente sporttelep céljára ingatlanok kisajátítása (1944). Az iratokhoz darabszintű segédlet készült.

g) A tagosítási és úrbérrendezési iratok állagába a 20. században peres úton rendezett tagosítási iratok kerültek. A Veszprém megyei németiséget érintő települések: Bakonygyirót (1936), Bakonyszentlászló (1938–1943), Bakonyszombathely (1925–1938), Borzavár (1928–1930),

Tótvázsony (1921–1939), Veszprém (1916). Az iratanyag kutatásához alapszintű jegyzék áll rendelkezésre.

VeML VII. 2. A Balatonfüredi Járásbíróság iratai 1869–1944. 60,9 ifm.

a) Polgári és büntetőpererek 1898–1944. 12,25 ifm.

b) Telekkönyvi iratok 1869–1944. 48,53 ifm.

aa) Telekkönyvi alapiratok (1869) 1914–1944. 25,45 ifm.

bb) Telekjegyzőkönyvek 19–20. sz. 15,8 ifm.

cc) Betéttervek és betétfogalmazványok 20. sz. 6,48 ifm.

dd) Telekkönyvi és kataszteri segédletek 19–20. sz. 0,8 ifm.

Az 1871-ben létrehozott Balatonfüredi Járásbírósághoz érdekes, korabeli megoldásként a Balatonfüredi járásból 8 község (közülük jelentős német lakosságú: Németbarnag, Vöröstó), míg Zala megye Tapolcai járásának keleti részéből 24 község tartozott. A bíróság székhelye Balatonfüred volt. E kettőséget 1950-ben szüntették meg, amikor a Balatonfüredi járást Zala vármegyétől közigazgatásilag is Veszprém megyéhez csatolták, majd megszüntették, és az ottani járásbíróság területe teljes egészében a Veszprémi Járásbíróságot gyarapította.

a) Polgári és büntetőpererek iratai 1898-tól maradtak meg folyamatosan 1914-ig. A sorozatban büntetőpererek, polgári (sommás) pererek, hagyatéki (örökösödési) ügyek és polgári vegyes ügyek találhatóak. 1915-től 1944-ig a büntető-, polgári peres és peren kívüli ügyek egy sorozatban, a kihirdetett végrendeletek külön sorozatban kutathatók. Az 1914 előtti pererekhez darabszintű segédlet készült. Az 1915 utáni polgári peres esetében a korabeli segédletek: a följajstromok és névmutatók könnyítik meg a kutatást.

b) A telekkönyvi iratok vezetése a törvényszék hatáskörébe tartozott. Az igazságügy-miniszter azonban felhatalmazást kapott arra, hogy a törvényszéki székhelytől messzebb eső vagy nagyobb ügyforgalommal tevékenykedő járásbíróságokat is telekkönyvi hatósági joggal ruházhassa fel. A Balatonfüredi Járásbíróság 1914-től kapott jogosultságot a telekkönyvi nyilvántartások vezetésére. Hatáskörébe a következő községek tartoztak: Balatonakali, Alsődörgicse, Alsóörs, Aszófő, Balatonarács, Balatoncsicsó (többségében német lakossággal), Balatonfüred, Balatonkövesd, Balatonszőlős, Balatonudvari, Csopak, Felsődörgicse, Felsőörs, Kisdörgicse, Kis- és Nagyhidegkút (német nemzetiségi falvak), Lovas, Magyarbarnag, Mencshely, Nagyhidegkút, Pécsely, Németbarnag (német lakosság), Óbudavár, Örvényes (jelentős német lakosság), Paloznak, Szentantalfa, Szentjakabfa (német lakosság), Tagyon, Tihany, Vászoly, Vöröstó (német lakosság), Zánka. A telekkönyvi alapiratok községenként, azon belül évenként csoportosítva kutathatók. Az alapiratokban található szerződések, hagyatéki határozatok, jelzálog kivetések, az 1920-as évek földreformjának végrehajtására vonatkozó iratok kiváló hely-, birtoklás- és családtörténeti források. A telekjegyzőkönyvek és telekkönyvi betétek, amelyek „A” (birtoklap), „B” (tulajdoni lap) és „C” (teherlap) lapokra tagozódnak, ugyancsak községenként rendezettek és kutathatók. A telekkönyvi iratokhoz a korabeli segédletek: telekkönyvi birtokosok betűsoros mutatója, birtokrész-lajstrom, kataszteri és telekkönyvi összehasonlító jegyzékek, régi és új helyrajzi-számok azonosítási jegyzéke áll rendelkezésre. A járásbíróságok mint telekkönyvi hatóságok 1971-ben megszűntek, feladatukat a körzeti földhivatalok vették át. A megszűnt betéteket, telekjegyzőkönyveket és a telekkönyvi alapiratokat a körzeti földhivatalok átadták a VeML-nak.

VeML VII. 3. A Devecseri Járásbíróság iratai 1875–1944. 30,55 ifm.

b) Telekkönyvi iratok 1875–1944. 28,55 ifm.

aa) Telekkönyvi alapiratok 1875–1944. 5,12 ifm.

bb) Telekjegyzőkönyvek 19–20. sz. 21,85 ifm.

cc) Telekkönyvi és kataszteri segédletek 19–20. sz. 1,58 ifm.

A Devecseri Járásbíróságot ugyancsak az 1871. évi törvény hozta létre és a Pápai Törvényszék alá rendelte. Székhelye az alapításkor Devecser volt. A székhelyközségen kívül 46 község tartozott e járásbíróság illetékessége alá, Kamondtól Kislődig, Dabronytól Halimbáig. A Pápai Törvényszék megszűnése után a Devecseri Járásbíróságnak Pápával való igazságügyi kapcsolata megszűnt és a Veszprémi Törvényszék irányában alakult ki, illetékességi területe lényegében érintetlen maradt, jelentős ide- és elcsatolások nem történtek. A telekkönyvi nyilvántartást 1875-től vezette a Devecseri Járásbíróság. Az illetékességi területéhez tartozó települések közül 10%-ot meghaladó német lakosság élt Ajkarendeken, Tósokberénden, Kislődön, Kolontáron, Németpolányban, Bakonypölöskén és Tósokon.

A telekkönyvi alapiratok irattári sorkönyve 1875-től 1944-ig, az iratok 1921-től kerültek levéltárba. A telekjegyzőkönyvek községenként rendezett teljes sorozata kiváló birtoklástörténeti forrás.

VeML VII. 4. Az Enyingi Járásbíróság iratai 1881–1946. 16,3 ifm.

- a) Polgári és büntetőperek 1881–1944. 5,27 ifm.*
- b) Telekkönyvi iratok 1851–1944. 10,91 ifm.*
- aa) Telekkönyvi alapiratok (1851) 1896–1944. 7,38 ifm.*
- bb) Telekjegyzőkönyvek 19–20. sz. 3 ifm.*
- cc) Betéttervek és betétfogalmazványok 20. sz. 0,36 ifm.*
- dd) Telekkönyvi és kataszteri segédletek 19–20. sz. 0,17 ifm.*

Az Enyingi Járásbírósághoz 1871. évi megalakításakor 15 község tartozott. A székhely Enying volt, de a járáshoz tartozott még Siófok is. 1950-ben szüntették meg az Enyingi járást és ezzel a járásbíróságot is. Balatonbozsok, Dég, Enying, Lajoskomárom, Lepsény, Mezőkomárom, Mezőszentgyörgy, Mezőszilas Fejér megyéhez; Balatonszabadi, Siófok és Siómaros Somogy megyéhez került, míg Balatonfőkajár, Kenese, Csajág és Küngös a Veszprémi Járásbíróság illetékességi területét növelte.

a) Polgári és büntetőperek 1921-től maradtak meg folyamatosan 1944-ig. A sorozatban polgári peres, peren kívüli és rehabilitációs ügyek találhatók, különösen értékes a kihirdetett végrendeletek (1881–1944) sorozata. Az 1915 utáni polgári perek kutatását a korabeli segédletek: a följástromok és névmutatók segítik.

b) A telekkönyvi iratok 1896-tól csak töredékesen maradtak meg és kerültek levéltárba.

VeML VII. 5. A Pápai Törvényszék (1875-től Járásbíróság) iratai 1869–1946. 68,59 ifm.

- a) Polgári és büntetőperek 1918–1942. 5,4 ifm.*
- b) Telekkönyvi iratok 1861–1946. 62,83 ifm.*
- aa) Telekkönyvi alapiratok (1861) 1869–1944. 31,83 ifm.*
- bb) Telekjegyzőkönyvek 19–20. sz. 23,27 ifm.*
- cc) Betéttervek és betétfogalmazványok 20. sz. 8 ifm.*

A Pápai Törvényszék 1871-ben jött létre (36 jelentős községgel), ilyen minőségben azonban nem sokáig működött, mert már 1875-ben egész területével a Veszprémi Törvényszékhez csatolták s ezt követően önálló járásbíróságként működött. 1871 és 1875 között felettes bírósága volt a Pápai és a Devecsei Járásbíróságnak, viszont 1940 után rövid ideig a Győri Törvényszéknek volt alárendelve, majd a Veszprém Megyei Bíróság illetékességi területéhez visszakerült, megnövekedett területtel. Az egykori törvényszékből így alakult ki a Pápai Járásbíróság területe és illetékessége.

a) Polgári és büntetőperek 1918-tól 1929-ig maradtak meg folyamatosan 1944-ig; kutatását betűsoros névmutató segíti.

b) A telekkönyvi iratok 1869-től kerültek levéltárba. Az illetékességi területéhez tartozó települések közül 10%-ot meghaladó német lakosság élt Bakonyjákón, Bakonykoppányban, Bakonyszentivánon, Bében, Farkasgyepűn, Kis- és Nagygannán, Nagytevelen, Németbányán, Szücsön. A telekkönyvi alapiratok és a telekjegyzőkönyvek községenként rendezett teljes sorozata 1869-től 1946-ig került levéltárba.

VeML VII. 6. A Veszprémi Járásbíróság iratai 1860–1945. 55,84 ifm.

c) Telekkönyvi iratok 1860–1945. 55,02 ifm.

Az alaptörvény alapján létrehozott Veszprémi Járásbíróság területe többször változott. 1871-ben a székhelyen, Veszprémen kívül 26 település tartozott illetékességi körébe. 1872-ben járásbírósági illetékessége alá sorolták Úrkút, Városlőd, Németbánya, Csehbánya és Farkasgyepű községeket, valamennyiben jelentős német lakossággal. Közülük Farkasgyepű és Németbánya 1876-ban a Pápai Járásbírósághoz került. 1945-ben a Veszprémi Járásbírósághoz került Zala megyéből előbb a Balatonfüredi járás, majd 1950-től az Enyingi járás egy része.

A telekkönyvi iratok csak 1920-tól kerültek levéltárba. A korábbi iratok a rossz tárolás miatt elpusztultak. Az illetékességébe tartozó területen 10%-ot meghaladó német lakosság élt a következő településeken: Bánd, Csehbánya, Herend, Márkó, Nagyvázsöny, Gyulafirátót, Sóly, Úrkút, Veszprémfajsz, Városlőd.

VeML VII. 7. A Zirci Járásbíróság iratai 1860–1946. 57,41 ifm.

d) Telekkönyvi iratok 1860–1946. 51,36 ifm.

aa) Telekkönyvi alapiratok 1868–1944. 34,94 ifm.

bb) Telekjegyzőkönyvek 19–20. sz. 14,7 ifm.

cc) Betétktervek és betétfogalmazványok 20. sz. 0,72 ifm.

dd) Telekkönyvi és kataszteri segédletek 1860–1894. 1 ifm.

A Zirci Járásbíróság hatásköre alá tartozott Zirc székhelyen kívül 27 bakonyi település, a községekhez tartozó pusztákkal. Bakonyszombathelytől Lókútig, Bakonybélből Bakonycsernyéig terjedt ez a bakonyi terület. A 29 799/1899. IM sz. rendelet alapján a Györszentmártoni Járásbíróság illetékességi területéből ide csatolták Bánk, Gic, Lázi, Péterd, Gyirót, Sikátor, Teleki, Románd és Varsány községeket. Majd 1950-ben a járásbíróság illetékességi területéből Aka, Ácsteszer, Bakonybánk, Bakonyszombathely, Bársonyos, Csatka, Hánta, Kerékteleki, Réde és Súr községek Komárom megyéhez kerültek.

A telekkönyvi iratok 1868-tól kerültek levéltárba és a telekkönyvi eljárás szinte minden irattípusa megmaradt. Az illetékességi területéhez tartozó területen 10%-ot meghaladó német lakosság élt a következő településeken: Ácsteszer, Bakonybél, Bakonygyirót, Bakonynána, Bakonyoszlop, Bakonypéterd, Bakonyszentlászló, Bakonyszombathely, Borzavár, Lókút, Nagyesztergár, Olaszfalu, Réde, Románd, Veszprémvarsány, Zirc. A kutatást a korabeli segédletek segítik.

VeML VII. 8. A Sümegi Járásbíróság iratai 1890–1944. 10,45 ifm.

A Sümegi Járásbíróságot ugyancsak az 1871. évi törvény hozta létre akként, hogy a Zalaegerszegi Törvényszék alá rendelte. Ide tartozott a székhelyen, Sümegen kívül 60 kisebb-nagyobb település Csáfordtól Szöcig, Hosztóttól Bazsiig. Érdekes, hogy e járás illetékessége alá tartozott egy másik, későbbi járási székhely, Zalaszentgrót is. Az 1950. évi 46. sz. tvr. a Sümegi járást ezzel a járásbíróságot is Zala megyéből Veszprém megyébe helyezte, ezzel a Sümegi Járásbíróság fellebbviteli bírósága a Veszprém Megyei Bíróság lett. Illetékességi területe nem változott.

VeML VII. 9. A Tapolcai Járásbíróság iratai 1881–1954. 1,51 ifm.

A Tapolcai Járásbíróságot a már többször említett alapozó tc. alapján eredetileg a Zalaegerszegi Törvényszék egyik járásbíróságaként szervezték meg. Illetékességi köréhez Tapolca székhelyen kívül 57 település tartozott Lesencefalutól Monoszlóiig, Taliándörögdtől Badacsonytomajig. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 4330/1945. sz. rendeletével Csicsó, Óbudavár, Szentantalfa, Szentjakabfa, Tagyon és Zánka községeket is e járásba osztotta be, majd 1950-ben az egész Tapolcai Járást Zala megyétől Veszprém megyéhez csatolta.

VeML VII. 156. A Veszprémi I. Sz. Közjegyzői Állás iratai 1876–1949. 11,15 ifm.

Lásd: BFL VII. 152. Az igazságügy-miniszter 1874. december 18-án kiadott 4164. sz. rendelete az akkori Veszprém megye területére összesen három közjegyzőt nevezett ki, kettő a Veszprémi Törvényszék területén működött, valamennyi járás közjegyzői feladatainak elvégzésére. Egy közjegyző a Pápai Törvényszék területére jutott. A Veszprém megyei közjegyzők a szombathelyi kamarához tartoztak, amely felügyelt, vitás kérdésekben döntött, s a közjegyzők fegyelmi hatósága is volt.

A közjegyzői fondok esetében alapvetően két irattípust lehet megkülönböztetni az okiratokat (végrendeletek, szerződések, jegyzőkönyvek stb.), ill. a hagyatéki tárgyalások során keletkezett iratokat (hagyatéki ügyek). A hagyatéki és az ezt követő örökösödési eljárás során keletkezett iratok érdemelnek különös figyelmet. Közvégrendeleteket 1886 után csak közjegyzőnél lehetett tenni, ezt megelőzően a járásbíróságoknál is lehetett. A kutatás számára különösen érdekes lehet a házastársak közös végrendelkezése, ahol, ha tételesen felsorolják a felek vagyont, akkor képet kaphatunk a női és férfi vagyon természetéről egy házasságon belül. Visszavonás esetén külön szabályozás érvényes erre az esetre. A közjegyzőknél készült, vagy ott letett végrendeletek tartalmazzák ingó és ingatlan leltárakat. Hátrányuk azonban, hogy nagyobb általánosságban rendelkeznek a vagyon fölött, mint a házassági szerződések. Az iratok kutatását ügykönyvek és betűsoros mutatók segítik.

VIII. INTÉZETEK ÉS INTÉZMÉNYEK

Lásd: BFL VIII.

VeML VIII. 51. A Szent Benedek Rend Pápai Szent Mór Gimnáziumának iratai 1790, 1870–1948. 2,27 ifm.

Az intézet alapját gróf Csáky László vetette meg, aki 1686-ban a pálosok számára székházat és iskolát létesített. E gimnázium 1721-ben négy, 1761-ben hat osztállyal működött. Amikor II. József feloszlatta a pálos rendet, a gimnázium a város tulajdonába került, majd az 1806/07. iskolai évtől a bencések intézete lett. Tanítványaik között olyan kiemelkedő személyiségeket találunk, mint Deák Ferenc, a „haza bölcse” (1812/13), gróf Esterházy Móric miniszterelnök, Horváth János, Szabó Imre, Hanauer Árpád püspökök, Villax Ferdinánd zirci cisztercita apát, Maár Bonifác, Concha Győző, Lukcsics József, Pethő Sándor, Rada István, Tauber Sándor tudósok és írók. Pápa és a környék legjelentősebb katolikus iskolájába írták gyermekeiket a pápai német iparosok és a város meghatározó német családjai. Tudós tanáraik közül csak néhányat emelünk ki: Füssy Tamás, Sörös Pongrác történetírók, Bánovich Szulpic a „Szulpic-egylet” alapítója, Vaszary Kolos Magyarország későbbi bíboros hercegprímása. A pápai volt bencés gimnázium az államosítások után 1948-tól Pápai Állami Gimnázium, 1950-től Türr István Gimnázium néven működött tovább.

Az iratanyag elsősorban az iskola anyakönyvi naplóit őrzi 1870-től 1948-ig hiánytalanul. Ezenkívül levéltárba kerültek az érettségi anyakönyvek (1915–1948), az érettségi- javító-, magán- és különbözeti vizsgák jegyzőkönyvei (1938–1948), a tanulók személyi okmányai (anyakönyvi

kivonatok, bizonyítványok), a tantestületi jegyzőkönyvek (1943–1948), az iskola tanmenetei (1939–1943), statisztikai kimutatások (1947–48) és az iktatott iratok töredékes része (1942–1948). A tárgyilag csoportosított iratok között őrzik a volt pálos gimnázium épületének 1790-ben történt átadásakor felvett jegyzőkönyv és az iskolában működő alapítványok iratai (1870–1944). Az iskola iratai a Pápai Levéltárban kutathatók.

Irodalom:

Bakonyvári Ildefonz: A pápai kath. gymnasium története a pálosok idejében. Pápa, 1896. (Reprint: 1998.)

VeML VIII. 52. A Kegyes Tanítórend Veszprémi Gimnáziumának iratai 1850–1948. 3,48 ifm.

A gimnázium iratainak nagyobb része (3 ifm.) az 1850–1948-ig hiánytalanul megőrzött osztályanyakönyveket (főnévkönyveket), osztály- és osztályozónaplókat (1945–1948), valamint az érettségi vizsgák anyakönyveit tartalmazza. Ezenkívül a levéltárba kerültek a tantestületi és iskolalátogatási, szakfelügyeleti jegyzőkönyvek (1944–1948); érettségi, különbözeti, osztályozó (magan) és javítóvizsgák jegyzőkönyvei, statisztikai jelentések és az 1944–1948 közötti időszak iktatott iratai a korabeli segédletekkel együtt. Az iskola 18. századi működésének iratai a budapesti Piarista Levéltárban találhatóak.

VeML VIII. 53. Az Angolkisasszonyok Veszprémi Leánygimnáziumának iratai 1947–1949. 0,12 ifm.

Az Angolkisasszonyok Veszprémi Leánynevelő Intézetét Ranolder János veszprémi római katolikus püspök (1806–1875) alapította 1860. október 3-án. A 18. században a rend több európai országban elterjedt, elsősorban Németországban, Ausztriában és Angliában. Magyarországon az Angolkisasszonyok négy zárdája működött: Budapesten, Veszprémben, Eperjesen és Egerben. A magyarországi zárdák az ausztriai Sankt Pölten-i főnöknő irányítása alá tartoztak. A nevelőintézethez kezdetben négyosztályos elemi iskola tartozott. Külső (veszprémi) és belső (az intézethez tartozó internátusban lakó) tanulók jártak az elemi iskolába. Az intézet nyilvános volt, elsősorban a polgári középosztály gyermekei kaptak felvételt.

Az intézet 1891-ben polgári iskolával (VIII. 112.), 1894-ben elemi tanítóképzővel bővült, mindkettőnek alapítója Hornig Károly megyéspüspök volt. A tanítóképző gyakorló iskolájaként 1915-ig előbb négy, majd öt, végül hatosztályos elemi iskola szolgált. Az 1915/16-os tanévtől egy hatosztályos osztatlan elemi gyakorlóiskolát szerveztek, mellette továbbra is megmaradt a hat, később négyosztályú elemi népiskola. A hatosztályú osztatlan gyakorlóiskolát az 1933/34-es tanévtől kéttagozatúvá szervezték előbb I–II, III–IV, majd 1938/39-től I–III, IV–VI elosztásban. 1940/41 bevezették a VII. osztályt, majd 1941/42-től a VII–VIII. osztályt. (VIII. 226.) Az 1918/19-es tanévtől négyosztályú női felsőkereskedelmi iskola kezdte meg működését. (lásd VIII. 62.) Az 1938/39-es tanévtől a tanítóképző intézetet leánylíceum és tanítóképzővé szervezték át. A líceum négy osztályának elvégzése után érettségit tehettek a tanulók, majd különböző iskolatípusokban tanulhattak tovább (polgári iskolai tanítóképző, főiskolák). A tanítóképzősök a IV. osztály elvégzése után nem érettségiztek, hanem az V. tanítóképzői osztály elvégzésével tanítóképesítőket tettek. (VIII. 74.)

Az Angolkisasszonyok Intézete az 1947/48-as tanévben leánygimnáziumot nyitott: a humán-klasszikus tantervű V. osztályt. Iskoláit 1948 júniusában államosították. Jogutódintézményei lettek: az Állami Leánylíceum és Tanítóképző, az Állami Általános Iskola, az Állami Leánygimnázium, s az Állami Kereskedelmi Leányiskola.

Az iskola működésére, életére, oktatási-nevelési színvonalára vonatkozó legjelentősebb forrásanyagok a tantestületi jegyzőkönyvek, benne a szakmai módszerekről, nevelési szemléletről tudósító osztályozó értekezletek, a tanítóképesítő, ill. érettségi vizsgák iratai között a záró értekezleti jegyzőkönyvek, amelyekben az érettségi elnök részletesen értékeli a tanulók tudását, a

tanárok munkáját az iskola színvonalát, tükrözve a kor uralkodó nevelési-ideológiai-politikai nézeteit. A töredékesen megmaradt egydoboznyi levéltári anyagban az iskola tantestületi, iskolalátogatási és szakfelügyeleti jegyzőkönyvei; a felvételi-, magán-, különbözeti- és javítóvizsgák jegyzőkönyvei; a hitoktatásra vonatkozó iratok, a Szülői Munkaközösség dokumentumai találhatóak. Hiányosan maradtak meg az általános, iktatott iratok, statisztikai jelentések, a gazdálkodásra vonatkozó iratok, a leltári bevételi naplók és az iskola eszközkészletére vonatkozó szakleltárak.

VeML VIII. 55. A Sümegi Állami Reáliskola és Gimnázium iratai 1884–1947. 0,87 ifm.

Az iskola tanulóira vonatkozó dokumentumok közül az osztályanyakönyvek (1930–1945) és az érettségi vizsgák törzskönyvei (1932–1947) kerültek levéltárba. Az iskola működésével kapcsolatos dokumentumok közül megmaradtak a tantestületi, iskolalátogatási és szakfelügyeleti jegyzőkönyvek (1919–1945); az érettségi- felvételi-, osztály- és javítóvizsgák jegyzőkönyvei (1941–1944), az igazgatói elnöki (bizalmas) iratok (1904–1939), hiányosan az általános, iktatott iratok, a személyi ügyekre vonatkozó dokumentumok (1886–1941), statisztikai jelentések és költségvetési iratok (1942–1944). Mintavételszerűen ad bepillantást a tanítás tartalmába az iskolai tantárgyfelosztás (1920–21), a tantervi útmutató (1913) és a tanításról készült zárójelentés (1920). Az iskola társadalmi szerepére, támogatottságára szolgálnak értékes adatokkal az Állami Tisztségviselők Egyesülete és az Országos Középiszkolai Tanáregyesület Sümegen működő helyi szervezetének iratai (1902–1905); az iskolabizottsági iratok, amelyben foglalkoztak az iskolafejlesztéstől a Darnay-gyűjtemény gyarapításáig számos iskolán túlnyúló ügygel. Maradtak feljegyzések az iskolai kirándulásokról (1906–1914) és tanulmányutakról, iskolai rendezvényekről (1897–1908), adományozásokról és gyűjtési akciókról (1910–1918). A kutatást áttekintő raktári jegyzék segíti.

VeML VIII. 61. A Veszprémi Állami Kerkápoly Károly Kereskedelmi Fiú-Középiszkola iratai 1895–1945. 0,07 ifm.

A veszprémi kereskedelmi fiúiskola anyagából csak töredékesen kerültek levéltárba iratok, így érettségi jegyzőkönyvek (1920, 1933/34, 1943), osztálykönyvek (1944/1945) és a megsemmisült iratok iktatókönyvei (1895–1913).

VeML VIII. 62. Az Angolkisasszonyok Veszprémi Római Katolikus Kereskedelmi Leányközépiszkolájának iratai 1918–1948. 1,35 ifm.

A kereskedelmi leányiskola iratai az iskolai osztálykönyveket (1918–1948) és az érettségi anyakönyveket (1923–1948) tartalmazza. A megmaradt iratokban megtalálhatók az iskola tantestületi, iskolalátogatási és szakfelügyeleti jegyzőkönyvei (1919–1948); az érettségi- felvételi-, magán-, különbözeti- és javítóvizsgák jegyzőkönyvei (1921–1947); az általános, iktatott (1918–1948) és bizalmas iratok (1939–1947), statisztikai jelentések (1922–1944) és a gazdálkodásra vonatkozó iratok (1946, 1948). A kutatást a korabeli iktatókönyvek és a rendezés során készült raktári jegyzék segíti.

VeML VIII. 71. A Pápai Állami Tanítóképző Intézet iratai 1896–1959. 7,12 ifm.

A Pápai Tanítóképző dokumentumaiból levéltárba kerültek az intézmény iktatott iratai (1902–1959), a tanári testület értekezleti jegyzőkönyvei (1949–1958), s az oktató-nevelő munkával kapcsolatos iratok: munkatervek, tantárgyfelosztás, tanmenetek, órarendek (1908–1959). Az intézet tanulóira vonatkozóan nyújtanak információkat az anyakönyvek, osztálykönyvek (1896–1959), a tanítóképesítő- vizsgák anyakönyvei (1900–1959), és a képesítővizsgálatok

jegyzőkönyvei (1905–1957). A személyi iratok között kutatható a tanítóképzőben tanító tanárok minősítési lapjai és az alkalmazottakról készült kimutatások (1945–1950), valamint a tanulók személyi okmányai: iskolai, illetőségi és vagyoni bizonyítványok. A hiányosan megmaradt költségvetési iratok között található az intézet költségvetése (1901–1902), pénztárkönyv (1940–1944), árajánlatok, szerződések (1908–1957). A vegyes iratok között található a tanítóintézet historia domusa (1906–1937), a tanítóképző intézet hősi halált halt tanítványainak emlékkönyve (1914–1918), a tanítóképzőben végzett növendékek névsora időrendi és betűsoros mutatóval (1900–1948), tanári és ifjúsági hirdetőkönyvek (1946–1947), a szakfelügyelői látogatásokra vonatkozó iratok (1936–1939) és az intézet gyakorló iskolájára vonatkozó dokumentumok (1949–50). 2006-an került levéltárba dr. Csoknyai Józsefnek, a tanítóképző volt igazgatójának visszaemlékezése „Késői rekviem” címmel, amelyhez a megíráshoz kapcsolódó levelezést és a dokumentumokat is mellékelte. Az iskola iratai a Pápai Levéltárban kutathatók.

VeML VIII. 73. Az Irgalmas Nővérek Pápai Tanítónőképző Intézetének iratai 1902–1949. 1,03 ifm.

Az intézet irataiból levéltárba kerültek a tanítóképesítő vizsgálati anyakönyvek (1906–1949) és a munkamesternői vizsgálati anyakönyvek (1929–1936). Az intézet tanulóira vonatkozóan nyújtanak információkat az anyakönyvi naplók teljes sorozata (1902–1949) és a magántanulók anyakönyvei (1902–1912). Az intézmény testületi iratai között kutathatók a tantestületi, iskolalátogatási és szakfelügyelői jegyzőkönyvek (1941–1949), a vizsgairatok: képesítővizsgák, tételjegyzékek (1906–1943) valamint statisztikai jelentések (1947–1949). Az intézet iratai a Pápai Levéltárban kutathatók.

VeML VIII. 74. Az Angolkisasszonyok Veszprémi Tanítónőképző Intézetének és Leánylíceumának iratai 1894–1948. 1,42 ifm.

A tantestület iratai között külön figyelmet érdemelnek a tantestületi – alakuló, módszeres, nevelési tárgyú, ellenőrző, osztályozó, záró és rendkívüli – értekezletekről készült jegyzőkönyvek (1936–1948). Az intézet általános iktatott iratai az 1939–1948 közötti időszakból kerültek levéltárba. Az iskolai működés iratai között megtalálhatók az osztály-anyakönyvek (1906–1948), a tanítóképesítő-vizsgálati anyakönyvek (1894–1948), a tanítóképesítő vizsgák iratai, benne az írásbeli szóbeli és gyakorló vizsgák tételei, dolgozatok, szaktanári jelentések, záró értekezleti jegyzőkönyvek, német nyelvi vizsgák iratai (1914–1948). A személyi iratok őrzik az intézet tanárainak kinevezési- és minősítő lapjait, megbízóleveleket, fizetési jegyzékeit (1920–1948). A vegyes iratok között található az intézet órarend és tantárgyfelosztásai, kimutatások a tanulók tanulmányi előmeneteléről, statisztikai kimutatások, osztálydolgozatok éves tervei és a szülői értekezletek iratai (1920–1948).

VeML VIII. 106. Az Irgalmas Nővérek Veszprémi Ranolder Intézetének iratai 1877–1948. 3,49 ifm.

Az Irgalmas Nővérek veszprémi tanintézetét Ranolder János veszprémi megyés püspök alapította. 1854. augusztus 15-én iktatták be a Grazból érkező 12 irgalmas nővért, akik közül 8 tanító, 4 betegápoló volt. A püspök célja a város iparos – jelentős számban német – és szegényebb rétegeinek nőnevelését előmozdítani. 1854 októberében indult be az első iskolaév 4 elemi és 2 női kézimunkaosztállyal, majd az 1856/57-es tanévben elindították az elemi V. és VI. osztályt. Rövidesen – 1861-ben – internátussal bővítették az intézetet. A Szent Anna téren lévő új épületbe 1872-ben költözött az iskola, amelynek tanulólétszáma a nyilvános és kötelező oktatás bevezetése miatt jelentősen megnövekedett. 1892-ban alapították meg az intézethez tartozó óvodát. 1896-ban alakították át az elemi V-VI-VII-VIII. osztályokat polgári I-II-III-IV. osztállyá. 1929-ben újabb

épülettel bővült az iskola, az új szárnyban kapott helyet a polgári, a régi épületben az elemi iskola. 1933-ban létesült a hároméves nőipariskola, amely 1936-ban a polgári iskola épületére húzott emeleten nyert elhelyezést. Az 1941/42-es tanévben indult be az intézetben az egyéves gyors- és gépíróiskola.

Az intézet anyaga a jogutód 3. Számú Állami Általános Iskola iratanyagával került a levéltárba, mely csak töredékét képezi az egykori irategyüttesnek. A különböző iskolatípusok közül csupán az elemi, polgári és nőipariskola irattöredéke maradt meg. Az előkészítő iskola felvételi naplói (1879–1895), az elemi iskola osztályzati anyakönyvei (1877–1848), felvételi naplói (1895–1897), előmeneteli és mulasztási naplók (1899–1948), tanodalátogatási jegyzőkönyvek (1888–1898). Az ismétlőiskola működéséről az előmeneteli és mulasztási naplók tudósítanak (1904–1913). A polgári iskola tanulóiról az osztályzati anyakönyvek, osztálynaplók (1894–1948), a magántanulók anyakönyvei (1901–1948) és magánvizsgáikról felvett jegyzőkönyvek nyújtanak információt. A nőipariskola anyakönyvei, osztályozónaplói, valamint a képesítő szakvizsga anyakönyvi naplója (1938–1948) került levéltárba.

VeML VIII. 112. Az Angolkisasszonyok B(eate) M(ariae) V(irginis)Veszprémi Római Katolikus Polgári Iskolájának iratai 1916–1948. 0,04 ifm.

A polgári iskola iratai közül levéltárba kerültek a rendes és magántanulók anyakönyvei (1926–1948), osztálynaplók, mulasztási és haladási naplók (1945–1948), statisztikai kimutatások (1935/36) és a tanárok törzslapjai (1937–1946).

VeML VIII. 115. A Pápai Római Katolikus Polgári Fiúiskola iratai 1924–1948. 1,56 ifm.

Az iskola irataiból a rendes tanulók és a dolgozók anyakönyvi naplói (1924–1945) kerültek levéltárba. A tantestületi iratokból a tantestületi és vizsgabizottsági jegyzőkönyvek (1925–1948), az iktatott iratok segédletekkel (1926–1948), valamint az iskola költségvetése, számadása és az előkészítő tanfolyamok tandíjnaplói kutathatók a Pápai Levéltárban.

VeML VIII. 116. A Pápai Állami Polgári Leányiskola iratai 1875–1948. 0,78 ifm.

A pápai polgári leányiskola levéltárba került anyaga többségében anyakönyveket tartalmaz: az iskolai törzskönyvet (1875–1894), anyakönyvi naplókat (1922–1945), felvételi és osztályozó naplókat (1947–1948). A töredékesen megmaradt kétdoboznyi további anyagban az iskola tantestületi jegyzőkönyvei (1892–1948); a felvételi-, magán-, különbözeti- és javítóvizsgák jegyzőkönyvei (1944–1948); a hitoktatásra vonatkozó iratok, és a tantárgyfelosztásra vonatkozó dokumentumok (1945–1948) találhatóak. Hiányosan maradtak meg az általános, iktatott iratok, statisztikai jelentések, a gazdálkodásra vonatkozó iratok (1941–1948). Az iskola iratai a Pápai Levéltárban kutathatók.

VeML VIII. 117. A Pápai Ranolder Intézet Polgári Leányiskolájának iratai 1888–1948. 0,71 ifm.

Az iratok többsége a rendes tanulók anyakönyveit, előmeneteli és mulasztási naplóit (1888–1948), a magántanulók anyakönyveit (1899–1940), osztályozónaplókat (1942–1943) és statisztikai kimutatásokat (1903–1948) tartalmaz. Az iskola iratai a Pápai Levéltárban kutathatók.

IX. TESTÜLETEK

Céhek

VeML IX. 1. A Nagyvázsonyi Takács Céh iratai 1769. 0,01 ifm.

Lásd: BFL IX. 1. A Nagyvázsonyi Takács Céh 1769. december 26-án kelt articulusait és legényrendtartását tartalmazza a szépen bekötött 13 lapos kötet, amely 1964-ben került a levéltárba. A nagyvázsonyi takácsok korábbi, 1692-ben a vázsonykői várkapitány által kiadott német nyelvű privilégiumlevele a veszprémi Bakonyi Múzeum adattárában található.

VeML IX. 4. A Zirci Csizmadia Céh iratai 1775. 0,01 ifm.

A Zirci Csizmadia Céh 1775-ben kelt Mária Terézia által kiadott, német nyelvű privilégiumlevele került korabeli másolatban a VeML-ba.

VeML IX. 5. A Pápai Kőműves Céh iratai 1792–1863. 0,02 ifm.

A Pápai Kőműves Céh német nyelvű személyi nyilvántartásai (1792–1863) és a magyar nyelvű mesterkönyv (1800–1863) a Pápai Levéltárban kutatható.

VeML IX. 9. A pápai céhlegények könyve 1768–1872. 0,04 ifm.

A Pápai Kádár Céhhez tartozó legények személyi nyilvántartásai (1768–1871) és számadáskönyvük (1796–1872) kutatható a Pápai Levéltárban.

VeML IX. 12. A Veszprémi Német Varga Céh iratai é. n. 0,01 ifm.

A Veszprémi Német Varga Céh, ill. a német varga legények articulusai (6 számozott oldal) német nyelven, másolatban, datálás nélkül kerültek a VeML őrizetébe.

Az eredeti protocollum (1753–1851), a mesterkönyv (1821–1884), a számadáskönyv (1793–1884) és egyéb személyi nyilvántartások, valamennyi német nyelven, a veszprémi Bakonyi Múzeum adattárában található.

Ipartestületek

VeML IX. 201. A Balatonfüredi Járási Ipartestület iratai 1895–1949. 2,05 ifm.

Lásd: BFL IX. 211. A Balatonfüredi Járási Ipartestület 1895-ben alakult. Székhelye Balatonfüred volt. Működési területe a Balatonfüredi járás községeit fedte le. Az ipartestület működési területén német anyanyelvű és identitású iparosok a következő településeken voltak: Aszófő, Balatoncsicsó, Örvényes, Szentjakabfa.

Az ipartestületi iratok sorozatai: I. Jegyzőkönyvek, benne az előljárósági ülési jegyzőkönyvek (1930–1948) és a Békéltető Bizottsági jegyzőkönyvek (1909–1932). II. Iktatott iratok (1930–1949) és a hozzájuk tartozó iktatókönyvek, mutatók. III. Tanoncszerződések (1925–1948). IV. Lajstromok, nyilvántartások: a) tanonclajstromok, (1895–1949), b) segédclajstromok (1895–1924), c) ipartestületi tagok törzskönyvei (1908–1949). Mindhárom lajstromhoz betűsoros mutató készült. V. Az ipartestület pénztárkönyvei (1908–1944).

VeML IX. 202. A Devecseri Járási Ipartestület iratai 1924–1949. 2,52 ifm.

A Devecseri Járási Ipartestület 1924-ben alakult. Székhelye Devecser volt, működési területe a Devecseri járás községeit fedte le. Az ipartestület működési területén német anyanyelvű és identitású iparosok a következő településeken voltak: Ajka, Ajkarendek, Bakonygyepes, Bakonypölske, Kislőd, Kolontár, Magyarpolány, Tósokberénd, Tósok.

Az ipartestületi iratok sorozatai: I. Jegyzőkönyvek, benne az előjárósági ülési és közgyűlési jegyzőkönyvek (1924–1940). II. Ügyviteli iratok: az ipartestület alapszabályai (1928) iktatott iratok és a hozzájuk tartozó iktatókönyvek (1945–1949), mutatók (1924–1931). III. Tanoncszerződések (1924–1949), külön sorozatban az ajkai ipari tanuló szerződések (1949) IV. Felszabaduló tanoncok iratai (1924–1949) V. Lajstromok, nyilvántartások: a) segédajstromok (1929–1944), b) tagdíjfükönyvek (1938–1949). A tanoncszerződésekhez és a felszabaduló tanoncok irataihoz betűsoros mutató készült név, évszám és mesterség feltüntetésével.

VeML IX. 204. A Pápai (1937-től Pápa és Vidéke) Ipartestület iratai 1886–1950. 0,94 ifm.

Az 1886-ban alapított Pápai Ipartestület 1937-ben átalakult Pápa és Vidéke Ipartestületté, s hatásköre akkor már az egész járás területére kiterjedt. Székhelye Pápa volt. Az ipartestület működési területén német anyanyelvű és identitású iparosok a következő településeken voltak: Bakonyjákó, Béb, Bakonyszentiván, Bakonyszücs, Bakonykoppány, Döbrönte, Farkasgyepű, Fenyőfő, Ganna, Marcaltó, Németbánya, Nagytevel, Pápa, Vaszar.

Az ipartestületi iratok sorozatai: I. Ügyviteli irattöredékek: benne a) az előjárósági és közgyűlési jegyzőkönyvek (1930–1936) valamint a Pápa és Vidéke Ipartestület alapszabályai 1937. b) iktatott iratok 1942–43, 1948; c) ipartestületi tisztviselők és alkalmazottak OTI-bejelentései (1941–1946); d–e) kimutatások a honvédelmi munkaszolgálatra visszatartott pápai iparosokról (1941–1946); f) ünnepélyes szegődtetés, tanonc- és segédavatás 1948. II. Tanoncszerződések, külön sorozatban a pápai mesternél tanulók (1932–1946) és a vidéki mestereknél tanulók (1937–1946). III. Munkakönyvi alapiratok, a felszabaduló tanoncok iratai (1927–1945). IV. Lajstromok, nyilvántartások: benne tanonclajstrom töredék (1891, 1900, 1921), segédajstrom töredék (1947–1948), ideiglenes igazolványok lajstroma (1886–1911), munkakönyvek lajstroma (1886–1950), pápai iparosok munkakönyvi bejegyzéseinek lajstroma (1923–1939), vidékiek tagdíjfükönyve (1939–1946) és az ipartestület pénztárnaplója (1942–1949). A tanonc-felszabadítási iratokhoz, a tanoncszerződésekhez, valamint a munkakönyvi bejegyzésekhez betűsoros névmutató készült a mesterségek feltüntetésével. Az iratok a Pápai Levéltárban kutathatók.

VeML IX. 205. A Várpalota és Vidéke Ipartestület iratai (1881) 1900–1950. 0,47 ifm.

A Várpalota és Vidéke Ipartestület 1900-ban alakult. Székhelye Várpalota volt, hatásköre a Várpalota vonzáskörzetébe tartozó községeket érintette. Az ipartestület működési területén német anyanyelvű és identitású iparosok a következő településeken voltak: Hajmáskér, Sóly, Várpalota.

Az ipartestületi iratok sorozatai: I. Ipartestületi jegyzőkönyvek (1900–1949). II. Iktatókönyvek (1933–1948). III. Lajstromok, nyilvántartások: a) tanonclajstromok, (1923–1949), b) segédnyilvántartás (1932–1950), c) munkaadóknál alkalmazottak nyilvántartása (1932–1943); d) munkakönyvi (ipari és gyári) lajstrom (1938–1950). IV. Tagsági díjak fükönyve (1909–1949). A tanonc és segédajstromokhoz, valamint a munkaadók szerinti nyilvántartáshoz betűsoros névmutató készült.

VeML IX. 206. A Veszprémi (1937-től Veszprém és Vidéke) Ipartestület iratai 1886–1950. 5,85 ifm.

Az 1886-ban alapított Veszprémi Ipartestület 1937-ben átalakult Veszprém és Vidéke Ipartestületté, s hatásköre akkor már az egész járás területére kiterjedt. Székhelye Veszprém volt.

Az ipartestület működési területén német anyanyelvű és identitású iparosok a következő településeken voltak: Bánd, Barnag, Csehbánya, Gyulafirátót, Hidegkút, Herend, Márkó, Nagyvázsony, Tótvázsony, Úrkút, Veszprém, Városlőd, Vöröstó, Veszprémfajsz.

Az ipartestületi iratok sorozatai: I. Jegyzőkönyvek (1886–1937). II. Ügyviteli iratok: iktatott iratok (1899–1948), a hozzájuk tartozó iktatókönyvek, mutatók, valamint iktatatlan iratok, benne az ipartestület szakkönyvtárának jegyzéke és meghívók (1911–1937). Békéltető Bizottsági jegyzőkönyv (1887–1918), iparosok tagdíjfénykévei (1886–1944) és az ipartestület pénztárkönyve (1909–1922). III. Munkakönyvek (ipari, gyári) alapiratai (1910–1950), munkakönyvi nyilvántartása (1900–1950). IV. Mestervizsgák iratai (1937). V. Lajstromok, nyilvántartások: a) iparosok betűsoros névjegyzéke (1897–1949), b) iparjogosítványok nyilvántartása (1886–1927), c) tanonclajstromok (1884–1949), d) felszabadulók lajstroma (1887–1931), segédlaajstromok (1886–1937), f) munkaadók lajstroma (1907–1949). A segédek és munkaadók lajstromához betűsoros névmutató készült.

VeML IX. 207. A Zirci Járási Ipartestület iratai 1905–1949. 0,46 ifm.

Az ipartestület 1923-ban alakult. Székhelye Zirc volt, hatásköre a Balatonfüredi járás településeire terjedt ki. Az ipartestület működési területén német anyanyelvű és identitású iparosok a következő településeken működtek: Ácsteszer, Bakonybél, Bakonyszentkirály, Bakonyoszlop, Bakonyszentlászló, Bakonygyirót, Bakonyszombathely, Bakonynána, Borzavár, Bakonypéterd, Kerékteleki, Lókút, Nagyesztergár, Olaszfalva, Porva, Réde, Románd, Sikátor, Veszprémvarsány, Zirc.

Az ipartestületi iratok sorozatai: I. Ipartestületi elöljárósági- és közgyűlési jegyzőkönyvek (1941–1949). II. Ügyviteli iratok: iktatott iratok (1945–1948), hadifogságban lévő iparosok jegyzéke (1946) és az Ipartestület könyvtárából kikölcsönzött könyvek jegyzéke (1941–1943). III. Tanoncszerződések (1923–1944). IV. Munkakönyvi alapiratok: a) munkakönyvek bejegyzéseiről vezetett nyilvántartás (1905–1949), b) iparossegédek törzskönyve (1923–1925). A segédlaajstromokhoz és a tanonc-felszabadítási iratokhoz betűsoros mutató készült.

Hegyközségek

VeML IX. 221. A veszprémi Csatár-hegyi és Sas-hegyi Hegyközség iratai 1733–1929. 0,08 ifm.

A Veszprém melletti Csatár-hegy német nyelvű artikulusai, amelyet Tallián Ádám királyi tanácsos adott ki többször újraírva és megtoldva kiegészítésekkel. Az 1761. évi artikulus szövegét Égető Melinda közli.

Irodalom:

Égető Melinda: Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Veszprém vármegyéből (1626–1828). In: Szőlőhegyek történetének forrásai IV. Budapest, 2006. 102–106. p.

VeML IX. 239. A Pulai Hegyközség iratai 1810–1887. 0,02 ifm.

A hegyközség között található a Pulai Hegyközség birtokosainak névsora 1812-ből, a hegyközség „birtokkönyve”, amelyet 1810-től 1848-ig németül, majd 1849-től 1874-ig magyarul vezettek és a szőlőhegyen történt birtokcseréket – elsősorban adás-vételeket – rögzítették. A hegyközség 1849–1900 között vezetett jegyzőkönyvébe a hegygyűlések jegyzőkönyveit vezették, ahol az artikulusok végrehajtásáról gondoskodtak: elöljáróság megválasztása, határok, utak, kapuk védelme, a hegy rendjének megőrzése, lopások megakadályozása, a borhamisítás megakadályozása, a munkabér és a szőlő árának limitálása. Levéltárba kerültek a földesúrnak – az Esterházy családnak –

Devecserbe szállított dézsmaborok név és mennyiség szerinti jegyzékei német nyelven (1825–1859), valamint a szőlőhegy bevételeinek és kiadásainak jegyzékei (1817–1872). Fénymásolatban került levéltárba a pulai szőlőhegy hegytörvénye a 19. század első feléből.

X. EGYESÜLETEK, (TÖMEG)SZERVEZETEK, PÁRTOK

VeML X. 67. A Bakonybéli Katolikus Kaszinó iratai 1872–1947. 0,01 ifm.

A kaszinó iratai között megtalálható az egyesület alapszabálya (1872), a választmány tagjainak jegyzőkönyve (1874), a kaszinó vagyonmérlege, pénzforgalma, zárszámadása (1943–1944) és bérleti szerződések (1942–1947).

VeML X. 202. A Herendi Polgári Lövészegylet iratai 1930–1936. 0,01 ifm.

A töredékes iratok az egylet német anyanyelvű tagjaira, a befizetett tagdíjakra és egyéb működési ügyekre nyújt kutatási lehetőséget.

VeML X. 203. A Magyarpolányi Polgári Lövészegylet iratai 1930–1940. 0,01 ifm.

A töredékesen megmaradt iratok az egylet első alakuló (1930) és második újjraalakuló (1935) jegyzőkönyvét, alapszabályát, az egyesület tagjainak jegyzékeit (1935, 1937, 1938), az egyesület iktatott iratait (1935–1938), működésével kapcsolatos utasításokat és az egyesület feloszlásáról készült jegyzőkönyvet (1940) tartalmazza.

VeML X. 207. A Pulai Levente Egyesület iratai 1930–1943. 0,01 ifm.

A töredékesen levéltárba került irat az egyesület leltárait tartalmazza: fegyvereket, tárgyakat és az egyesület könyveit.

VeML X. 278. A Pápai Polgári Kör iratai 1891–1949. 0,12 ifm.

Az egyesület közgyűlési és választmányi ülési jegyzőkönyvei jelenleg a Pápai Levéltárban kutathatók.

VeML X. 282. A Pápai Iparos Kör iratai 1940–1951. 0,02 ifm.

Az egyesület közgyűlési és választmányi ülési jegyzőkönyvei jelenleg a Pápai Levéltárban kutathatók.

XI. GAZDASÁGI SZERVEK

Lásd: BKMÖL XI.

VeML XI. 7. A Zichy-féle Úrkúti Mangánbánya irattöredéke 1924–1948. 0,02 ifm.

Úrkúton 1917-ben nyitott szénbányát a falu földesura gr. Zichy, de amikor mangánércet találtak, beszüntette a szénbányászatot, s a jobban jövedelmező mangánérc bányászatra tért át. A bányászat

fejlődésével összefüggő munkásvándorlás folytán főleg német munkások érkeztek és telepedtek le a faluban.

Az Úrkúti Mangánbánya 1948 előtti töredékes iratanyaga gépészeti berendezések tervrajzait (1924–1948), munkásnyilvántartó-könyveket (1935–1948), termés- és szállítási nyilvántartásokat tartalmaz (1844–1948).

Irodalom:

Közlemények az úrkúti bányaművekről. In: Bányászati és Kohászati Lapok Budapest, 1922. 208. p., 1927. 205. p., 1930. 434. p., 1934. 436. p., 1935. 294. p.

VeML XI. 31. A Dunántúli Textilipari és Kereskedelmi Vállalat Leipnik és Társai Dunántúli Szövőgyárának (Pápa) iratai 1937–1948. 1,67 ifm.

A pápai Perutz gyár igazgatója, Leipnik Ábrahám az I. világháború után önállósította magát és 1921-ben megalapította a Dunántúli Textilipari és Kereskedelmi Vállalatot. A gyár nagy számban alkalmazta a Pápa környéki német települések lakosságát, értelmiségi dolgozói között is több német anyanyelvűt foglalkoztatott.

A szövőgyár iratanyaga a cég üzleti levelezését (1947–1948), főkönyvi kartonokat, számla- és pénztárnaplókat (1941–1948), gyártási könyveket (1943–1948), az értelmiségi alkalmazottak személyi lapjait (1939–1944), valamint a Leipnik cég államosítására vonatkozó iratokat (1948) tartalmazza.

VeML XI. 33. A Pápai Pamutfonógyár Rt. (Perutz) iratai 1901–1948. 0,24 ifm.

A pápai textilgyárat 1901-ben alapították a Perutz testvérek (Róbert, Frigyes, Richárd és Artúr szövő, fehérítő és festő gyárosok), akik a textilgyártásban főként az Osztrák–Magyar Monarchia cseh területén többévtizedes sikeres műltra tekinthettek már vissza. A munkáslétszám az indításkor 250 körül mozgott, 1914-re elérte a 450 főt. Saját szövőiskolában folyt a szakképzés. A folyamatosan bővülő Pápai Pamutfonó Rt. 1939-ben átalakult Pápai Textilgyár néven. Az 1930-as években bevezették a 48 órás munkaidőt, a gyár 1928-ban napközi gyermekotthont alapított, a nők részére főző- és varrótanfolyamokat szervezett, művelődési ház épült. Az 1948-as államosításkor 1300-an dolgoztak a gyárban.

Az iratanyagban a gyár tulajdonjogára, alapítására és működésére vonatkozó iratok (1901–1948), mérlegek és eredményszámlák (1939–1947), számla-osztálytáblák (1947–1948), üzemi részlettervek (1948), az Üzemi Munkaügyi Bizottság iratai (1945–1946), az értelmiségi munkakörű alkalmazottak személyi lapjai (1940–1944) és fonalmintakönyvek találhatóak. A gyár iratai a Pápai Levéltárban kutathatók.

VeML XI. 41. A Kossuch János Betéti Társaság (az Ajkai Üvegyár) iratai 1869–1948. 1,77 ifm.

Veszprém megyében a 18–19. század folyamán nyolc üveghuta működött: Városlőd–Pillén (1715–1762), Némethányán (1757–1781), Csehányán (1760–1796), Lókút–Óbányán (1765–1790), Pénzeskút–Újbányán (1791–1806), Úrkút–Bányán (1781–1824), Somhegypusztán (1815–1859) és újra Úrkúton (1863–1876); valamennyi üzemben Cseh- és Morvaországból származó, többségében német anyanyelvű szakmunkás dolgozott. Az utolsó még működő üveghutának volt a vezetője 1862-től Neumann Bernát, aki az Ajkai Üvegyárat alapította 1878-ban. A helyi üvegfúvók mellé bajor és szász üvegműveseket telepítettek Ajkára. Ebben az időszakban a Dunántúl egyetlen üvegyára volt. Neumann Bernát 1891-ben eladta az üzemet Kossuch János családi cégének, amely több üveghutával rendelkezett és kereskedelemmel is foglalkozott. A budapesti központon kívül Lipcsében működtek kereskedelmi képviselőket. Az 1904-es St. Louis-i világkiállításon aranyérmét nyert a cég termékeivel. A két világháború közötti idő egyértelműen visszaesést

jelentett. A háború alatt anyaghiány miatt többször is leállt a termelés. Ekkor a Tokodi Üvegyárba jártak dolgozni a munkások. 1948-ban államosították a gyárat, akkor 409 fő dolgozója volt. Ajkai üvegesdinasztiák (Glaserbeiter) a teljesség igénye nélkül: Arnold, Eisner, Fuchs, Gürtler, Hajek, Hartinger, Jablancsek, Libisch, Obermeier, Peidl (Beitl), Rankl, Seidl, Stadler, Stanek, Stuller, Szokup, Titl.

A fond a részvényesek alaptőkefőkönyveit (Hauptbuch I–XIX.) 1869-től 1944-ig, termelési naplókat 1873-tól 1944-ig, folyószámlakönyveket 1923-tól 1928-ig, előjegyzéseket (prima-nóta) 1870-től 1935-ig, feljegyzési könyveket 1930-tól 1933-ig, a gyár pénztárkönyveit 1917-től 1936-ig, költség és tartozási számlakönyveket (szolgálati óvadékkönyveket) 1878-tól 1926-ig tartalmazza. Az Ajkai Üvegyártól 1986-ban átvett 0,12 ifm. anyagában a Betéti Társaság 1947-ben Sommer József által készített leltára, gyáripari statisztikái (1935–1948) és mérlegbeszámoló (1947–1948) kutathatók.

Irodalom:

Németh István: Az Ajkai Üvegyár alapításának története Neumann Bernáttól a Kossuch cégig 1878–1891. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3.) 531–693. p.

VeML XI. 46. A Herendi Porcelángyár iratai 1839–1993. 85,6 ifm.

A soproni születésű német anyanyelvű Stingl Vince 1826-ban alapította meg kőedénygyártó műhelyét Herenden, de hamarosan porcelán előállítására is alkalmas üzemet hozott létre. Az állandó tökehiánnyal küszködő Stingl a legnagyobb hitelezőt, Fischer Mórt tőkéstársként vette maga mellé, majd 1839-ben végleg átadta a céget Fischernek, aki nemzetközi hírű porcelángyárrá fejlesztette. Fischer Mór halála után dr. Gulden Gyula vette át a gyár irányítását, Fischer Emil lett a gyár műszaki, Telcs Ede szobrász pedig a művészeti tanácsadója. A porcelángyár dolgozói többségében a helyi közösségből és a szomszédos német falvakból érkeztek: Márkóról, Bándról. 1948-ban a gyárat államosították.

Az iratok a porcelánmanufaktúra megindulásától a jelen korig tartalmazzák az üzem működésére, kereskedelmi kapcsolataira vonatkozó iratokat. 1839-től megmaradtak a pénztárkönyvek (Ansgabenbuch), 1864-től a számlakönyvek (Strazza), a gyár leltárai 1867–1950, kimutatások az anyaghasználatról, pénztárkönyvek, folyószámlakönyvek, raktárkönyvek, a gyár épületéről készült alaprajzok, a gépek tervrajzai, égetési feljegyzések (1839–1950). Az igazgatók iratai között kutatható a Fischer családra vonatkozó iratok (1880–1939), Fischer Jenő iratai (1897–1925) és Gulden Gyula iratai (1925–1939). Az igazgatóság működésére vonatkozóan az igazgatósági közgyűlési és üzemvezetőségi jegyzőkönyvek, alapszabályok, szabályzatok gyűjteménye (1923–1947) kutatható. A gyár termékeire vonatkozóan fennmaradtak a gyártmányok rajzai, formák és motívumok szerint, a 20. századtól fényképes mellékletekkel. Az 1930-as évektől rendszeresen készítettek statisztikákat a termelésről, az eladott termékekről. Külön kimutatást készítettek a gyártott termékek kereskedők általi forgalmazhatóságáról, külföldi szerviz-összeállításokról. Korszakonként megvannak az árjegyzékek is. Külön kezelték a gyár jogi és peres ügyeit (1899, 1921–1958), a művészeti ügyeket, benne a kor neves ipar- és szobrászművészeivel kötött szerződések (1926–1965). A gyár dolgozóira vonatkozóan német nyelvű munkásfelvételi jegyzőkönyvek (1854-től), a német festőmesterek szerződései (1844-től), tanoncügylek (1937–1963), a műszaki alkalmazottakra vonatkozó levelezés, nyugdíj és balesetbiztosítási ügyek (1930–1948) találhatóak. Fényképek a dolgozókról, műhelyekről, épületekről (1930–1948). A termékek forgalmazásával kapcsolatban levéltárba kerültek a külföldi vevők címlistái, a kereskedelmi levelezés, benne a kor uralkodóházainak és vezető politikusainak leveleivel (19. század). A 20. századi kereskedelmi levelezésben a neves kül- és belföldi partnereket sorszám szerint, külön jegyzékelve iktatták. Levéltárba kerültek a minisztériumokkal és követségekkel folytatott levelezések (1915–1963), a társvállalatokkal és szállítványozó cégekkel folytatott levelezések (1928–1950), a szakegyletekkel, társaságokkal való kapcsolatok dokumentumai (1908–1949). Megőrizték az üzem vendégkönyveit (1883–1960), a gyárlátogatásokról készült feljegyzéseket

(1927–1959), a sajtó- és propagandaügyeket (1900–1966). Gazdag a herendi porcelán kiállítási ügyeinek irategyüttese: lipcsei, bécsi, svájci, brüsszeli, londoni párizsi kiállítások dokumentációja, a kiállításokon kapott oklevelek és emléklapok másolatai (1896, 1924–1966).

VeML XI. 601. A Ciszterci Rend Zirc–Pilis–Pásztó és Szentgotthárdi Apátságának gazdasági iratai 1714–1950. 41,11 ifm.

a) A zirci Jóságkormányzói Hivatal iratai 1911–1950. 0,2 ifm.

b) Erdőmesteri Hivatal iratai 1804–1923. 0,7 ifm.

c) Vegyes gazdasági iratok 1714–1950. 11,24 ifm.

d) Az Előszállási Uradalom iratai 18. sz. –1919. 3,82 ifm.

e) Régi gazdasági levéltár (1786) 1794–1877. 15,15 ifm.

A ciszterci rend teljes iratanyagát egy levéltárban, a zirci anyamonostorban egyesítették, amely a rend 1951-ben történt feloszlata után a VeML-ba került. A közel 80 ifm.-nyi irategyüttest az akkori fondszerkesztési elveknek megfelelően 4 fondfőcsoportban helyezték el. Az egyházi szervek közé került a történeti levéltár és a rend önkormányzati szerveinek iratai, a kéziratok és a rendtagok hagyatékai (41 ifm.), a gazdasági szervek közé került a rend – egyébként is külön kezelt – gazdasági levéltára (41,11 ifm.). Kiemelték az anyagból a közel 500 térképet, s a tervrajzokat és a gyűjteményekbe helyezték el. Az iskolák fondfőcsoportjába került a rend főiskolájának anyaga.

A rend birtokai jövedelméből élt, tartotta el több mint 150 tagját, fizette alkalmazottait, 7 rendházát, közel 30 plébániáját, több mint 20 felekezeti iskoláját, 4 országos hírű gimnáziumát, valamint főiskoláját. Ebből hajtotta végre beruházásait, jelentette meg a rendtagok műveit. A 17. század végétől 1720-ig a gazdasági irányítás székhelye a Zircre történő visszaköltözésig Pápa volt, ahol egy jóságkormányzó intézte a napi ügyeket, de a központi irányítás külföldről történt.

1720-tól 1804-ig a ciszter birtokok egyik részét (a zirci, polányi és előszállási uradalmakat) Heinrichaúból, másik részét (a pilis-pásztói, csákányi, szántói uradalmakat) Wellehrádból irányították. 1786 és 1804 között az apátságot felfüggesztették, az uradalmak a Vallásalap kezelésébe kerültek. A magyarországi cisztercita kolostorok önállósulása után közel 20 évig 1805 és 1823 között a rend gazdaságának irányítását világi inspektor látta el, mert a Helytartótanács alapelve az volt, hogy egyházi személyek ne foglalkozzanak gazdasági ügyekkel. 1823-ban megváltozott a szervezet, a gazdaságot a rend saját kezelésébe vette, a gazdasági ágak és az uradalmak élére szerzetesek kerültek, s lényegében ez a helyzet maradt a feloszlataig.

a) A zirci Jóságkormányzói Hivatal iratai csak töredékesen kerültek levéltárba. Az 1900 előtti iratanyag megmaradt része zömmel az apátság történelmi levéltárában (Archívum Vetus XII. 2. a.) található. A főjóságkormányzó feladata volt a saját kezelésben lévő birtokok igazgatása és a bérbe adott jóságok felügyelete (a pásztói, szántói és csákányi uradalmakat a 19. század második felétől bérbe adta a rend). Apáti elintézészt igényeltek az alkalmazottak ügyei, a gazda- és erdőtisztek, ispán, kasznár, írnok, vadászok kinevezései, elbocsátásuk, nyugdíjazásuk, fegyelmi ügyeik. Központi regisztrátúrába tartoztak az uradalmak személyzeti kimutatásai, a „konvenciók lajstrom”, a bértáblázat, s a bérkönyv.

b) Az Erdőmesteri Hivatal iratai az 1804–1923 közötti évekből kerültek a VeML-ba.

Hatalmas értéket képviselt a rend birtokában lévő erdőállomány, elsősorban a Bakonyban, de a szentgotthárdi és csörötneki, valamint a szántói és pásztói uradalmakban is. A bakonyi (zirci és polányi) erdők rendezése az önállósulás után – a 19. század elején – kezdődött meg. Az erdészet élén 1815-ig fővadász (Oberjäger, Superior Venator), 1816–1823 között erdőmester (Waldmeister, Magister Sylvarum Dominalium) állt. A polányi erdőket 1811-ig vadász (Jäger, Venator), utána erdész (Waldbereiter, Obequitator Silvarum) kezelte. 1824-től erdőmestere az apátságnak nem volt, az erdészet vezetője a zirci alperjel lett, tanácsadója az apátság mérnöke volt. A két erdőbirtok (Zirc és Polány) élén szakemberek álltak, hol csak vadászok, hol erdészek. Alájuk voltak beosztva az erdőkerülők. A bakonyi uradalmak 7702,97 kh erdőterületéből a

jobbágyfelszabadítást követő úrbéri elkülönítés során 2147,20 kh-t hasítottak ki, de az erdészeti szervezete érdemben nem változott. Az időszak végén – 1878-ban – került az apátságához Szentgotthárd kb. 4600 kh erdőterülettel. Az erdőtörvény – 1879. évi XXXI. tc. – bevezetése után az apátsági erdészeti élére a megfelelő képzettségű erdőmester került, aki egyúttal zirci erdőgondnok is volt. Hozzá tartozott 3 erdőgondnokság – Polány, Szentgotthárd, Csörötnek –, a saját kezelésben levő előszállási, valamint a később bérbe adott szántói és pásztói erdőterületek. Az erdőmester mindvégig az apátsági erdészeti szakmai irányítója volt. Munkája zömét eleinte az egész erdészeti vezetés, később szakmai ellenőrzés és a Zirci Erdőgondnokság kezelése tette ki. Az erdészeti tevékenység üzleti része 1890-től a jószágkormányzóhoz került. 1921-től Szentgotthárdon külön erdőfelügyelő működött, 1926-tól viszont nem volt apátsági erdőmester, csupán erdőgondnokok voltak. A pásztói erdőt a szentgotthárdi erdőgondnok kezelte. A mellékhaszonvételek, mint a legeltetés, az apátsági erdőkben másodlagos volt, viszont a vadászatot általában házi kezelésben tartották és bizonyos optimális vadlétszám elérésére törekedtek.

A feudális kori erdészeti iratokban rendeletek (1833, 1836–37, 1842, 1844), jelentések (1832–1843), erdőrendezési (1804–1843) és gazdálkodási iratok (1816–1946) találhatók. Az erdőrendezési iratokban az olaszfalui erdőkerület erdőkönyve (Forstbuch) 1819, valamint a polányi uradalom erdőrendezési iratai kutathatók. Mindkét kerület többségében német anyanyelvű lakosság által lakott terület volt. A gazdasági iratok között többek között számadások találhatók, benne Kiss János nagyteveli (polányi) erdész „számadási nehézségei” (1825–1829), valamint az erdőhivatal összesített számadásai (1835–1847). Az erdészeti pénztár irataiban (1816–1842) pénztárkönyvi kivonatok, kiadási és bevételi pénztárnaplók és adósok kimutatása található. A konvenció és járadék ügyekben konvenciók ölfajlajstromok és elszámolások (1831–1836) és bevételi járadék- és jutalék elszámolások vannak. Az erdészeti leltárakban és anyagszámadásokban a zirci és polányi uradalom ölfajlaj és makk-becsűje (1836–37), a zirci uradalom faeladási naplói (1816–1834), Schmidt Ferenc zirci vadász számadása (1835–36) és a zirci erdészeti 1826. évi inventáriuma érdemel figyelmet az uradalom és az ott élő németesség gazdaságtörténeti kutatásához. A polgári kori erdőtörvény előtti időszak (1855–1878) gazdálkodása a zirci és polányi uradalom töredékes számadásai és az erdészeti főpénztár iratai segítségével kutatható. Az erdőtörvény utáni időszakból a rendi erdőfelügyelő (1893–1923) és az apátsági erdőmester irataiból (1885–1823) alkothatunk képet.

c) A Vegyes gazdasági iratok az 1714–1950 közötti időszakból tartalmaz töredékes, uradalmak szerint be nem sorolható gazdasági jellegű iratokat. Többek között plébániák adóügyeit és számadásait, árvapénztárak adósainak kimutatásait, hadbavonultak adókedvezmény-kimutatásait és rendtagok írásait, levelezéseit.

d) Az Előszállási Uradalom iratai a 18. század végétől 1919-ig tartalmazza a gazdasági kezelés dokumentumait. A cisztercita rendnek a Fejér megyében, Előszálláson található uradalma volt az időben legkésőbb megszervezett gazdasági egysége. 1763-ban rendi kezelésbe vették az addig csak legelőnek bérbe adott mezőföldi pusztát, Előszállás és Újmajor hatalmas területét. Előszállás az uradalom déli felének, Nagyvenyim az északi rész gazdasági központja lett. A mezőföldi uradalom északi részébe 1811-től telepítettek Veszprém és Fejér megyéből többségében német telepeseket. Új települések jönnek létre ekkor: Hercegfalva, Nagykokasd, Kis- és Nagykarácsony, Kisvenyim, Nagyvenyim, Nagyvenyim-Szőlőhegy és Mélykút pusztá.

A majorsági iratok legfontosabb tételei a következők: 1. az uradalom tisztségviselőinek, cselédjeinek, számadóinak és haszonbérelőinek név- és bérjegyzékei (1804–1919). 2. Tisztiszéki jegyzőkönyvek (1804–1827). 3. A jószágkormányzó rendeletei, rendeleti könyvei (1813–1838). 4. Bevételi, kiadási és pénztári számadások kerületenként és településenként (1814–1884). 5. Növénytermesztési ügyek: vetésterület-kimutatások, terméseredmény és magtárállapot jelentések, cséplési eredmények, vetésforgó tervek (1812–1884). 6. Állattenyésztési ügyek: állatfajtánként összeírások, szaporulati kimutatások. 7. Szőlészeti, borászati ügyek: borászati számadások, pincészeti ügyek, kocsmáros könyvek, szőlődézsma-váltás és díjszerződések (1842–1907).

e) A régi gazdasági levéltár (1786) 1794–1877 őrzi a rend központjában Zircen kialakított gazdasági archívum törzsét. Mivel a gazdasági ügyek vezetője (quasi Főjóságkormányzó) a zirci perjel volt, ide futottak be az egyes uradalmak összesített kimutatásai (terméseredmények, állatállomány, vetésterület, földterület). A központi számvevő jóváhagyását igényelték a számadások, így minden gazda- és erdőtiszti számadás a központba, Zircre került.

A zirci központi levéltárba kerültek az egyes uradalmak földesúri iratai: bírószámadások, úriszéki ügyek, adó- és dézsmáügyek, robottal kapcsolatos feljegyzések, a jobbágyok hagyatéki ügyei és egymás közötti jogügyletei (ház adás-vételi szerződések) többségében német nyelven. Ugyancsak itt található a majorságok irányításával kapcsolatos iratok: növénytermesztéssel kapcsolatos vetésterületi kimutatások, terméseredmény jelentések, cséplési eredményekről, magtárállapotról szóló jelentések és kimutatások; az állattenyésztési ügyek között: összeírások állatfajtánként, szaporulati kimutatások; gazdasági üzemek és beruházások ügyei. A római szám-arab szám kombinációval jelzett iratok egy-egy uradalom földesúri iratait tartalmazzák többek között a zirci, polányi – Veszprém megyében lévő terület – és a felvidéki szántói, pásztói, csákányi – 1848-tól bérbe adott – uradalmak gazdasági iratait. Az iratok kutatását darabszintű cédulamutató segíti.

Irodalom:

Békefi Remig: A ciszterci rend millenniumi emlékkönyve. Budapest, 1896.

Bodrog György: A tőkés gazdálkodás az előszállási uradalomban. In: Agrártörténeti Szemle 1966/4. 502–543. p.

Nagy Domokos Imre: A zirci apátság erdészeteinek szervezete és működési alapelvei az első világháborúig 1804–1914. In: Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Szerk.: Kolossváry Szabolcsné. Budapest, 1975. 175–212. p.

VeML XI. 602. A gr. Esterházy család Pápa–Ugod–Devecseri Uradalmának iratai 1528–1858. 0,84 ifm.

a) A Devecseri Uradalom iratai 1528–1838. 0,26 ifm.

b) A Pápai Uradalom iratai 1568–1858. 0,58 ifm.

Az Esterházy család a 17. században emelkedett az ország nagybirtokkal rendelkező, katolikus főnemesi családjai közé, s ekkor szerezte meg Veszprém megyei birtokait is. Az Ugod-Devecseri Uradalmat a 17. század derekán vásárolták meg az eladósodott véglai Horváth családtól. A Pápai Uradalom gróf Esterházy Miklós (1583–1645) nádor második feleségének, Nyáry Krisztinának birtokaival került a család tulajdonába. Az uradalom szervezetének és gazdálkodásának kiépítése az 1721. évi birtokosztály után a gazdálkodást ténylegesen irányító Esterházy Ferenc (1683–1754) nevéhez fűződik. Esterházy Ferenc és felesége Pálffy Sidónia az 1720-as évektől kezdve fokozatosan betelepítette a török uralom alatt elpusztult, vagy megfogyatkozott lakosságú településeket, rendezte jogviszonyukat. A Pápai Uradalomba Pápa városán kívül Farkasgyepüre, Kis- és Nagyannára és Bébre, az Ugodi Uradalomba Fenyőfő, Iharkút, Bakonyszentiván és Bakonyszücs falvakba, az Devecseri Uradalomba Kolontár, Hidegkut és Pula, településekre telepítettek német anyanyelvű, katolikus vallású lakosokat. Pápa volt az uradalom központja, ahonnan a központi tisztviselők: a prefektus, a tisztí ügyészek, a levéltáros, a számvevő irányították a birtoktesteket. Pápán, s Devecserben is a tiszttartó (provisor) gondoskodott a központi utasítások végrehajtásáról.

A Pápa–Ugod–Devecseri Uradalom iratanyagának rendezését Hering (Héring) József archivárius végezte el 1778-79-ben. Ő választotta szét uradalmanként a dominiumbéli községek iratanyagát, és alakította ki a ma is érvényben lévő capsás rendszert.

a) A Devecseri Uradalom településenként rendezett jogbiztosító iratain túl itt található a Choron család birtokaira vonatkozó oklevelek (1528–1571), Esterházy Ferenc és Padányi Bíró Márton veszprémi püspök birtokperei (1747–1748), a Devecseri Uradalom tiszttartóinak relációi és gazdasági levelezése Balázsovits Mihály prefektussal (1785), az uradalom összeírása (1770) és egyéb birtokösszeírások.

b) A Pápai Uradalom településenként rendezett birtokigazgatási és jogbiztosító iratain kívül itt található a pápai bírószámadás és az arra adott észrevételek (1749–1760) és Esterházy Károly

püspök uradalmi tisztjeivel folytatott levelezésének 1766–1771 közötti levélmásolati könyve, amelybe az uradalmat kormányzó földesúrhoz heti rendszerességgel küldött levelek szövegét és az arra adott válaszokat másolták be. A vegyes – magyar, német és latin – nyelvű kötetek további négy könyve a MOL-ban található (MOL P 1216). A Pápai és Devecseri Uradalom iratai a Pápai Levéltárban kutathatók.

Irodalom:

Mithay Sándor: Adatok a pápai uradalom és kastély történetéhez (1738–1756). In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18. 1986. 399–428. p.

Fülöp Éva Mária: A pápa–ugod–devecseri Esterházy-uradalom megszervezése és gazdálkodása a 18. század folyamán. In: Tanulmányok Pápa város történetéből I. Pápa, 1994. 225–286. p.

Hudi József: Esterházy Károly birtokigazgatása levelezése tükrében (1759–1799). In: Emlékkönyv Eszterházy Károly egri püspök, Pápa város földesura, mecénása és építtetője halálának kétszázadik évfordulója tiszteletére. Pápa, 2000. 77–89. p.

VeML XI. 606. A Szent Benedek Rend Bakonybéli Apátsága gazdasági iratainak töredéke 1845–1946. 1,12 ifm.

A bencés rend bakonybéli gazdaságának iratai töredékesen kerültek a VeML-ba. Itt találhatóak a gazdaság jószágkormányzójának iktatott iratai (1895–1940), amelynek kutatását a korabeli iktatókönyvek segítik. Az iktatatlan iratok között helyezték el a bakonybéli jószágkormányzók személyes levelezéseit (1880–1944), a bakonybéli apátság gazdasági tisztségviselői számára a rend által kiadott utasításokat (1883–1946). A tárgyilag csoportosított iratok között kutatható a bakonybéli apátság birtokainak kimutatása, a kataszteri felmérések birtokívei, telekkönyvei (1856–1931), szerződések az italmérési joggal, vízhasználattal, aratással, csépléssel kapcsolatban.

VeML XI. 607. A Szent Benedek Rend Tihanyi Apátságának gazdasági levéltára 18–20. század. 9,65 ifm.

A Tihanyi Bencés Apátság javai a Balaton északi partján Veszprém és Zala megyékben, a déli parton pedig Somogyban terültek el. Az apátság Somogyi Jóságkerületében a mezőgazdálkodás központja Szántódpusztán, az erdészeté Endréden alakult ki. A Tihany központú zalai rész birtokait Tihany, Aszófő, Fülöpi, Kis-Szőlős, Örvényes és – 1886. évi eladásáig – Tósok birtokrészei alkották. Az apátság aszófői, örvényesi és tósoki birtokaira a Rákóczi-szabadságharc után katolikus vallású, németeket telepített, akik a 20. századi kitelepítésig megőrizték nyelvüket és identitásukat.

A Tihanyi Apátság 1749–1946 évkörű irataiban a következő nagyobb egységek találhatóak: Jóságkormányzói iratok, benne a Szántódi Jóságkormányzóság iktatott (1881–1921), és iktatatlan (197–1930) iratai, a Somogy-kerületi Jóságkormányzóság számadásai (1912–1923), a Zalai, ill. Zala-Somogyi Kerület iktatott (1893–1924) és iktatatlan (1865–1933) iratai és Pokorny Frigyes tihanyi jószágkormányzó levelezése (1892–1905). Az iktatott iratok kutatásában a korabeli segédletek és a legutóbbi rendezéskor készült elektronikus jegyzék nyújt segítséget. Számadási iratai (1850–1927), benne kimutatások az apátsági birtokok összes bevételeiről, kiadásairól, a központba beszolgáltatott termény értékéről (1882–1886). Különbféle számadások: jószágkormányzói (1854–1965), pénztárnoki és pincemesteri (1864–1879), apáti (866–1889), tihanyi monostori gondnok (1850–1868), zalai kerület jószágkormányzói (1910–1923), patrónusi és külső patrónusi (1920–1927) ispáni, kasznári, fővadászi, uradalmi pintéri (1829–1866) elszámolások, örvényesi hegyvám-lajstrom (1863). A vegyes gazdasági iratokban robotlajstromok Endréd, Zamárdi, Teleki, Aszófő, Balatonfüred, Kapoly (1802–1830); leltárak, többek között az örvényesi felső malom leltára (1858), tósoki faelosztás (1867), az aszófői és örvényesi templom építési terve és számlái (1831–1929). Tósok úrbéri ügyei (1770–1877), az örvényesi úrbéri per fogalmazványai, az aszófői jobbágyok ügyei (1825–1933), Örvényes (1868–1898), Tósok (1873–1887), Aszófő (1868–1877) tagosítási iratai kutathatók. Itt helyezték el az apátság különféle szerződéseit, többek között: Aszófő rét-, szántó-, nádlás- és halászati-, malomszerződéseit (1851–

1888), kocsmabérletét (1862–1890), kavicsbánya (1892), Örvényes alsó, felső és középső malom és olajütő szerződéseit (1851–1894), Tósok malom, kocsmá és mészárszék, legeltetés egyezségeit (1866–1881). Ide kerültek a máshova be nem sorolható vegyes ügyek, mint például a Hofstetter-féle per iratai (1866–1870), Huray István fürdőorvosra és családjára vonatkozó hagyatéki ügyek (1845–1914), Fromm Antal végrendeleti örökösének ügye (1876), az aszófői hegybíró igazolása a Pékli árvák szőlejeének terméséről (1831) vagy a németek magyarosítására tett sikertelen erőfeszítés dokumentumai: az örvényesi istentisztelet megkísérlett magyarosítása (1903–1910). Találunk adatokat német vendégek fogadására: felső-ausztriai, német halászati egyesületek programjai (1879). A vegyes gazdasági iratokhoz darabszintű jegyzék készült, ami megkönnyíti a kutatást. A Tihanyi Apátság gazdasági levéltárának nagyobbik része a Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltárban (PBFL) található.

VeML XI. 608. A Zichy család Nagyvázsonyi Uradalmának iratai 1694–1950. 4,76 ifm.

A Zichy család Veszprém megyei birtokait a 17. században szerezte meg. A Horváth család kihalása után a királyra visszaszállt birtokokat az uralkodó Zichy Istvánnak adományozta 1649-ben. A török kiűzése utáni első nagy összeírás idején, 1696-ban a család kezén volt Palota és Vázsonykő vára, a hozzájuk tartozó falvakkal együtt. A 18. században a család birtoklása Veszprém megyében 17 településre terjedt ki, ezek közül német anyanyelvű jobbágyokat telepítettek Vöröstóra, Németbarnagra, Úrkutra, és Herend pusztára. 1851-ben a Todesco család vásárolta meg a Vázsonyi Uradalmat, de 1913-ban ismét visszakerült a Zichy család tulajdonába, akik az államosításokig birtokolták.

A Zichy család Nagyvázsonyi Uradalmának iratait nagyobb részben sikerült az eredeti rendbe visszazsorolni. Fasciculus/numerus rendben helyezték el a bérleti szerződéseket (1852–1819), a legeltetési engedélyeket (1803–1849), az uradalomhoz tartozó községek bírószámadásait (1802–1855), a nagyvázsonyi uradalom úriszékének iratait (1791–1845). Gazdaságtörténeti elemzésekre adnak lehetőséget a nagyvázsonyi gazdaság számadási főösszesítői (1788–1815), az úrkúti gazdaság iratai (1824–1859), cséplési eredmény-kimutatók (1802–1852), terményszámadások/Fütter Ausweis (1848–1870), gazdasági feljegyzések az 1820-as évekből, az uradalomban dolgozó iparosok költségvetései, számlái (1776–1872). A munka szervezésével kapcsolatos, többségében német nyelvű irategyüttesben található: napi gazdasági (munkaelosztási) jegyzékek (1824–1828), kilenced- és tizedlajstromok (1801–1855), napszámberjegyzékek (1798–1882), szegődménykönyvek (1877–1881), Taglähner Buch (1877–78). A jobbágháztartások vizsgálatát teszi lehetővé Vázsony, Vöröstó, Barnag települések jobbágynépességére vonatkozó hagyatéki leltárak (1789–1838), árvaszámadások (1795–1830). A báró Todesco-féle korszak gazdasági irataiban elsősorban évenként iktatott gazdasági levelezés található (1858–1878). Az iratok kutatását középszintű raktári jegyzék segíti.

Irodalom:

Zichy István: Adalékok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. In: Regnum 1942/43. évf. 734–764. p.

XII. EGYHÁZI SZERVEZETEK, INTÉZMÉNYEK

VeML XII. 1. A Veszprémi Káptalan Hiteleshelyi Levéltára 1527–1873. 12,71 ifm.

a) Litteralia Instrumenta 1527–1873. 0,24 ifm.

d) Litterae Statutoriales 1636–1842. 0,94 ifm.

f) Testamenta Ecclesiasticarum 1704–1873 (1898). 0,12 ifm.

g) Testamenta Saecularium 1623–1870. 0,16 ifm.

i) Káptalan előtti örökvallások 1628–1850. 10,3 ifm.

A Veszprémi Káptalan és a levéltár története szorosan összefügg. A káptalan mind létrejötté, mind hiteleshelyi tevékenysége tekintetében országosan is az elsők közé tartozik, vagy talán a legelső. Először 1181-ben fordul elő egyházi testületként a veszprémi egyház konventje (prelibate ecclesie conventum) néven, amikor saját ügyében eljárva a püspökkel együtt földet és kaszálót adományoz szolgáloinak. Ezt az oklevelet a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban található káptalani magánlevéltár őrzi. Szentpétery Imre szerint ez a legelső hazai oklevél, amelyet egyházi testület adott ki. A Veszprémi Káptalan tényleges hiteleshelyi tevékenységének első emléke az az általa 1214-ben kiadott oklevél, amelyben mint közhitelű testület (universus Vesprimiensis ecclesie conventus) egy megtörtént adásvételt írásban rögzít a felek kérelmére. Egy befejezett ügylet frott bizonyágként való rögzítése tekintetében ez az első ilyen magyarországi oklevél. Ezt az oklevelet a Veszprémi Káptalan első hiteleshelyi kiadványaként a Veszprém Megyei Levéltár őrzi. (VeML X. 1: TSz 93.) Az első ugyanitt őrzött olyan oklevél, amelyen a káptalan hiteleshelyi pecsétje fennmaradt, 1230-ban kelt. (VeML XV. 1. TSz 154.)

A Veszprémi Káptalan hiteleshelyi levéltára (az 1950. évi XXIX. tvr. 12. §-a alapján) 1969-ben került a Veszprémi Püspöki Levéltárból a területileg illetékes közlevéltárba, a VeML-ba és azóta itt őrzik a 18. században készült eredeti levéltári szekrényvel együtt. A fond struktúrája az 1816-ban végzett rendezéskor kialakított rendet követi. A levéltárat két nagy sorozat alkotja: az iratoké és a jegyzőkönyveké. Az iratok csoportjába tartoznak eredetileg a hiteleshely középkori tevékenységéből fennmaradt Mohács előtti oklevelek és az 1635-ös helyreállítás után a káptalanhoz intézett vagy ott elhelyezett iratok. Ezt az iratanyagot az 1816-os rendezés során típusuknak megfelelően tíz nagyobb egységre osztották és segédletet (elenchust) készítettek hozzájuk. A hiteleshelyi iratokat 1903-ban rendezték a korszerű levéltári szempontoknak megfelelően. A korábbi rendezéshez képest történt változtatásokat a segédletekben is jelölték. A Veszprém Megyei Levéltár ma is az ekkor kialakított levéltári rendben őrzi az iratokat. Az új székházba költözéskor, 2005-ben a teljes hiteleshelyi iratanyagot az eredeti szekrényekből kiemelték és levéltári dobozokban helyezték el.

a) *Litteralia Instrumenta*. Az iratok első egységét azok az oklevelek alkotják, amelyek a káptalan hiteleshelyi működése során keletkeztek, ill. amelyeket nála helyeztek el. Ezek az iratok a legkülönbözőbb magánjogi ügyekben keletkeztek, legtöbb köztük a birtokügy (birtok, szőlő adásvétel, zálog), házeladás, birtokba iktatás, tiltakozás és tilalmazás. Az iratokat a bennük szereplő birtok neve kezdőbetűjének megfelelően 24 capsába, azaz fiókba osztották és 1–374-ig számozták. Az iratokhoz készült tárolószekrény fiókjaira a bennük lévő oklevelekben szereplő településneveket feltüntető feliratokat helyeztek el. A fiókokon belül az egyes okleveleket feliratozott borítékokba csomagolták, amelyeken az oklevél száma és betűjele szerepel. Az iratokhoz készült segédlet tartalmazza az irat számát, évét, tárgyát és a capsula betűjelét.

d) *Litterae Statutoriales* egységet, a birtokba iktató levelek alkotják (1636–1842). Ez az állag a káptalanhoz 1635 után érkezett birtokba iktatást elrendelő eredeti királyi parancsokat és az ezek végrehajtásával kapcsolatban keletkezett káptalani jelentések fogalmazványait tartalmazza. A 269 oklevelet időrendben, eredetileg 27 fiókban helyezték el. A hozzá készített segédletben jelölték az érintett család és birtok nevét is, többek között számtalan német, pl. a Firschtenberg, Hochburg, Odeschalchi, Schmidegg, Zinzendorff stb. családját.

f) *Testamenta ecclesiasticorum* az egyházi személyek, elsősorban a kanonokok végrendeleteit (1704–1873/1898) tartalmazza. Az eredetileg 99 végrendeletet őrző egységben ma mindössze 44 oklevél van, további két oklevél a Mohács előtti gyűjteménybe került. Néhányat korábban a káptalan magánlevéltárába helyeztek át. Az iratokhoz készült segédlet tartalmazza a végrendelet keltét és a végrendelkező nevét. Itt a hiteleshelyi működés megszűnése után is helyeztek el végrendeleteket.

g) *Testamenta saecularium* világi személyek, általában Veszprém körzetébe tartozó nemesek végrendeleteit tartalmazza (1623–1870). A végrendelkezők közt találunk mágnást, birtokos nemes, honoráciort és városi polgárt is; sok a női végrendelkező, özvegyek és hajadonok

egyaránt. Ebben az egységben összesen 99 végrendeletet őrzünk, az eredeti számhoz képest mintegy 60 oklevél hiányzik.

i) A káptalan előtti felvállási vagy örökvállási jegyzőkönyvek a hiteleshelyi levéltárak leginkább és legnagyobb haszonnal forgatott irattípusát alkotják. A középkorban a hiteleshelyek úgynevezett registrumokat vezettek, amelyekbe bemásolták az általuk kiállított oklevelek szövegét, hogy azokból később bármikor újra kiállíthassák az oklevelet. Ilyen registrum-kötetek a Veszprémi Káptalannál nem maradtak fenn. Az újkorban ezeket a registrumokat a felvállási jegyzőkönyvek váltották fel, amelyek már nemcsak a hiteleshely által kiállított oklevelek szövegét tartalmazták, hanem a hozzá intézett fassiókat és minden ügyet, pl. a relatiókat, azaz a jelentéseket is. Tehát minden olyan ügyet bemásoltak a hiteleshelyi jegyzőkönyvekbe, amelyről a káptalan hiteles pecsétje alatt az érdekelt feleknek oklevelet adott ki. A Veszprémi Káptalan 1635 és 1850 közötti hiteleshelyi működése során 65 ilyen jegyzőkönyv keletkezett. (A legelső, 1635–1653-as évköri jegyzőkönyv 80 éven át ismeretlen helyen volt, majd 2008 májusában került vissza eredeti helyére.) A 18. és 20. században a jegyzőkönyvek tartalmát 10 regeszta-kötetben, ún. Extractusban kivonatolták. (Az első extractust 1757-ben készítették.) Az extractusok alapján a jegyzőkönyvekhez hely- és családnévmutatót készítettek, amelyek a jegyzőkönyvekben előforduló helységeket, ill. családneveket tartalmazzák. Az évenként vezetett jegyzőkönyvekbe az ügyeket folyószám szerint másolták be. Minden bejegyzett ügyhöz rövid (általában latin nyelvű) fejregesztát írtak, amelyben jelölték az ügy típusát – pl. birtokba iktatás (statutoria), tiltakozás (contradictio), ügyvédvállás (procuratoria), stb. – és a benne szereplő személy vagy személyek nevét. A jegyzőkönyvi bejegyzések nyelve többnyire latin, de az ügy típusától függően gyakoriak a magyar és kis számban német nyelvű szövegrészek. Az ügyek típusait tekintve leggyakoribbak voltak a különböző tulajdont érintő ügyek, mint birtok, ház, szőlő adás-vételek, zálogok, bérletek; továbbá végrendelkezések; birtokkal, hatalmaskodással kapcsolatos tiltások és tiltakozások. A hiteleshely igazságszolgáltatásban betöltött fontos szerepét mutatja az általa lefolytatott tanúkihallgatások nagy száma, amelyek többnyire határvitákat voltak hivatva tisztázni. A jegyzőkönyvben a 19. századtól fordulnak elő nagyobb számban egyezségek, birtokosztályok, javak összeírásai.

Irodalom:

Lukcsics Pál: A veszprémi székeskáptalan levéltára. In: Levéltári Közlemények 8. 1930/3–4. sz. 151–181. p.

Jakab Réka: A veszprémi káptalan újkori hiteleshelyi tevékenysége az első felvállási jegyzőkönyv alapján (1635–1653) In: Levéltári Szemle 2008/3. sz. 83–90. p.

VeML XII. 2. A Ciszterci Rend Zirc–Pilis–Pásztó és Szentgotthárdi Apátságának levéltára 1295–1950. 30,56 ifm.

a) Archivum Vetus 1295–1916. 6,31 ifm.

b) A rend önkormányzati szerveinek (rendi káptalan, majd kormányzótanács) iratai 1880–1949. 0,48 ifm.

c) Az Apáti Hivatal iratai 1859–1950. 3,43 ifm.

d) A Zirci Rendház Perjeli Hivatalának iratai 1872–1945. 0,28 ifm.

e) A Zirci Esperesi és Tanfelügyelői Hivatal iratai 1866–1938. 1,52 ifm.

f) A Számvevőség iratai 1854–1947. 3,9 ifm.

g) Kézirattár 16–20. sz. 2,76 ifm.

h) Emlékkönyvek, fényképek 19–20. sz. 1,6 ifm.

i) Rendtagok hagyatékai 19–20. sz. 10,28 ifm.

A ciszterciek magyarországi letelepítése az Árpád-házi királyok, II. Géza (1141–1162), III. Béla (1172–1196) és fia Imre (1196–1204), II. András (1205–1235), valamint unokája, IV. Béla (1235–1270) érdeme. Ők alapították a rend legjelentősebb magyarországi apátságait: Cikádort, Egrest, Zircet, Pilist, Szentgotthárdot, Pásztót, Toplicát, Kercet és Péterváradot. A középkori 18, egymástól független magyarországi ciszterci apátságok közül csupán 4 – Zirc, Pilis, Pásztó és Szentgotthárd – tudott a török háborúk után újra életre kelni külföldi ciszterci apátságok

segítségével. Zirc ausztriai (Lillienfeld), majd sziléziai (Heinrichau), Pilis és Pásztó (eleve egyesítve) csehországi, ill. morvaországi (Wellehrád), Szentgotthárd ausztriai (Heiligenkreuz) apátsághoz tartozott. A rend magyarországi újjászervezését és az építkezéseket 1701-től Pápáról, majd 1726-tól Zircről irányították. A zirci közösséget és ügyeket 1750-ig az apát által kinevezett adminisztrátor vezette. Az apátság falvaiban Tevelen, Polányban, Bakonykoppányban, Tósokberénden, Olaszfaluban és Akliban felépültek a majorok, templomok, plébánia- és lakóházak. A rend a magyar református lakosság mellé német ajkú telepeseket hozott. 1763-ban rendi kezelésbe vették az addig csak legelőnek bérbe adott mezőföldi pusztát, Előszállás és Újmajor hatalmas területét. Előszállás az uradalom déli felének, Nagyvenyim az északi rész gazdasági központja lett. A Mezőföldi Uradalom északi részébe 1811-től telepítettek Veszprém és Fejér megyéből többségében német telepeseket. Új települések jönnek létre ekkor: Hercegfalva, Nagykokasd, Kisvenyim, Nagyvenyim, Nagyvenyim-Szőlőhegy és Mélykút puszta. Az apátság falvaiban, a Bakonyban és 1780 után a Mezőföldön is a zirci ciszterciek végezték a nép lelkigondozását egészen 1950-ig. A Pilis és a Pásztói Apátság birtokaihoz tartozott a csallóközi Csákány és a Hont megyei Szántó és Apátmarót. Ezek a birtokok 1920-ban Csehszlovákia területére kerültek, ezért a Zirci Apátság eladta azokat. A Pásztói Apátság fennhatósága az egri iskolára korlátozódott. A Szentgotthárdi Apátság 1734-ben került vissza a ciszterci rend kezelésébe, de csak 1878-ban vehette át a zirci apát Heiligenkreuztól az apátságot, birtokaival együtt. A négy apátság a 19. század folyamán elvált a külföldi apátságoktól és létrehozták az Egyesült Ciszterci Rendű Apátságot, amely az összes magyarországi ciszterci apátság és a II. József által megszüntetett, de helyre nem állított Wellehrádi Apátságnak is jogutódja lett. A magyarországi ciszterciek elszigetelten alakították ki szerzetesi életformájukat. A rend központi szervezete ugyanis a francia forradalom következtében megszűnt. Nem volt többé generális káptalan, és az abszolutista állami politika a Rómával való érintkezést is akadályozta. 1923-ban állította fel a pápa a Ciszterci Rend Zirci Kongregációját, amelynek konstitúcióját 1941-ben hagyta jóvá a Szentszék. A 19. század elejétől a ciszterciek egyre nagyobb számban vettek részt az ifjúság gimnáziumi oktatásában, Egerben, Székesfehérváron és Pécsen (a jezsuitáktól átvett gimnáziumokban), majd 1881-től Baján. 1866-tól Zircen, 1889-től Budapesten a rend Hittudományi Főiskoláján folyt a képzés, 1923-tól mindkét helyen. 1928 és 1939 között – Werner Adolf apát kormányzása alatt – Budán, Baján, Pécsen és Székesfehérváron új, kitűnően felszerelt gimnáziumokat épített a rend. A ciszterciek tanító és nevelő munkája ebben az időben, az egész országban megbecsülést és elismerést szerzett a rendnek. Ennek ellenére 1945-ben a rend kárpótlás nélkül elvesztette birtokait, 1948-ban iskoláit, 1950-ben pedig minden ingatlanát és ingóságát és a kommunista államhatalom a létjogosultságától is megfosztotta.

A ciszterci rend teljes iratanyagát egy levéltárban, a zirci anyamonostorban egyesítették, amely a rend 1950-ben történt feloszlata után a VeML-ba került.

Az a) állag a Történelmi Levéltár (Archívum Vetus), amelynek jelenlegi rendszerét Szabó Ottmár apátsági levéltáros hozta létre 1895 és 1926 között. Az archívum létrehozása a proveniencia elv figyelmen kívül hagyásával történt, hiszen zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi iratok egyformán vannak benne. Az ABC betűivel jelölt sorozatok egymástól eltérő témákat tartalmaznak. Az A sorozat: az egyházi főméltóságokkal folytatott levelezés. B sorozat: a világi főhatóságokkal folytatott levelezés. C sorozat: a Zirci Apátság birtokigazgatását érintő ügyek. Ebben a sorozatban található a legtöbb német falu és puszta – Zirc, Akli, Olaszfalu, Eplény, Sóly, Magyar- és Németpolány, Tósok, Berénd, Bakonygyepes, Előszállás, Hercegfalva – telepítésével, birtokigazgatásával, összeírásával és vizitációjával kapcsolatos dokumentum. D sorozat: a Pilisi Apátságra, ill. a volt pilisi, Pozsony és Hont vármegyei birtokokra – Csákány, Szentpéter, Felsőjánok, Mizsérd, Németcsuk, Szerdahely – vonatkozó iratok. E sorozat: a Pásztói Apátságra, ill. a volt pásztói birtokokra vonatkozó iratok. F sorozat: a Szentgotthárdi Apátságra, ill. a volt szentgotthárdi birtokokra vonatkozó iratok 1879-től. G sorozat: az apáti missilis levelezés anyaga.

A b) állag a rend önkormányzati szerveinek iratait, a Rendi Nagykáptalan, a Kormányzótanács (1881–1923), a Rendi Káptalan (1924–1949), a Gazdasági Tanács és az Apáti Tanács üléseinek anyagát tartalmazza.

A c) állag az Apáti Hivatal iratait gyűjti egybe. Különösen értékes részei a rendházakkal folytatott levelezések, az apátlátogatási jegyzőkönyvek Békefi Remig (1912–1923) és Werner Adolf, (1924–1933) idejéből, a rendtagok személyzeti ügyei, a rendi iskolák (Baja, Budapest, Eger, Pécs, Székesfehérvár, Bernardinum (iskola és rendház), a Zirci Hittudományi Főiskola irányításával kapcsolatos iratok és az uradalmak ingatlan és erdészeti ügyei. Az iktatott iratok kutatását iktató és mutatókönyvek segítik.

A d) állagban a Zirci Rendház Perjeli Hivatalának iratai találhatóak. A rendház perjele 1823–1883 között rendi főjósággal kormányzó is volt, ami külön emeli az állag forrásértékét. Az 1872–1935 közötti iktatott iratok általában apáti körleveleket és leveleket, az 1922–1935 közötti iktatott iratok levelezéseket, gazdasági elszámolásokat tartalmaznak. Itt található még a perjeli pénztár 1903–1944 közötti költségvetései és bevételi kiadási könyve az 1901–1911 közötti időszakból.

Az e) állag a Zirci Esperesi és Tanfelügyelői Hivatal iratait gyűjti egybe. Tárgyilag rendezve ide kerültek a ciszterci plébániák – Badafalva, Bakonykoppány, Bakonynána, Borzavár, Előszállás, Gyanafalva, Hercegfalva, Istvánfalva, Kardosrét, Rábakethely, Lókút, Magyarpolány, Nagyesztergár, Nagyfalva, Nagytevel, Olaszfalu, Porva, Rábagyarmati, Szántó, Szentgotthárd, Székesfehérvár, Tósokberénd és Zirc – templomi számadásai, alapítványi számadásai, az alapítványokról készült kimutatások, plébánialeltárak. Itt található az apátság által 1902–1924 között fenntartott iskolák – Aklipusza, Bakonynána, Borsodpuszta, Borzavár, Előszállás, Eplény, Felsőpereszta, Jásd, Kelemenhalom, Kokasd, Lókút, Nagyesztergér, Nagytevel, Nagyvenyim, Porva, Tés, Tósokberénd, Tündérmajor és Zirc – tanítóinak díjlevelei.

Az f) állag a Számvevőség iratait tartalmazza. A töredékesen megmaradt iktatott iratokból betekintést nyerhetünk az 1921–1944 között működő központi pénztár ügymenetére vonatkozóan. A tárgyilag rendezett pénzügyi és számviteli iratok tartalmazzák az egész ciszterci rend 1897/98, 1933/34 és 1943/44-es évekből megmaradt költségvetéseit és a rendházak és gimnáziumok – főleg 20. századi – költségvetéseit, számadásait, a rend I. világháború előtti vagyonszámbevételét. Itt helyezték el a ciszterci rend (1860–1947 közötti) építkezéseinek iratait, többek között a zirci anyamonostor, a rend gimnáziumainak – Baja, a budapesti Szent Imre főgimnázium, egri, székesfehérvári és a pécsi Nagy Lajos gimnázium – és rendházainak – Budapest, Eger, Székesfehérvár, Szentgotthárd –, templomainak – Kelenföld, Eger, Hercegfalva, Porva, Zirc –, valamint gazdasági építkezéseinek – előszállási uradalmi, csörötneki és eplényi erdőri lakások, hontszántói és zirci gazdasági épületek – építési iratait. Az építési tervrajzok, naplók, költségvetések mellett külön érdekessége az irat-együttesnek a nagy számban megmaradt, német építőmesterekkel és vállalkozókkal kötött szerződések, nyugták, árajánlatok és levelezések.

A g) állag a kéziratok gyűjteménye. A kéziratoknak a VeML-ban lévő része a kéziratos történeti munkákat foglalja magában, így többek között a ciszterci rendre vonatkozó dolgozatokat, gazdasági tárgyú műveket, peres és úrbéri iratokat, Magyarország történelmére vonatkozó eredeti iratokat. Az irodalmi vonatkozású kéziratok (pld. Kazinczy levelezése) az Országos Széchenyi Könyvtárba kerültek. A kéziratok kutatását darabszintű cédulamutató segíti.

A i) állag a rendtagok irathagyatékát tartalmazza. 1950 és 1989 között, a szétszórás éveiben a rendtagok több mint fele elhunyt, harmincan Amerikába vándoroltak, ugyanannyian itthon hosszabb-rövidebb időt börtönben töltöttek, majd Pannonhalmára kerültek. Az eltávozó idős rendtagok személyes irathagyatéka, kutatásaik előmunkálatai, fényképek, emlékkönyvek kerültek haláluk után ebbe a gyűjteménybe. A magyarországi németek kutatása szempontjából külön figyelmet érdemel Békefi Remignek a Zirci Apátság történetére vonatkozó előmunkálatai, a rendtagokról gyűjtött életrajzi adatok, a nekrológok gyűjteménye, Horváth Konstantin apát 22 kötetes naplója, történeti feljegyzései, Brisits Frigyes, Szvorényi József, Unger Barnabás,

Schwartz Elemér, Schweighoffer Gyula gimnáziumi tanárok tanulmányai. Kutatását darabszintű jegyzék segíti.

Irodalom:

Békefi Remig, dr. szerk.: Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsátott a hazai ciszterci rend. Budapest, 1896.

VeML XII. 3. A Szent Benedek Rend Bakonybéli Apátságának levéltára 1825–1950. 1,2 ifm.

Szent István király 1018-ban alapíthatta a Szent Mauritius tiszteletére szentelt béli bencés monostort. A zárt, hegyekkel övezett, mégis jól megközelíthető bakonyi völgyet Szent Günter, niederaltaichi bencés szerzetes ajánlotta Szent István király figyelmébe. A monostorok alapítása – az ispánságok és püspökségek mellett – a magyar államalapítás szerves részét képezte. Szent István személyéhez kötődik a Szent Márton-hegyi és a Zobor-hegyi monostorok megerősítése, a zalavári és a pécsváradi monostorok alapítása. Szent Gellért 1023-ban vonult vissza a királyi udvarból a béli remeteségbe, s ekkor már állt a monostor. Szent István király Gellérttel, Imre herceg tanítómesterével közvetve – a béli monostor által – tudott kapcsolatot tartani, ill. így tudott róla gondoskodni. A kisebbik legenda szerint Szent Gellért a béli remeteségben hét évig élt, majd a király kérésére vállalta a püspöki szolgálatot. A 16. század közepétől török hódoltsági terület része lett a Bakonybéli Apátság. A 17. század végére teljesen elpusztult a monostor épülete. 1693–1709 között Göncz Celesztin bakonybéli apát megpróbálta valóságban is életre kelteni címzetes apátságát: kis fakolostort építtetett és pár szerzetest vitt oda. A 18. század elején szlovákokat, a század végén pedig németeket telepítenek le a faluban. 1723-ban az apát a Gerencén malmot építtetett. 1724-ben indult meg a monostor újraképzése, ekkor három szerzetes élt itt. Sajghó Benedek főapát 1754-ben szentelte fel az új barokk templomot. 1781-től Novák Krizosztom a kinevezett apát, aki az önállósodás, azaz a szabad apátválasztás és az önálló noviciátus felállításának lehetőségét fontolgatta, de 1786-ban II. József feloszlatta a magyar bencés közösségeket, továbbá állami tulajdonba vette a monostori javakat. Ferenc király azzal a feltétellel engedte másfél évtizedes száműzetés után visszatelepedni a bencéseket egykori monostoraikba, ha 10 gimnázium megszervezését, működtetését vállalják. Így a hagyományos plébániai pasztoráció mellett új munkaterülettel bővül a magyar bencések élete. A tanárképzés megszervezése, a háttérintézmények kiépítése szükségessé tette a központi gazdálkodást, elosztást és a központból irányított diszpozíciót és a közös noviciátust. A reformkorban, 1832-től az évtized végéig Guzmics Izidor az apát. A tanárképző főiskola, mely 1832-től 1848-ig működött, igen jelentős szellemi pezsgést teremtett a vidéki monostorban. 1833-tól az angolpark kiépítése is megkezdődött. A kormányzó Szalka Kandid 1839–1843-ig, majd Filperger Rudolf. Sárkány Miklós az apát 1845-től 1891-ig. A falu lelkipásztori ellátása mellett az apátság feladata volt a kajárpécsi hívek gondozása. A birtok igazgatása az intézők feladata volt. 1950-ben a berendezkedő népi demokrácia megvonta a szerzetesközösségek működési engedélyét. A bencések 1950. október 8-án hagyták el Bakonybélét. A történelem abszurditása, hogy október 10-én a kilakoltatott bencések helyére közel 60 grazi irlalmas nővért internáltak. Kezdetben szigorú kijárási tilalom kötődött az állami gondoskodáshoz, majd fokozatosan konszolidálódott a helyzet, Szociális Otthon kezdett működni. A bakonybéli temetőben nyugszanak mintegy félezen, akik a zárdájuktól távol, itt a Szociális Otthonban haltak meg.

A bencés rend Bakonybéli Apátságának töredékes iratai 1951-ben, a rend feloszlása után kerültek a VeML-ba. Az Apáti Hivatal irataiban kutathatók a bakonybéli konvent 1904–1906 közötti jegyzőkönyvei és a Szent Benedek Rend Nagykáptalanjának jegyzőkönyvei az 1841–1842, 1894–1897, 1912, 1934 és 1940-es évekből. Az Apáti Hivatal iktatott iratai 1891–1944-ig maradtak meg (sajnos csak töredékesen). Az iktatatlan iratok között külön figyelmet érdemel Sárközy Pál mint főmonostori perjel, majd bakonybéli apát és a Felső-Dunántúli Mezőgazdasági Kamara Zirci járási elnökének hivatalos és magánlevelezése az 1922–1947 közötti időszakból. Itt helyezték el a Bakonybéli Apátság kajári kisdédővójának, iskolájának és zárdájának alapítványi

iratait, a Bakonybéli Kaszinó iratait (1872–1923), a szerzetesek gyászjelentéseit és a rendtagok töredékesen megmaradt levelezését. Az apátsági székház házgondnoki iratai elsősorban gazdasági feljegyzéseket tartalmaznak. A házgondnok pénztárnaplói, számadásai, a székház leltárai a 19. század végétől 1947-ig maradtak meg. Érdekes adalékokkal szolgálhat a kajári gazdaság 1883. évi, a bakonybéli gyümölcsstelepités 1941. évi leírása, az 1876–1896 közötti borkiállításokkal kapcsolatos iratok és az 1923–1932 között vezetett meteorológiai feljegyzések. A rendtagok életébe nyújt bepillantást a Bakonybéli Rendház 1905–1920 között vezetett háztörténeti és vendégkönyve, az apátság könyvtárának 1935, 1936, 1942-ben felvett jegyzéke és a rendtagok kéziratos dolgozatainak gyűjteménye a 19–20. századból. A Bakonybéli Plébánia Hivatal négydoboznyi anyagában elsősorban a plébánia 1867–1925 közötti iktatott iratai kutathatók, de itt találhatóak a bakonybéli templom leltárai 1897, 1907, 1911-ből, a templom és a kegyes alapítványok számadásai és Bakonybél lakosságának lélekszám-összeírásai 1849, 1850, 1855, 1857–1864-ből. A kutatást áttekintő raktári jegyzék segíti.

Irodalom:

Sörös Pongrác: A bakonybéli apátság története I. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend Története 8.) Budapest, 1903.

VeML XII. 4. A Szent Benedek Rend Tihanyi Apátságának Levéltára 1373–1947. 13,01 ifm.

a) Acta Abbatiae Tichoniensis (Történelmi levéltár) 1373–1930. 1,84 ifm.

d) Úriszéki és uradalmi ügyészi iratok 1772–1865. 4,8 ifm.

e) Községbírói számadások (Rationes Iudicum Rusticarum) 1785–1847. 0,84 ifm.

f) Árvaiügyek (Orphanalia) 1791–1847. 0,12 ifm.

g) Tisztiszéki iratok 1831–1880. 0,36 ifm.

h) Üdülőhelyi (balatonfüredi savanyúvízre és fürdőre vonatkozó) iratok 1783–1947. 2,01 ifm.

A tihanyi bencés monostort I. András király (1046–1060) alapította 1055-ben Szent Ányos és Szűz Mária tiszteletére. Az alapító királyt itt temették el 1060-ban. A kolostor alapító oklevele a magyar nyelv legrégebb írásos emléke is. A török elleni felszabadító háborúk után a Magyar Királyi Kamara a felszabadított területeken álló birtokokat csak ún. fegyverválság kifizetése után adta vissza egykori tulajdonosaiknak. Tihanyért ezt a Magyarországi Bencés Rend nem tudta kifizetni, így 1702-ben az ausztriai Altenburg Bencés Apátságnak a tulajdonába került. A Pannonhalmi Bencés Apátság csak 1716-ban tudta visszavásárolni Altenburgtól. 1786-ban II. József a bencés rendet is felosztotta. A szerzeteseknek el kellett hagyniuk kolostorukat, csak egyetlen szerzetes maradhatott, aki ellátta a plébániai feladatokat. A rend tagjai 1802-ben térhettek vissza Tihanyba. A Tihanyi Bencés Apátság javainak nagyságát és jelentőségét tekintve a Főapátsági Uradalom után következett. 1848 után mintegy tizenhatezer kataszteri holdas földbirtokkal rendelkezett, amelyek a Balaton északi partján Veszprém és Zala megyékben, a déli parton pedig Somogyban terültek el. Az apátság somogyi jószágkerületében a mezőgazdálkodás központja Szántódpusztán, az erdészeté Endréden alakult ki. A Tihany központú zalai rész birtokait Tihany, Aszófő, Fülöpi, Kis-Szölös, Örvényes és – 1886. évi eladásáig – Tósok birtokrészei alkották. Az apátság aszófői, örvényesi és tósoki birtokaira a Rákóczi-szabadságharc után katolikus vallású, németeket telepített, akik a 20. századi kitelepítésig megőrizték nyelvüket és identitásukat. 1950-ben a szerzeteseknek ismét el kellett hagyniuk a rendházat. A plébánia megmaradt, a rendházba először szegényház, később múzeum költözött. A bencés rend 1990-ben térhetett vissza Tihanyba, de a kolostoregyüttest csak 1994-ben kapta vissza a Magyar Államtól.

A Tihanyi Bencés Rend Levéltára 1951-ben, az államosítások után került a VeML-ba.

a) Az 1850-es években a Tihanyi Bencés Apátság történelmi levéltárát 30 capsában helyezték el. Ezek közül a 17. capsa iratanyagának nagy részét – amely a tulajdonképpeni történelmi levéltár – a Pannonhalmi Főapáti Levéltárba szállították. A többi capsában lévő középkori anyagot is kiemelték és helyette ugyanolyan szám alatt annak másolata került. A 15 dobozból álló irategyüttest az 1988-ban történt rendezés után 30 capsában helyezték el a következő rend szerint: 1. Arács (1373–1869), 2. Aszófő (1765–1858), 3. Balaton (1776–1847), 4. Endréd (1767–1854), 5.

Fülöpi (1815–1879), 6. Füred (1416–1854), 7. Füred, acidulae (1781–1868), 8. Kapoly (1788–1860), 9. Örvényes 1733–1860), 10. Szántód (1840–1865), 11. Szőlős (1781–1890), 12. Teleki (1755–1855), 13. Tihany (1417–1865), 14. Tósok (1750–1792), 15. Zamárdi (1750–1846), 16. Aedilia (1795–1846), 17. Archivalia (1802–1837), 18. Conscriptioes (1740–1807), 19. Contractus veteres (1773–1800), 20. Determinationes Comitatus (1831–1852), 21. Extirpaturae (1696–1856), 22. Inventaria parochiarum (1810–1881), 23. Metales (1231–1798), 24. Miscellanea sacra (1514–1848), 25. Miscellanea profana (1726–1849), 26. Miscellanea externa (1735–1850), 27. Missiles literae (1777–1855), 28. Rationes ecclesiarum (1834–1930), 29. Testamenta (1804–1846), 30. Libri funduales (1799–1860). A 30 capsában található iratok nagyrészt gazdasági jellegűek.

d) Az úriszék és uradalmi ügyészség működésével kapcsolatos iratok (Acta Sedium Dominalium et Fiscalatus Domini) a társadalomtörténeti kutatás szempontjából a Tihanyi Bencés Levéltár egyik gazdag kincsestára. Az irategyüttes első része (23 doboz) a Tihanyi Apátság Úriszéke előtt tárgyalt polgári- és bűnügyek jegyzőkönyveit (Protocolla et Acta Sedium Dominalium) és a hozzájuk tartozó ügyiratokat tartalmazza (1789–1847). Ezt követik az úriszék nélkül elvégzett panaszok, egyezség és osztások (4 doboz) iratai (1810–1837). Az uradalomhoz beérkezett levelek (Exhibitorum Fiscalatus Tihaniensis) az 1797–1803 közötti időszakból, az uradalmat érintő iratok és levelezések 10 fasciculusban, azon belül számozva kerültek archiválásra (1812–1837). Az Uradalmi Ügyészi Hivatal jegyzőkönyvei és a hozzájuk tartozó iratok (2 doboz) 1837–1852 között követik a hivatal munkáját. Csak töredékesen maradtak meg a szóbeli bíróság (1837–1848) és az egyezség vagy ítélet által rövid úton elvégzett ügyek (1840–1848) iratai. A kutatást a korabeli lajstromok segítik, amelyek az iratok rövid összefoglalását is megadják.

e) A Községbírói számadások a Tihanyi Bencés Apátsághoz tartozó falvak: Aszófő, Endrőd, Kapoly, Örvényes, Zamárdi, Szöllős, Tihany, Teleki és Tósok falusi bírúinak községi számadásait tartalmazza. A számadások a községek betürendjében és azon belül időrendben követik egymást.

f) Az Árvaügyek állag Balatonfüred, Endrőd, Kapoly, Örvényes, Teleki, Tihany, Tósok és Zamárdi települések árvagyámjainak számadásait gyűjti egybe. Itt található az apátság 1844-ben kiadott árvagyámi utasítása, valamint az 1846-ban megfogalmazott útmutató az árvapénztárak kezeléséről.

g) A Tisztiszéki iratok állaga a Tihanyi Apátság tisztiszéki, valamint a tihanyi gazdasági ülések jegyzőkönyveit és a pannonthalmi tisztiszéki és gazdasági ülések jegyzőkönyveit (1851–1856) gyűjti egybe. A jegyzőkönyvek kutatását raktári jegyzék segíti.

h) Az Üdülőhelyi (balatonfüredi savanyúvízre és fürdőre vonatkozó) iratok tárgyi csoportosításban helyezkednek el: a savanyúvíz ügyében keletkezett helytartótanácsai, vármegyei, apátsági instrukciók, javaslatok, határozatok (1783–1912); kimutatások a savanyúvízi bevételekről, kiadásokról (1828–1890), a balatonfüredi fürdőház szobaszámadásairól (1818–1888) és a kórház bevételeiről (1890); a balatonfüredi fürdő építkezésének tervrajzai, költségvetései, szerződésai, számadások, számlák (1834–1873); üdülési árszabályok (1837, 1860) és a savanyúvizet népszerűsítő bel- és külföldi íráskorok (1878–1891), orvosi jelentések, bizonyítványok (1854, 1909). Korabeli segédlete capsánként és azon belül az iratszám alatt megadja az irat rövid kivonatát.

Irodalom:

Erdélyi László: A tihanyi apátság története 1. Az apátság önállósága. 1055–1701. Budapest, 1908. (A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története 10.)

Sörös Pongrác: A tihanyi apátság története 2. Tihany mint fiókapátság. 1070-től napjainkig. Budapest, 1911. (A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története 11.)

VeML XII. 11. A Ferences Rend Pápai Rendházának iratai 1726–1949. 0,72 ifm.

A Kisebbségi Testvérek Szűz Máriaéről Nevezett Rendtartománya Magyarországon a legősibb ferences provincia. A legvalószínűbb, hogy az első testvérek német területről 1224–27 között jöttek hazánkba Ausztrián keresztül. Források alapján tudjuk, hogy 1228-ban már éltek az ország

területén ferencesek. Kezdetben Custodia Strigoniensis, majd 1239-től Provincia Hungariae néven volt ismert a magyar ferences közösség. Addig, míg önálló tartományra nem lett, a német provinciához tartozott. A küzdelmekkel teljes 16. század az egykor hírneves magyar ferences tartományt (Provincia Hungariae) a török hódítás és a protestáns hitújítás terjedése következtében szinte teljesen letarolta. A káptalan adatai még a tartománynak 10 őrsejében 70 kolostoráról és 1172 szerzeteséről tesznek említést. A 17. században a tartomány újjáéledt. A provincia 20. század elején létező kolostorainak alapját ebben az időben rakta le. Pozsony, Nagyszombat, Nyitra és Szombathely a régi helyükön újra fölvirágoztak. Esztergom, Kismarton, Székesfehérvár, Németújvár, Szentkatalin, Szentantal, Sümeg, Pápa, Veszprém, Bucsuszentlászló, Érsekújvár, Malacka, Boldogasszony, Pest, Andocs, Simontornya és Komárom rendházai egymás után épültek. 1950-ig Andocs, Bucsuszentlászló, Budapest, Pestszentlőrinc, Esztergom, Káptalanfüred, Kiskanizsa, Nagykanizsa, Nagyatád, Sümeg, Káptalanfüred, Pápa, Szombathely, Kapuvár, Segesd, Pápa, Veszprém és Székesfehérvár adott otthont a tartomány tagjainak. A főszerzetes elöljáró (1949) 272 tagja volt a provinciának.

A ferences szerzetesek az 1660-as években érkeztek meg Pápará. Fő támogatójuk a város földesura, Esterházy Ferenc volt. Kolostoruk és templomuk 1680-ra készült el, amit még abban az évben konvent rangjára emeltek, jelezve, hogy pápai megtelepedésüknek állandó jellege van és főnöke a káptalanon szavazati joggal bír. A pápai ferencesek lelki tevékenysége messze túlhaladta a város határait. 1722 és 1765 között vezetett anyakönyvek bejegyzései szerint ők pasztorálták a Bakony hegység nyugati felét, továbbá a Kisalföld egy nem csekély darabját. Így Veszprém megye egyharmada és a környező megyék szélein elterülő települések katolikusai lelki központjuknak tekintették a pápai ferencesek kolostorát és nagyobb ünnepeiken a pápai híveken kívül ők is megjelentek a városban. A rendtartomány működése 1950-ben megszűnt, rendházait 1950. december 2-ig el kellett hagyniuk a szerzeteseknek.

Az államhatalom különös figyelmet szentelt az iratoknak – az 1950. szeptember 1-jei belügyi államtitkári rendelet az iratanyagot külön kezelésbe vette és az ÁVH illetékes megyei vezetőjére bízta –, másrészt viszont a végrehajtás során az iratanyag egy részét veszni hagyták. A mariánus rendtartomány központi vezetésének és a Pesti Rendház iratainak legnagyobb része a MOL birtokába került (MOL P 233) és 6,5 ifm. a terjedelme. A VeML-ba a Pápai, Veszprémi és Sümegi Ferences Rendház iratai kerültek. Az anyag egyik töredékes részét – mint megszűnt szerzetesi levéltár töredékét – az államosítás után a levéltár szállította be 1951-ben, a másik részét – többnyire a köteteket – a könyvtári központ gyűjtötte be, majd adta át 1953-ban a Veszprémi Állami Levéltárnak. A Magyar Ferences Levéltár 1995-től kezdeményezte a megyei levéltárak őrizetében lévő ferences iratanyag visszaadását és az iratanyag egyesítését.

A Ferences Rend Pápai Rendházának a VeML-ban lévő 6 doboznyi iratanyaga érdekes keresztmetszetét nyújtja a rendház és az ott élő szerzetesek tevékenységének. Az egyházi és világi hatóságok körlevelein és leiratain kívül megmaradtak a rendtagok névsorai, többek között a magyar mariánus ferences rendi klerikus és laikus professzorok betűrendes és időrendi katalógusai az 1827–1918 közötti időből és a magyarországi és külföldi rendtagok névjegyzékei 1767–1820 között. Az iratokból betekintést nyerhet a kutató a pápai ferences alapítványok működésébe a megmaradt Tőkealapítványok (Liber Capitulum Fundationum) 1854–1934, a Szent Alapítványok (Liber Sacrorum Fundatorum) 1854–1916 és a misemondásért beszédett díjak és miseintenciók (1888–1921) naplójából. Megmaradtak a Pápai Rendház bevételi és kiadási számadáskönyvei (1885–1917), a pápai házgondnok pénztári naplói és nyilvántartó könyvei (1898–1934), a pápai konvent leltárai (1753–1898). A pápai ferencesek lelkipásztori, lélegzőmunkájának lenyomata, és kiváló társadalomtörténeti forrás a pápai konvent 1722–1765 között vezetett születési és házassági anyakönyve. Az iratokról darabszintű számítógépes jegyzék készült.

Irodalom:

Takács Ince – Pfeiffer János: Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században. Pápa – Zalaegerszeg, 2001.

VeML XII. 12. A Ferences Rend Sümegi Rendházának iratai 1706–1950. 1,12 ifm.

A sümegi ferences kolostort Széchenyi György veszprémi püspök (1648–1658) alapította. 1653-ban a rendnek adományozta a már meglévő kolostort és a templom épületét, s a templom védőszentjének, Sárlos Boldogasszony ünnepére búcsút kért és kapott a pápától. A ferences atyák – 1689-ig szalvatoriánus, majd mariánus szerzetesek – működési területe kiterjedt Veszprém megye keleti, és Zala, Vas megye nagy részére. 1760-ig a Sümegi Plébániát is vezették. A sümegi ferences templom búcsújáró helyé vált. A kegyhely történetében kritikus fordulópontot jelentett az 1950-es esztendő, amikor a szerzetesrendek feloszlata miatt a ferenceseknek – hat páternak és öt testvérnek – el kellett hagynia a kolostort. A kegytemplom lelkipásztori ellátásáról ezután a plébánia egyházmegyés papjai gondoskodtak.

A Ferences Rend Sümegi Rendházának a VeML-ban lévő 9 doboznyi iratanyaga kiváló egyház- és társadalomtörténeti forrás. A Pápai Rendház irataihoz hasonlóan megtalálhatók benne az egyházi és világi hatóságok körlevelei és leiratai: pápai dekrétumok (1724–1731), tartományi rend- és tartományfőnöki körlevelek (1706–1734), határozatok (1729–1753), enciklikák (1866–1906), a káptalani, kongregációi és definitórium gyűlések jegyzőkönyvei (1795–1938), püspöki körlevelek (1940–1950), királyi dekrétumok és a Helytartótanács körlevelei (1807–1853). Töredékesen, de megmaradtak a házfőnökök levelezései (1887–1949) és a lajstromozott iratok egy része, amelynek kutatását korabeli mutató segíti. A sümegi ferences alapítványok működéséről a Szent Alapítványok (Liber Sacrorum Fundatorum) jegyzőkönyve (1751–1897) tájékoztat. Gazdagnak mondható a szentmisékre vonatkozó iratok gyűjteménye: miseintenciók (1885–1917), kézimisék könyve (1926–1944), szentmisék jegyzéke (1928–1937), elfogadott szentmisék kimutatása (1937–1947), időhöz kötött szentmisék jegyzéke (1945–1947). Megmaradtak a Sümegi Rendház bevételi és kiadási számadáskönyvei (1794–1945), gazdasági és időjárási naplói (1899–1905), töredékes építkezési iratai és tervrajzok (1900–1949), valamint a sümegi konvent leltárai (1904–1943). Társadalomtörténeti szempontból külön figyelmet érdemel a Sümegi Ferencesek III. Rendjének iratai között a kordaviselek rendjébe belépettekről vezetett könyv (1764–1774). Az iratok kutatását darabszintű jegyzék segíti.

VeML XII. 13. A Ferences Rend Veszprémi Rendházának iratai 1801–1950. 0,27 ifm.

A kolduló rend tagjait Veszprémben, 1681-ben telepítette le Sennyei István püspök. A kezdeti nehézségek után csak 1730 körül tudták Szent István tiszteletére szentelt templomukat, majd pedig 1776-ban kolostorukat felépíteni. 1711–1745 között a ferences atyák látták el a veszprémi katolikus hívek lelki gondozását, a plébánia vezetését. Még jelentősebb volt a barátok szerepe a Balaton-felvidék és a Bakony német falvainak pasztorálásában. A 18. század első felében, de később is ők gondozták Márkó, Úrkút, Nagyesztergár, Kislód, Városlód, Barnag, Vöröstó, Ácsteszer, Lókút, Súr, Bakonyszücs, Bakonyszentlászló települések német lakosságát.

A rendházának csak töredékes iratai kerültek a VeML-. Az apostoli levelek (1854–1950) és a házfőnökök töredékes iratain (1900–1950) kívül a tőke és Szent Alapítványok jegyzőkönyve (1801–1888), miseintenciók (1899–1911) és néhány kézirat maradt az utókorra.

VeML XII. 15. A Pálos Rend Pápai Rendházának töredékes iratai 1728–1780. 0,12 ifm.

A pálos rendet Csáky László telepítette Pápára és egészen feloszlásukig itt éltek. Az 1638-ban Pápára telepített pálosok igen nagy vitalitásról és aktivitásról tettek bizonyosságot. Szívós és céltudatos munkával visszaszerezték középkori birtokaik ekkor még hódoltságban lévő nagy részét. Jelentős szerepet biztosítottak a környék életében a kolostor számára az egyre szaporodó

házingatlanok és a növekvő mértékű föld- és szőlőbirtokok (Kisörs pusztán, ma Kővágóörs; Pátkán, ma Lovászpata szomszédságában, a Somló hegyen és Badacsonyan), s a különösen fejlett malomgazdaságuk. Gazdasági helyzetüket és gazdálkodásuk sokoldalúságát, birtokviszonyaik tagoltságát, jövedelmi forrásaik sokrétű jellegét jól tükrözik az 1786. évi leltár felsorolásai, amely szerint a Pesti Rendház után a pápai rendelkezett a legnagyobb vagyonnal.

A pálosok töltötték be Pápán a katolikus szempontból nézve üresedésben lévő plébános feladatkörét a jelek szerint az után is, hogy 1659-től fogva ismét volt katolikus plébánosa a városnak. Pálosok vezették Pápa legkorábbi katolikus anyakönyvét 1638 és 1668 között, és feltételezhető, hogy csak ezután vette át a plébánia a szentségek kiszolgáltatásának és az anyakönyvek vezetésének a feladatát. A pálosok a város katolikus nemességét, valamint a magyar és német anyanyelvű polgárságot gondozták. Többek között ők alapították meg Pápán a Rózsafüzér Társulatot. A Társulat kezdetben magyar volt, majd 1728-ban megalakították a német Rózsafüzér Társulatot. A két társulatnak 1739-ben már 600 tagja volt a városban. Jelentős szerepe volt a pápai pálos kolostor és a város szellemi életében annak is, hogy – különösen a protestáns iskolák erőszakos bezárása után – átvették az alapfokú, majd később a középfokú oktatás feladatát. 1647-től említik a pálosok iskoláját és 1660-ban már 100 tanuló jár tanodájukba. A hazánkban lévő pálos iskolák között a pápai lett fokozatosan a leghíresebb, s amikor megalakult az al gimnázium (1721), ennek az iskolának a tanterve, tanítási módszere és szellemisége irányítólag hatott a többi pálos iskolára.

A pápai pálosok VeML-ba került irata az 1728-ban megalakult német Rózsafüzér Társulat Mária Kongregációjának albuma, amelyet 1780-ig vezettek. Az albumban alfabetikus sorrendben vezették a társulati tagok nevét (az album elején a pálos testvéreket, utána a világi személyeket), amely kiváló társadalom és névtörténeti dokumentum.

Irodalom:

Márkusné Vörös Hajnalka: A pálosok szerepe a pápai kálvária építésében, a hitélet megújításában. In: Decus solitudinis. Pálos évszázadok. Szerk.: Sarbak Gábor. Piliscsaba, 2007. 670–686. p. (Rendtörténeti konferenciák 4/1.)

XIII. CSALÁDOK

VeML XIII. 27. A Móró család (Nagyvázsony) iratai (1850) 1874–1945. 0,06 ifm.

A nagyvázsonyi Móró család iratanyag törzsét Móró János kötelgyártó mester és felesége, Paár Mária birtokjogi (telekkönyvi) iratai alkotják. Ezek egyszerre vetnek fényt a két család – Móró és Paár – főként 19. századi birtokviszonyinak alakulására. Móró János 1880-ban kapott kötelgyártói iparendélyt, de szakmája mellett földműveléssel is foglalkozott. Birtokait fokozatosan gyarapította, de megmaradt kisbirtokosnak. Két lánya Mária – Krusacz Miklós órás- és ékszerész felesége – és Ilona – Krusacz Antal vasesztergályos felesége – Amerikába vándorolt ki családotul. István fia hentessegéd, akit 1943-ban – rendszerellenes magatartása miatt – rendőri felügyelet alá helyeztek.

A család iratai között őrződött meg a nagyvázsonyi közkút építésére adományozott összegek kimutatása és az Esterházy család Pulai Uradalmának anyagszámadási naplója (1891–1900). A kutatást a két család genealógiai táblázata és az áttekintő raktári jegyzék is megkönnyíti.

VeML XIII. 33. A gróf Zichy család palotai ágának iratai 1754–1899. 0,48 ifm.

A Zichy család katonai érdemei elismeréseként – Zichy I. Pál és István palotai kapitány volt – 1650-ben kapta meg Palotát a hozzá tartozó birtokokkal. Az egyes családtagok a 18. század folyamán a lánghi, az abonyi és az oroszvári ágat megalapítva szétaprózták az adományt, de a palotai ágat továbbvivők 1890-ig folyamatosan Palota birtokosai maradtak. Ez az ún. alsóurásági

birtok Palotát, Papkeszit, Súrt, Kutytot és Inotát foglalta magában. Központja Palotán a régi Újlaki-féle vár volt, amelyet az 1720-as és 1740-es évek nagyszabású építkezései folyamán állítottak helyre.

A VeML-ban lévő anyag egyrészt a korábban a személyi fondok közé sorolt Zichy Paulina gr. Schläger Jánosné irataiból, valamint az 1973-ban a veszprémi Bakonyi Múzeumtól átvett anyagból áll. A rendezés után a család személyes iratai családtagok szerint, a gazdasági iratok tárgyi alapon tagolódnak. Az iratok az 1750-es évektől mutatják be az itt élő Zichyek magán- és gazdasági életét. A családtagok közül levéltárba került Zichy II. Miklós (1833–1874) és felesége, Kray Mária személyes levelezése és várpalotai háztartásuk számlái, valamint lányaik, Mária, Izabella és Paulina iratai. Zichy Mária (1824-?) levéltárba került emlékkönyve a családtagok, rokonok, ismerősök és barátok emlékverseit és monogramjait tartalmazza (1889–1899). Testvéreivel való levelezése az 1842–1863 közötti időszakot öleli fel. Zichy Izabella (1828–1848) hagyatékából a Festetich Fannival való levelezés maradt meg. Zichy Paulina, Schläger Viktorné (1836–1890) hagyatékában a személyes levelezésen kívül itt őrződtek meg a salzburgi Schläger-villa meghívói. A palotai „alsóurasági” uradalom igazgatásával kapcsolatos iratok közül figyelmet érdemel az uradalom kiadásairól és a napszamosok munkabéréről vezetett 15 kötetnyi pénztárkönyv (1754–1841) és a palotai gazdaságban végzett munkákról, a mesteremberek és béresek fizetéséről vezetett kimutatás (1884). Az anyag kutatását a család genealógiai táblázata és az áttekintő raktári jegyzék segíti.

VeML XIII. 37. A Tumler család (Veszprém) iratai 1742–1839. 0,05 ifm.

A német származású Tumler családot Padányi Bíró Márton püspök hívta Veszprémbe a vár építkezéseinek munkálataihoz. Tumler György (Reiskirchen, 1722 körül – Veszprém, 1767.) ezermester molnár az 1740-es években vándorolt be hazánkba Városlódre, majd 1757-ben, püspöki engedéllyel telepedett le Veszprémbe. Malmokat épített a vár alatti Séd patak vízére, de nevét azzal írta be a magyar technikátörténetbe, hogy 1766-ban Koller Ignác püspök felkérésére vállalta, hogy a veszprémi vár alatti völgyben lévő Úrkútból vízierő segítségével vizet nyomtat fel a várba. A tervet elkészítette, de a kivitelezésben korai halála megakadályozta. Apja vízépítészeti tevékenységét fia folytatta. Tumler Henrik (Városlód, 1748. – Veszprém, 1835.) először molnármesterként dolgozott, majd a Veszprémi Püspöki Uradalom mérnöke lett. Nevét akkor ismerték meg, amikor az 1770-es években apja terve alapján megépítette a veszprémi vár vízvezetékét. Tumler Henrik a felhalmozott tőkével és a felvett hitelekkel okosan gazdálkodott: műszaki beruházásokba fogott – malomépítés – és pénzét ingatlanokba – szőlő, szántó, házingatlan – fektette. Közhasznú tevékenysége folytán 1791-ben II. Lipóttól nemesi címereslevelet kapott. Két fia (József, Antal) nem tanulta meg apja mesterességét.

A család iratait a veszprémi Bakonyi Múzeumtól átvett történeti iratgyűjteményből (XV. 2.) emelték ki 1989-ben. A német, latin és magyar nyelvű iratanyag javarészt Tumler Henrik molnármester hagyatékát tartalmazza. Külön is említésre méltó Tumler Györgyné (1799) és Tumler Henrik (1826) végrendelete és végrehajtójának jegyzőkönyve (1835–1837), Tumler Henrik második házassági szerződése (1797), javainak összeírása, sokféle szerződése, a gazdaságról, a somlói szőlőről vezetett számadások. A családi iratokhoz tartozik Tumler Pál csődügye, ingóságainak összeírásával és konvenciójának kimutatásával (1834). Az iratok jelentős értéket képviselnek, mivel rekonstruálható belőle a család gazdasági, társadalmi helyzetének alakulása közel egy évszázadon át.

VeML XIII. 38. A Woita család (Pápa) iratai 1833–1944. 0,06 ifm.

A német eredetű, pápai polgárcsalád iratai 1980-ban Woita Éva veszprémi lakos tulajdonából, iratvásárlás útján kerültek a VeML őrizetébe. A német és magyar nyelvű iratok elsősorban Woita József, pápai építőmester (1807–1896) és fia, Adolf budapesti műépítész (1834–1923) működésére

vonatkoznak. Woita Éva (1913–) második házasságával a családi iratanyag a Szomjas családdal gyarapodott. Woita József építőmestert 1832-ben vették fel a pápai polgárság tagjai közé, s attól kezdve több mint ötven éven át részt vett a város közéletében. 1835-ben Pápa rendezett tanácsú város képviselője, 1845-ben gyámtya, 1855-től évtizedeken keresztül polgármestere volt. Irathagyatékából külön figyelmet érdemel 1854-ben kiállított német nyelvű tanonclevele, építőmesterként községi épületek állapotáról készített bizonyosságlevellei; felesége, Holzheim Erzsébet végrendelete (1881), pápai polgármesteri irathagyatéka (1882–1884), gazdasági feljegyzései és lelki imádságos kalendárium: Geistlicher Beth-Kalender. Woita Adolf 1834-ben született Pápán, ahol az elemi és a gimnázium alsó osztályait végezte. A felső osztályokat Győrben látogatta, majd Hölzel József szombathelyi építésznél tanult, azután a bécsi Politechnikumon végezte el az építész szakot. Dolgozott Ausztriában, Angliában, majd hazatért Magyarországra és sikeres pályát futott be.

Iratai közül különösen értékes 250 oldalas életrajzi írása, családi fotóalbuma, rajzai és akvarelljei, valamint 1918-ban felvett budapesti házleltára és üzletengedélyei. Woita Éva és férje, a Schürtz (Szomjas) család irataiban genealógiai feljegyzések, iskolai bizonyítványok, válóperes iratok és a család levelezése érdemel figyelmet. A kutatást leszármazási táblázat és darabszintű raktári jegyzék segíti.

VeML XIII. 56. Az Eckert család (Herend) iratai 1816–1903. 0,01 ifm.

A német nemzetiségű család iratai Pesovár János herendi lakos jóvoltából kerültek a VeML-ba. Az Eckert család a 18. század óta Herenden élt. Tagjai házasszellek voltak, akik e rétegből nemigen tudtak kiemelkedni a későbbiekben sem.

A fennmaradt töredékes iratok a 19. század első felében élt Eckert János és családja személyes és birtokjogi iratait – végrendelet, úriszéki ítélet eltartási perben, föld-adásvételiszterződések, tagosítási iratok – és a 19. század végén, a 20. század első felében élő Eckert József és családjának telesházi iratait tartalmazza. A kutatást raktári jegyzék könnyíti meg.

VeML XIII. 58. A Hoffer család (Nagyesztergár) iratai 1892–1905. 0,02 ifm.

A német nemzetiségű Hoffer család iratai – Tóth Mihályné, született Hoffer Erzsébet nagyesztergári lakos jóvoltából – 1983-ban kerültek a VeML őrizetébe. Az iratok zömét a család 1892–1896 közötti levelezése teszi ki. Hoffer Mihály, a szinte gyermekfejjel, 16 évesen Amerikába kivándorolt (1892) mészároslegény szüleivel, testvéreivel folytatott levelezése ma is megdöbbentő élményt nyújt. A levelekből egy jómódú, de az eladósodás útján megindult magyarországi német család 19. század végi hétköznapijai tárulnak fel, s képet kapunk a kivándorlók mindennapi megélhetésért folytatott elkeseredett küzdelméről is. Külön is megemlíthetjük Tóth Mihályné visszaemlékezéseit, amelyet halála előtt néhány évvel, 1980 táján kezdett el papírra vetni. A 61 lapos kézirat a család 18–20. századi történetét tárja fel, de adatokat szolgáltat a rokon családok (például a híres zirci asztalos Wilde, vagy az olaszfalui Peidl család) történetére vonatkozóan is. Mivel a Hoffer család eredetileg Zircen élt, Zirc helytörténetéhez is használható e munka. A levelezés magyar–német, a visszaemlékezés magyar nyelvű. A családi iratok kutatását áttekintő raktári jegyzék segítségével lehet végezni.

Irodalom:

Márkusné Vörös Hajnalka: Nagyesztergár társadalomnéprajza. Nagyesztergári Német Nemzetiségi Önkormányzat: Nagyesztergár, 2005. (Magyar–német nyelvű)

VeML XIII. 69. A Ringhoffer család (Borzavár) iratai 1898–1944. 0,05 ifm.

A német nemzetiségű Ringhoffer család iratai 1985-ben ajándékként kerültek a VeML-ba. Az ajándékozó Borzaváron, Holczinger Ferenc házának padlásán gyűjtötte össze az iratokat. A

Ringhoffer család kisbirtokos familia volt Borzaváron. Az irategyűttes a Ringhoffer Istvánné, Pleskó Katalin által megőrzött dokumentumokat tartalmazza. A fennmaradt iratokból (telekkönyvi iratok 1898–1939, adóügyi iratok 1921–1944 és a váltókölcson elszámolásai 1929–1944) nyomon követhető a család birtokviszonyainak alakulása, anyagi helyzetének romlása. A vegyes iratok (1914–1940) közül említésre érdemes az 1919. július 10-én a Borzavári Munkástanácsához intézett levél, amelyben az özvegy $\frac{1}{4}$ házrész megváltását kéri, részletesen beszámolva családi viszonyainak alakulásáról. Az iratanyag jegyzék alapján kutatható.

VeML XIII. 66. A Hideghéty család iratai 1411–1878. 0,02 ifm.

Jakob de Hidegket (alias de Hettendorf) 1411-ben kapott adománylevelet hideghéti birtokára. (Hideghét – Gaadendorf, Studené – 1947 óta Dunahidas része Szlovákiában.) A család évszázadokon át itt élt kisbirtokos nemesként. Hideghéty Mihály azonban szakított a kuriális nemesek hagyományos életmódjával. Hideghéty Mihály téglavetőmester a 19. század elején hagyta el szülőföldjét, s egyik uradalomból a másikba vándorolt. 1819-ben a Kisbéri Uradalomban (Tarts-pusztán) dolgozott, később, a 19. század közepén már Zircen találjuk. A mesterség három generáción át öröklődött.

A család irataiban az eredeti adománylevélen (1411) kívül anyakönyvi kivonatok és a Pozsonyi Káptalan által kibocsátott oklevélmásolat-gyűjtemény található, amely a Hideghéty családra vonatkozó másolatokon kívül több Pozsony megyei nemes család – Aranyossy, Bucsányi, Csuzi és Deseő – okleveleit tartalmazza. A Hideghéty család iratait a veszprémi Bakonyi Múzeumtól átvett történeti iratgyűjteményből a rendezés során emelték ki. A fennmaradt, töredékes iratanyag a darabszintű raktári jegyzék alapján kutatható.

VeML XIII. 81. A Kluge család (Pápa) iratai 1834–1950. 18 ifm.

A 18. század második felében a hazánktól nyugatra eső területeken a textiliparban és a festő mesterségben munkaerő-felesleg képződött. Ezért az egyéni vándorutak és a családi áttelepülések egyaránt növelték a magyarországi kékkfestő mesterek számát. Így kerültek Magyarországra az evangélikus Kluge család ősei a szászországi Sorauból. Johann Friedrich Kluge Sárváron telepedett meg, majd 1777-ben a pozsonyi főcéhbe kérte felvételét. Fia Friedrich Kluge 1786-ban családjával áttelepedett Páparra. A műhelyt fia, Kluge Ferenc vette át és fejlesztette tovább. A 19. század második felében a vásározás mellett a viszonteladói hálózatot is kiépítette a cég. Ötven kilométeres körzetben 24 vásározóhelyük volt, 95 helységbe szállították vasúton és postán 108 ügyfélnek. A forgalmat 10-12 fős elárúsító-gárda bonyolította le. A Kluge-cég mindemellett textil-nagykereskedői és borkereskedői jogot is szerzett magának. A cég kapcsolatai távolabbi vidékre is kiterjedtek, a sváb és a vend nemzetiségű lakosság igényeinek megfelelő kelméket is festettek. A fellendülést a II. világháború vetette vissza. 1945 után a korábbi készleteket fokozatosan felélték, a műhelyt államosították, anyagának megmentése érdekében a Művelődési Minisztérium 1954-ben államilag védett gyűjteménnyé nyilvánította. A volt tulajdonos Kluge család hét generáción keresztül vitte az üzemet, amely 1956-ban zárta be kapuját, majd 1962-ben nyitott ki mint Pápai Kékkfestő Múzeum. Különlegességét az adja, hogy fennmaradt a kékkfestőműhely egész épülete, teljes műszaki állaga működő állapotban, nyomódúcok, textilanyagok, klisék, bárcák, pecsétnyomók, cégjeles csomagolópapírok, bútorok, háztartási felszerelések, nagyon sok ruha, használati és dísz tárgyak, gazdag szakkönyvtár.

Hasonlóan jelentős gazdaság-, társadalom- és helytörténeti értéket képvisel a Kluge-gyűjtemény családi és üzleti iratanyaga, amely a VeML-ba került két részletben, 1978-ban és 1982-ben. A 19. század közepétől megőrizték a család levelezését, feljegyzéseit, képeslapokat, iskolai füzeteket, gyermekrajzokat, meghívókat, gyászjelentéseket, fényképeket, a családtagok közéleti szereplésével kapcsolatos iratokat. Akkurátusan feljegyezték és az utókornak megőrizték a családi háztartás feljegyzéseit: bolti bevásárló-könyveket (1885–1951), húskönyveket, disznóölések

könyveit, cipéskönyvet, rövidáru-, illatszert-, benzin- és olajkönyvet, az autó naplóját, a lovak tartásával kapcsolatos kiadásokat (20. század első fele). Az 1890-es évektől megmaradtak a házi vállalkozások iratai: a család somlói és hántai szőlőinek művelésével kapcsolatos munkáskönyvek (1892–1943), a somlói szüret terményösszesítései és a boreladásból befolyt összegek (1893–1948), pincenyilvántartások, Karcsay Béla textil-nagykereskedésének (1941–1954), Karcsay Matild és Karcsay Miklós tűzifa- és szénkereskedésének (1925–1951), Karcsay Béla rózsakertészetének iratai (porzási könyvek, ültetési tervrajzok). Folyamatosan és nagy figyelemmel vezették a kékfestőüzem gazdasági iratait. 1854-től egészen az államosításig megőrizték a pénztári főkönyveket, pénztári naplókat, folyószámla-főkönyveket, (külön vezették az adósok és hitelezők adatait), a számlakönyveket. A 20. század elejétől megmaradtak a család adókönyvei, a biztosítási, takarékpénztári és banki iratai. Precízen lefűzve tárolták az üzleti levelezés kimenő és bejövő leveleit (1864–1949), az üzletfelek címjegyzégeit (1894–1920), a postakönyveket (1914–1956). Gyáripari statisztikát készítettek (1932–1945) és lelkiismeretesen feljegyezték az alkalmazott festőmunkások adatait, valamint heti, havi fizetésüket (1887–1938), az eladónők és vásárlók heti bérét (1897–1943), a cselédek és kisegítő munkásoknak kifizetett összegeket (1923–1942). Az 1910-es évektől egyéni munkakönyveket vezettek, amelyből 44 maradt meg. Feljegyezték a munkarendet, a munkásoknak és kereskedőknek adott ajándékokat. Hasonló alaposággal vezették a nyilvántartásokat a – főleg német – kereskedők megrendelésére szállított termékekről (1888–1955), a bér munkába készült áruk teljesítéséről és szállításáról. Leírták és megőrizték a kékfestő recepteket (1850–1913) és a család festőfeljegyzéseit, később a kódokkal ellátott színmintakönyveket. Rögzítették a kékfestőüzem gyártási munkafolyamatait a gyártási könyvekben (1886–1951), a mintázó, festő és mángorló könyvekben (1871–1955). Eltették és rendszereztek a vásáron eladott mintákat (1865–1935), a nyersáru-mintakönyveket, a Leipnik és társa kanavász mintakártyáit, a Farbwerk Meister Lucius von Brüning mintakártyáit. Megmaradtak a vásári árjegyzékek (1900–1946) és a minták kelendőségéről vezetett feljegyzések. Teljes vagyonelejtárt készítettek a családi javakról: ingatlanokról és ingóságokról (1850–1916), az üzemben használt gépekről (1940-es évek), az árubeszerzésekről, az árukészletről. A német és magyar nyelvű iratgyűjtemény kutatását középszintű raktári jegyzék segíti.

Irodalom:

Családtörténeti kutatás határon innen és túl. Szerk.: Márkusné Vörös Hajnalka, Veszprém, 2009. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 20.)

XIV. SZEMÉLYEK

VeML XIV. 4. Herrnberger Alajos veszprémi diák számadásfüzetei 1829–1838. 0,03 ifm.

A két összefűzött, német nyelvű számadásfüzet Herrnberger Alajos, veszprémi diák szisztematikusan vezetett napi kiadásait és bevételeit tartalmazza az 1829–1838 közötti időszakból. Csekély bevételei és puritán kiadásai ellenére érdekes forrás egy reformkori kisváros mikrotörténetének kutatásához.

VeML XIV. 23. Kreizer József pápai fazekasgéd munkakönyve 1863–1869, 1874–1892. 0,01 ifm.

Kreizer József 1842. március 5-én született Pápán, ahol kitanulta a fazekas mesterséget. A katolikus, német fazekasgéd 1863-ban szabadult, ekkor kérvényezte munkakönyvének kiállítását. Az 1863. június 24-én, a Pápai Polgármesteri Hivatalban kiállított kétnyelvű (magyar–német) munkakönyv, amely úti okmányul is szolgálhatott az Osztrák Birodalmi Tartományokban, értékes társadalom- és ipartörténeti forrás. Bejegyzései alapján rekonstruálható Kreizer József vándorlása és munkahelyei 1863-tól 1869-ig. A bejegyzéseket az aláírások mellett épen

megmaradt cégpecsétekkel hitelesítették. A munkakönyv hátsó lapjain Kreizer József feleségének anyakönyvi bejegyzései találhatóak: hét gyermekük születési és halálozási, valamint a feleség szüleinek, nagyszüleinek halálozási dátumaival.

VeML XIV. 52. Weisz Andor budapesti szücsmester üzleti könyvei 1948–1959. 0,05 ifm.

Weisz Andor, budapesti szücs kisiparos 1919-ban született Debrecenben. Budapesti üzletét a VII. kerületben a Murányi utca 24. szám alatt működtette. Az iratok között megtalálható a mester 1946-ban kiállított mesterlevele és iparigazolványa, pénztárkönyvei 1948-tól 1959-ig, számlatömbjei és átvételi elismervényei a vállalt munkákról (kinek, mit, mennyiért) és jegyzékek a szovjet csapatoknak 1946-tól, majd később szovjet cégeknek szállított bőrökről. A megmaradt iratokból kirajzolódik a szücsmester korabeli vevőköre, pénzügyi helyzete, manőverezése a megváltozott viszonyok között. Érdekes kortörténeti dokumentum.

VeML XIV. 58. Hadnagy László tanár, népművelő (Gyulafirátót–Veszprém) irathagyatéka (1922) 1946–1995. 5,88 ifm.

Hadnagy László (1923–1995) a magyar és német lakosságú Gyulafirátóton született tízgyermekes vasutas családban. Iskolába Rátóton, Keszthelyen, a Györi Tanítóképzőbe járt. Szülőfalujában választották meg tanítónak. Esti tagozaton fejezte be főiskolai tanulmányait, majd az ELTE magyar-történelem szakán szerzett diplomát. A tanítás mellett két évtizedig a népművelői feladatokat is ellátta, felvállalva a falu és tágabb környezete értékeinek dokumentálását. Következésképpen gyűjtötte a bakonyi német és szlovák közösségek hagyományait, több ezer fotót készített a nemzetiségi falvak lakóiról (portrék), élő szokásairól, tárgyi emlékeikről. Elindítója és aktív részese volt a megye földrajzinév-gyűjtésének. Feldolgozta Gyulafirátót és Bakonybél földrajzi neveit. Egyik fő szervezője volt a községi krónikáiró mozgalomnak. A Veszprém megyei honismereti mozgalom egyik meghatározó egyénisége volt.

Gazdag irathagyatéka 1998-ban került be vásárlás útján a VeML-ba. Személyes és hivatali iratain túl különösen figyelemre méltó Hadnagy László gyűjtései során készített saját fényképei (4 doboznyi) és a gyűjtött archív fotók (a pápai Maier család fényképei, a bakonykoppányi plébános fotói); Gyulafirátót és Bakonybél földrajzinév gyűjtése, amelyben a térképeken, levéltári forrásfeltárásokon kívül a teljes gyűjtött anyag megtalálható (1 doboz). A bakonyi németek történetének kutatása szempontjából további kincseket rejt a Hadnagy Lászlónak lektorálásra, ill. tiszteletpéldányként küldött kéziratok gyűjteménye, benne értékes falu- és ipartörténeti, s néprajzi témájú kéziratok dolgozatokkal. Az irategyűttes kutatását középszintű raktári jegyzék segíti.

VeML XIV. Széki Antal köz- és váltóügyvéd (Pest) irattöredéke 1869–1871. 0,01 ifm.

Az irattöredék a herendi porcelángyáros, Fischer Mór fiának, Leónak pénzügyi tartozására vonatkozik. Széki Antal a Hauff Ch. és társa londoni gyárosok által indított pert és annak végrehajtását képviselte Fischer Leo ellen. A német nyelvű iratok a per iratait és a Fischer család Széki Antal ügyvéddel folytatott levelezését tartalmazza. Az iratokat – amely Sebestyén Gyula hagyatékának (EAD személyi iratok) rendezése során került elő – 2005-ben vette át a levéltár a Néprajzi Múzeumtól.

XXIV. AZ ÁLLAMIGAZGATÁS TERÜLETI SZERVEI

VeML XXIV. 201. A Veszprém Megyei Földhivatal iratai 1945–1950. 21,62 ifm.

b) A Birtokrendezési Osztály iratai 1945–1950. 14,64 ifm.

c) A Telepítési Osztály iratai 1947–1950. 3,12 ifm.

Lásd: BKMÖL XXIV. 201. Veszprém megyéből a német lakosságot 3 periódusban telepítették ki. Az első szakaszban kb. 2600 főt az 1944 végétől 1945. március 23-ig visszavonuló német alakulatok szervezeten telepítettek át a birodalom területére. 1946 első felében a megye 5 községéből – Bakonyjákó, Bakonypölöske, Ganna, Kislőd, Nagytevel – 1113 főt vittek el az amerikai megszállási övezetbe. A legnagyobb arányú kitelepítés Veszprém megyéből 1948 elején és tavaszán történt, amikor 47 községből 10 670 személyt szállítottak el Németország szovjet megszállási övezetébe.

b) A Birtokrendezési Osztály irataiban településenként csoportosítva megtalálhatók a földbirtokreform végrehajtásának iratain kívül a németek kitelepítésének és cseh–magyar lakosságcsere lebonyolításának iratai: kimutatások és leltárak a kitelepített német családok által visszahagyott állatokról, bútorokról, használati eszközökről, vegyes- és gazdasági felszerelésekről, a birtokok összeírási ívek, házártékesítési kimutatások, levelezések, a kiosztott csereingatlanok iratai.

c) A Telepítési Osztály irataiban, községi csoportosításban kutathatók a Németországba kitelepítettek névjegyzékai: az I. névjegyzék, tartalmazza az áttelepülni köteles – német nemzetiségű, Volksbund-tag, SS önkéntes, magyaros nevet visszanevetesítő – személyeket és családtagjaikat, a II-III-IV. névjegyzék a kitelepítés alól mentesített személyeket, az V. névjegyzék az 1941. évi népszámlálásban német anyanyelvűnek vallott, kitelepített személyek jegyzékét. A telepítési osztály irataiban maradtak meg a svábok visszahagyott javairól készült leltárak, a terményekről, állatokról, a gazdasági eszközökről, használati tárgyakról készített táblázatos kimutatások, a hátrahagyott ingatlanok és telkek pontos felmérési rajzaival.

VeML XXIV. 207. A Veszprém Megyei Földhivatal nagyteveli telepfelügyelőjének iratai 1945–1949. 0,18 ifm.

Lásd: BaML XXIV. 35. A Veszprém megyei németek kitelepítéséért felelős márkói és nagyteveli telepfelügyelő iratai közül csak a nagyteveli Tóth Ferenc iratai kerültek – hiányosan – a Veszprém Megyei Levéltárba. Az anyag iratsorozatai: I. iktatott iratok (1946–1949) és II. kimutatások, nyilvántartások, benne Bakonyjákó, Döbrönte, Farkasgyepü, Iharkut, Nagyganna és Nagytevel Volksbund és SS tagok és családtagjaik névjegyzéke; Béb, Magyarpolány, Nagytevel, Pápa településekről kitelepített német lakosság névsora, elkobzott házak jegyzéke, ingóságok, gazdasági felszerelések leltárai, az új tulajdonosok számára való juttatás kimutatásai (1945–1946), az 1948. évi ki- és betelepítés iratai.

Irodalom:

Előadások a Veszprém megyei németek történetéről (1946–1948). Szerk.: Hudi József. Veszprém, 1997.

XXV. A JOGSZOLGÁLTATÁS TERÜLETI SZERVEI

VeML XXV. 1. A Veszprémi Népjegyzészet iratai 1945–1949. 0,36 ifm.

Lásd: BKMÖL XXV. 23. 1945-ben a törvényi szabályozás az ügyészségeket is új feladatok elé állította. Az 1945. évi VII. tc., amely a korábbi – 1440/1945. és 5900/1945. ME sz. – rendeleteket törvényerőre emelte nyíltan politikai színezettel népbíróság felállításáról rendelkezett. E törvény és a rendeletek intézményesítették a közbírói beosztást is, innen kellett vádat emelni az említett jogszabályokban leírt háborús és népellenes bűnügyek esetében. A jogszabály szerint a közbírói tennivalók ellátásával a népjegyzészet szervezetén kívül álló személyt is megbízhatott, ez volt az úgynevezett politikai ügyész, demonstrálva, hogy a háborús és népellenes bűncselekmények sértette a magyar nép. Néhány korabeli ügy működésére példa: az ügyész vádat emelt az

állítólagos kommunistákat gyalázó személy ellen, vagy fellépett a volt volksbundisták ellen (Nü. 945/1945. sz.). A Veszprémi Népügyészség iratanyagáról darabszintű segédlet készült.

VeML XXV. 3. A Veszprémi Népbíróság iratai 1945–1949. 0,75 ifm.

Lásd: BKMÖL XXV. 16. A II. világháború után Veszprém megyében is felelősségre vonták az ún. háborús és népellenes bűncselekmények elkövetőit, a rendes bíróságok fenntartása mellett. A Veszprémi Népbíróság (az 1945. évi VII. tc. 15–23. §-a szerint) egy szakbíró és a demokratikus pártok képviselőiből tevődött össze. Új elem volt, hogy a tanács az addig rendszeresített büntetési nemek mellett kényszermunkára, vagy internálásra is kötelezhette a vádlottat. Súlyos bűnügy volt többek között a Nb. 8/1945. sz. ügy, amelyben a vádlott nagyfokú németbarátságát bizonyították, aki többek között német katonákkal szovjet katonákat fenyegetett, fogott el, vagy az Nb. 31/1945. sz. per, amelyben a vádlott 1944 szeptemberében az SS-be lépett be, s egy év hat hó börtön lett a büntetése. Sok volt az ún. volksbundos ügy, egyben (Nb. 50/1945.) a bíróság három év börtönbüntetést szabott ki. Igaz viszont az is, hogy sok volt az ilyen típusú bűnügy-kezdeményezés kellő alap nélkül, s ezek felmentéssel végződtek (46, 54, 55, 93/1945. sz. ügyek). A 3800/1948. IM sz. rendelet szüntette be az ilyen jellegű, formátumú politikai bíraskodást, amelyet azután a rendes bíróság, a törvényszék vett át. Az iratok kutatását a korabeli segédletek – főljajstromkönyvek – segítik.

VeML XXV. 151. A Veszprémi Államügyészség iratai 1945–1993. 58,29 ifm.

Lásd: BFL VII. 17. A már említett törvényi szabályozások, majd az 1953. évi XIII. tc. szerint az ügyészség független más szervektől és csak az országgyűlésnek alárendelt, külön szervtípus lett. Minden szintű bíróság mellett működött ügyészség, természetesen Veszprém megyében is. Az ügyészség feladata a kezdeti időben a korábbi koncepciók perek tisztázása, a törvényesség helyreállítása volt. A segédletek elpusztulása miatt az 1945–1964 közötti bűnügyi iratokról darabszintű segédlet készült.

Irodalom:

Tóth Vilmos: Az igazságszolgáltatás szerveinek működése, változása és fejlődése Veszprém megyében 1871-től 1982-ig.

In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 17. Veszprém, 1985. 789–812. p.

Sándor Pál: Az úrbéri peres iratok (Forrástani elemzés). In: Levéltári Szemle 1969. IX. 570–618. p.